

VIGILIA

2015 / 5

A „nagy háború”

GÁRDONYI MÁTÉ: A Szentszék és az I. világháború

FEJÉRDY ANDRÁS: Prohászka Ottokár és a nagy háború

KLESTENITZ TIBOR: Az I. világháború és a magyar katolikus sajtó

BALÁZS ZOLTÁN: Háború és morál

Falcsik Mari, Marno János, Véssey Miklós, Zalán Tibor versei

MUSZATICS PÉTER: Zsarátnok. Bánffy Miklós: Erdélyi történet

Erdő Péter bíboros a szinódusról

Beszélgetés Zalán Tiborral

80. évfolyam	VIGILIA	Május
LUKÁCS LÁSZLÓ:	Oscar Romero	321
A „NAGY HÁBORÚ”		
GÁRDONYI MÁTÉ:	A Szentszék és az I. világháború	322
FEJÉRDY ANDRÁS:	Prohászka Ottokár és a nagy háború	329
KLESTENITZ TIBOR:	„Hódító katolicizmus”. Az első világháború és a katolikus sajtó fejlődése Magyarországon	340
BALÁZS ZOLTÁN:	Háború és morál	350
SZÉP/ÍRÁS		
MARNO JÁNOS:	A Dél; Ozmózis (<i>versek</i>)	360
FALCSIK MARI:	Döntés; Örökléstan; Objektív (<i>versek</i>)	362
MUSZATICS PÉTER:	Zsarátnok. Bánffy Miklós: <i>Erdélyi történet (esszé)</i>	364
TRICEPS:	Tízezer karácsony (Szabadka, 1965) (<i>regényrészlet</i>)	370
VÉSSEY MIKLÓS:	Fény; Nem én (<i>versek</i>)	374
ZALÁN TIBOR:	Aludj Bobó, vagy vidd át magad! (<i>gyerekvers</i>)	375
A VIGILIA BESZÉLGETÉSE		
AYHAN GÖKHAN:	Zalán Tiborral	378
MAI MEDITÁCIÓK		
KERESZTY RÓKUS:	Valóban „sárkányfog-vetemény” vagyunk?	383
NAPJAINK		
■	Erdő Péter bíboros a színódusról – Szerdahelyi Csongor kérdéseire válaszol (interjúrészlet)	386
KRITIKA		
BENKŐ GITTA:	Ernst Jünger: <i>Acélzivatarban</i>	388
GYÓRFFY ÁKOS:	„...egyetlen katasztrófát lát”. W. G. Sebald: <i>Légi háború és irodalom</i>	390
SZEMLE		
	(részletes tartalom a hátsó borítón)	393

Oscar Romero

Ebben a hónapban boldoggá avatják San Salvador vértanú érsekét, akit harmincöt évvel ezelőtt gyilkoltak meg. Romero sorsa szorosan hozzákapcsolódik a latin-amerikai katonai diktatúrák borzalmaihoz, másrészt pedig az egyházban megindult mozgalomhoz a szegények és az elnyomottak melletti kiállás programjával. Az 1969-es medellíni konferencia szerint: „Egy valóban szegény, missziós és húsvéti egyház arca bontakozik ki egyre ragyogóbban, amely elvált a földi hatalomtól, és bátran síkraszáll az egész ember és minden ember felszabadításáért.” Ezt a szemléletet azonban nem mindenki tette magáévá. A püspökök és a papság egy része az állami vezetés pártjára állt, más részük viszont valamilyen formában csatlakozott a felszabadítási teológiához.

Romero nem tartozott egyik csoporthoz sem, viszont igazi lelkipásztorként szívén viselte hívei sorsát. Amikor 1977-ben San Salvador érsekévé nevezték ki, az országon forradalmi hullám söpört végig. A sztrájkokat és tüntetéseket véres megtorló intézkedések követték. Ekkor gyilkolták meg a junta fegyveresei Romero egyik legjobb barátját, a jezsuita Rutilio Grande atyát két társával együtt, csak azért, mert nincstelen és kizsákmányolt híveinek jogait védelmezte.

Romero ettől kezdve nyíltan kiállt a szegények, az elnyomottak, a nincstelenek mellett: „Az egyház hallja az elnyomottak kiáltását”. Beszédeiben és az egyházmegye rádióján keresztül tiltakozott a katonaság és a halálbrigádok kegyetlenkedései ellen, jogsegélyszolgálatot hozott létre, és konkrét akciókkal is segítette a szegényeket. „Mindен nyomorúságunk okozója az oligarchia, (...) amelyet nem érdekel, ha a nép éhezik, hanem épp így jutnak hozzá az olcsó munkaerőhöz.” 1980-ban így szólt a katonákhoz: „Testvérek, ti népünkhöz tartoztok! Saját testvéreiteket ölitek meg a földművesek között! Egy katona sem köteles olyan parancsnak engedelmeskedni, mely ellenkezik Isten törvényével!” „Isten nevében, e szenvedők nevében, akiknek a kiáltása napról napra hangosabban száll a mennyekig, kérlek benneteket, könyörgök nektek, parancsolom nektek: állítsátok meg az elnyomást.” Híveihez pedig: „Ha egyszer elveszik tőlünk a rádiókat, ha nem engednek szóhoz jutni, ha megölik az összes papot és a püspököt is, és pap nélkül maradtok, akkor mindnyájatoknak egyenként Isten mikrofonjává, prófétává kell válnia. (...) Ha engem sikerül megölniük, megbocsátok nekik, és megáldom a tetteseket. Egy püspök meghalhat, de Isten egyháza, a nép, sohasem pusztul el.”

Másnap „ismeretlen tettesek” lelőtték, miközben szentmisét mutatott be egy kórház kápolnájában. Romero így azoknak a vértanúknak nyomában lépett, akik lelkiismeretükre hallgatva kiállnak az igazság és a hit mellett, és akik életüket is készek feláldozni embertársaikért.

A Szentszék és az I. világháború

GÁRDONYI MÁTÉ

1970-ben született Vácon. Katolikus pap, egyháztörténész. Egyetemi tanulmányait a Ferences Hittudományi Főiskolán kezdte, majd 1990-től a PPKE Hittudományi Karán folytatta. 1996–98 között Rómában, a Pontificia Università Gregoriana Egyháztörténelem Fakultásán vett részt posztgraduális képzésen. A Veszprémi érseki Hittudományi Főiskola tanára, Siófok-Kiliti plébános.

A szarajevói merénylet miatt az Osztrák-Magyar Monarchia és Szerbia között 1914 nyarán fellépő diplomáciai válság az Apostoli Szentszékét kényes helyzetbe hozta. Egyfelől négy nappal az osztrák trónörökös meggyilkolása előtt, június 24-én írták alá a Vatikánban azt a konkordátumot Szerbiával, amely az ott élő, csekély számú katolikus érdekeinek védelmében született, s amelynek megakadályozására Bécs külügyi apparátusa hiábavaló erőfeszítéseket tett; másfelől ez a körülmény nem változtatott X. Piusz pápának és közvetlen munkatársainak azon meggyőződésén, hogy a Habsburgok Birodalma a katolicizmus védőbástyája Európa közepén. A korabeli iratok és a későbbi visszaemlékezések ellentmondásosak arra nézve, hogy a következő hetekben a pápa milyen üzeneteket küldött az agg Ferenc Józsefnek, akit egyébként vallási kötelezettségeit példaszerűen teljesítő uralkodónak tartott. Rafael Merry del Val bíboros-államtitkár utóbb úgy nyilatkozott, hogy a Monarchia követségi ügyvivőjével ő azt közölte: a Szentszék álláspontja szerint „Ausztriának nem szabad engednie, joga van a hivatalos elégtételhez és saját léte védelmezéséhez, de nem nyilvánította ki soha azon reményt vagy véleményt, hogy a fegyverekhez nyúlhat”. Augusztus elején, a sorozatos hadüzenetek és az első hadműveletek napjaiban X. Piusz imára hívta fel a katolikus híveket, hogy „Isten minél előbb távoztassa el a háború szerencsétlen csapását, a népek legfőbb vezetőinek pedig a béke gondolatait sugallja”.¹

¹*Dum Europa fere*
apostoli buzdítás,
1914. augusztus 2.

XV. Benedek pápa

Miután X. Piusz augusztus 20-án elhunyt, utódjára, a szeptember 3-án megválasztott XV. Benedekre hárult a nehéz feladat, hogy a „nagy háború” és a rákövetkező béketárgyalások éveiben a katolikus hívek legfőbb pásztora legyen (1914–1922). Az új egyházfő első hivatalos nyilatkozatát teljes egészében a béke kérdésének szentelte, még osztozva abban az általános meggyőződésben, hogy a háború rövid lesz: „elég a rombolásból, elég a vérontásból!”² XV. Benedek egyrészt megismételte elődje felhívását, egyéni és nyilvános imádságra buzdítva a papságot és a híveket, másrészt kifejezésre juttatta azon „szilárd elhatározását, hogy nem mulaszt el semmit, amire lehetősége van, hogy ennek a szerencsétlenségnek a végét siettesse”. A pápa lehetőségei azonban, különösen a háború első időszakában, igencsak korlátozottak voltak, részben a Szentszék diplomáciai elszigeteltsége, részben a szembenálló felek katolikus elitjének hazafias elkötelezettsége miatt.

²*Ubi primum*
apostoli buzdítás,
1914. szeptember 8.

A pápaság világi hatalmának elvesztése, az Egyházi Állam 1870-ben történt annektálása az Olasz Királyság részéről ugyan nem szüntette meg az Apostoli Szentszék szuverenitását, azaz a nemzetközi jog alanyaként továbbra is ápolt diplomáciai kapcsolatokat, kötött szerződéseket, tekintettel a katolikusok számára és az egyház hierarchikus berendezkedésére politikai befolyását sem veszítette el teljesen, ám felmerült a kérdés, hogy a pápa milyen „világi” fórumokon hallathatja hangját, s milyen felhatalmazás alapján? Emellett a háború kirobbanásakor szembeötlően megmutatkozott a Szentszék diplomáciai kapcsolatrendszerének egyoldalúsága. A Központi Hatalmakkal a viszony rendezett volt: a Német Birodalomban az apostoli nuncius diplomáciai küldetése formálisan ugyan a bajor királyhoz szólt, ám egyházi ügyekkel a birodalom egész területén foglalkozott, s Bajorország mellett Poroszország is rendelkezett követséggel a Szentszéknél; Ausztria-Magyarországra pedig egyenesen úgy tekintettek a Vatikánban, mint a legjelentősebb katolikus monarchiára. Az Antant vezető államai közül a Francia Köztársasággal 1904-ben megszakadt a diplomáciai kapcsolat az antiklerikális törvénykezés miatt (amint a később hadba lépő Portugáliával is 1910-ben); Nagy-Britanniát pedig éppenséggel a háború készítette arra, hogy 1914. decemberében képviselőt küldjön a pápa mellé, aki aztán Franciaország és az Egyesült Államok megbízásából is eljár. Ez a szituáció felvetette a kérdést: miként kerülheti el a Szentszék, hogy valamelyik hadviselő állam saját céljai érdekében instrumentalizálja, vagy épp ellenkezőleg, a háborús propaganda az ellenfél támogatójaként bélyegezze meg a pápát?

**A frontokon nagyrészt
az egyház hívei álltak
egymással szemben**

A diplomáciai csatornák korlátozott voltánál sokkal nagyobb nehézséget jelentett XV. Benedeknek, hogy a frontokon gyakran az egyház hívei álltak egymással szemben: a háború egész idejét tekintve az akkori katolikusok kétharmada közvetlenül érintett lett, 124 millió az Antant, 64 millió a Központi Hatalmak oldalán. Az egyház hagyományos — Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás tekintélyével alátámasztott — tanítása az igazságos háború ismérveiről nem kínált egyszerű megoldást a hadba lépő felek stratégiai lépéseinek és céljainak erkölcsi megítéléséhez; még az olyan esetekben sem, mint a semleges Belgium német lerohanása rögtön a háború elején, mivel a német közvéleményt meggyőzték arról, hogy megelőző csapásról volt szó a belga támadás kivédésére. Egyébként is, a korabeli morálteológiai munkák azt az álláspontot képviselték, hogy „a háború ugyan nem lehet mindkét fél részéről igazságos, mégis lehetséges, hogy mindkét fél katonái biztos lelkiismerettel viselnek hadat...”, mivel a katonák a legtöbb esetben nem ismerik a háború rejtett indítékait, s azok az okok, amelyek a közvéleményben elterjedtek, igazságosnak tűnhetnek”.³ A Szentszék helyzetét tovább nehezítette, hogy az európai konfliktus kezdetén a hadviselő országok katolikus elitje — úgy a püspökök és a papság, mint a politikusok és az értelmiség — a patriotizmus jegyében felsorako-

³Hieronymus Noldin:
Summa Theologiae
Moralis II. Lib. V. Quest.
VII. De bello.

zott saját kormánya mögött. A német császár és a francia köztársasági elnök egyazon napon, 1914. augusztus 4-én elmondott beszéde a nemzeti egységről, és annak kedvező visszhangja — legalábbis egy időre — mindkét országban lehetetlenné tette a katolikusok különutas politizálását („Burgfrieden-politika”, illetve „Union sacrée”). A Vatikán számára ezek a fejlemények feladták a leckét: miként tudja a pápa, aki egyetemes küldetése szerint a „népek atyja”, megőrizni pártatlanságát, hogyan szólalhat meg a béke érdekében? Ez utóbbi kérdés azért is merülhetett fel, mert korábban — 1911-ben — a Szentszék még elutasította a katolikus pacifisták nemzetközi ligájának támogatását, tekintettel arra, hogy a pacifizmust többnyire az egyház ellenfelei (szocialisták, anarchisták, szabadkőművesek) képviselték.

**XV. Benedek első,
programadó enciklikája**

⁴*Ad beatissimi
Apostolorum Principis,*
1914. november 1.

XV. Benedek első, programadó enciklikájának⁴ fókuszában az egyház és a modern világ — feszültséggel teli — viszonya, s az egyháznak ebből adódó feladatai álltak; ebbe az összefüggésbe ágyazódott bele a háború és béke ügye. A pápa szerint a társadalomban jelentkező zavarok négy tényezőre vezethetők vissza: az emberek közötti szeretet hiányára, a tekintély elvetésére, a társadalmi osztályok közötti igazságtalan viszonyokra, és arra, hogy „az anyagi javak váltak az emberi tevékenység egyetlen céljává”. Minderre a keresztény vallás alapelveihez történő visszatérés jelentene gyógyírt, ám az államok figyelmen kívül hagyják a keresztény tanítás normáit és gyakorlatát, amelyek pedig „a legbiztosabban kezekednek az államrend szilárdságáért és fennmaradásáért”. Nem kétséges, a pápa szemében ez volt a legvégső oka a háborús konfliktusnak, amelynek befejezésére békés megoldásokat javasolt, hogy „a megsértett jog igazságot szerezzen”.

**Az „aktív semlegesség”
politikája**

A háború idejére választott magatartásának lényegét XV. Benedek az 1915. január 22-i konzisztóriumon fejtette ki bíborosai előtt (*Convocare vos* allokúció): a pápának, mint „az Istentől adott örök törvény” védelmezőjének, kötelessége elítélnie a jogsértéseket, ám „a pápai tekintélyt a hadviselők viszályába bevonni nem volna sem illő, sem célravezető”. Ezért nem foglalhat pártosan állást egyik fél mellett sem, nem nézheti az elválasztó partikuláris érdekeket, mert „helytartójaként annak a Jézus Krisztusnak, aki minden egyes emberért meghalt, minden katonát az ő szeretetével kell átölelnie”. Azonban ennek a semlegességi politikának, amely a Szentszék cselekvési szabadságát volt hivatott megőrizni, a gyakorlati megvalósításáról némiképp eltérően vélekedett a pápa és bíboros-államtitkára, Pietro Gasparri. Az államtitkár újra meg újra azt az álláspontot képviselte, hogy a szigorú semlegesség jegyében a pápa csak elvontan nyilatkozzon meg; XV. Benedek viszont elődje, XIII. Leó példáját követve hajlott egy aktívabb közvetítő- és békepolitikára, ami persze kockázatokat rejtett magában.

Az „aktív semlegesség” első próbája rövidesen elérkezett, amikor Olaszország hadba lépése lett a tét. Ezt a pápa azért igyekezett

megakadályozni, mert aggasztotta a háború kiszélesedése; egy esetleges vereség esetén tartott az olasz társadalom radikalizálódásától; Olaszországot területi igényei (Trentino, Trieszt) az Osztrák-Magyar Monarchiával állították szembe, amelynek fennmaradását a Vatikánban eminens katolikus érdekek tartották; végül a hadiállapot korlátozhatta a Szentszék kapcsolattartási szabadságát. A pápai diplomácia lehetőségei azonban éppen olasz vonatkozásban igencsak korlátozottak voltak. Mivel az Olasz Királyságot a Vatikánban Róma elfoglalása miatt továbbra is agresszornak tekintették, diplomáciai kapcsolatok nem léteztek, s a „non expedit” elvének érvényben tartása miatt a katolikusok nem vehettek részt a liberálisok által uralt államéletben (csak helyhatósági szinten). Ráadásul első enciklikájában XV. Benedek értésre adta, hogy a római kérdésre továbbra sem lát más megoldást, mint a világi hatalom visszaadását a pápának, mivel ez az egyetlen kiút „abból a lehetetlen állapotból, amelyben az egyház feje van, s amely bizonyos tekintetben nagy kárt okoz a hívek nyugalmanak”. Mégis léteztek bizonyos kommunikációs csatornák a Szentszék és az olasz politikai elit között egyházi személyek és politikusok személyes kapcsolatai révén, illetve a pápa számíthatott a világi katolikusok mozgalmának (Actio Catholica) társadalmi befolyására is. Ugyanakkor tekintetbe kellett vennie, hogy éppen az olasz belpolitikára nyitottabb egyházi közeg (*clerico-moderati*) támogatta az Ausztriával szembeni olasz területi igényeket.

Olaszország hadba lépésének kérdése

Olaszország két szövetségi rendszer közötti ingadozásának időszakában előbb a szentszéki diplomácia lendült akcióba, s 1915 januárjában Eugenio Pacellit, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának altitkárát — a későbbi XII. Piusz pápát — küldték Bécsbe, hogy a pápa nevében egyoldalú területátadást kérjen az olasz semlegességért cserébe, ami azonban Ferenc József ellenállásába ütközött. Ugyanebben az időben a német kormány képviselőjének, a centрупárti Matthias Erzbergernek a javaslata az olasz igények ügyét összekapcsolta a római kérdés megoldásával: az osztrák területi engedményekért cserébe Olaszországnak el kellett volna ismernie a pápa szuverenitását a Vatikán környéke felett (az úgynevezett Leóváros, tengeri kijáráttal). Időközben azonban az olasz kormány egyre határozottabban az Antant felé tájékozódott, s az április 26-án megkötött, titkos londoni szerződésben elérte, hogy Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország vállalja: támogatni fogja Olaszország törekvését a Szentszék kizárására a majdani béketárgyalásokról (15. §.). Május elején a Szentszék informális kapcsolatai révén kísérelte meg az olasz belpolitikai élet befolyásolását egy békepárti kormány érdekében; eredménytelenül, mert május 23-án Olaszország hadat üzent az Osztrák-Magyar Monarchiának, minek következtében a Központi Hatalmak szentszéki követségei a svájci Luganóba települtek át.

A pápa békeszózata

A színpalak mögött zajló kísérlet kudarca után XV. Benedek egy békeszózat kibocsátására határozta el magát, amelynek címzettjei a

⁵*Allorché fummo chiamati*
apostoli buzdítás,
1915. július 28.

hadviselő népek, de különösen azok vezetői voltak.⁵ A háború kitörésének első évfordulóján a pápa a politikusokat súlyos felelősségükre figyelmeztette, s a „szörnyű mészárlás” mielőbbi befejezését sürgette, egyszersmind a vitás kérdések rendezése végett felvetette egy nemzetközi döntőbíráskodás lehetőségét: „miért nem kezdődik végre eszmecsere a népek jogairól és jogos követeléseiről?” Annak ellenére, hogy az általánosságokban mozgó felhívás az érdekeltek részéről nem váltott ki közvetlen reakciókat, a vatikáni Államtitkárság nyár folyamán megpróbálta felmérni egy esetleges béketárgyalás esélyeit. Az Antant „szondázására” felkért egyházi személyek — a német megszállás alatt álló Belgium primása és a párizsi Institut Catholique kormánykörökkel kapcsolatot ápoló rektora — azonban azt jelentették, hogy a belga és a francia álláspont szerint már nem lehet a *status quo ante* elve alapján tárgyalni, Németországot le kell győzni; de a bécsi és a müncheni nuncius is arról számolt be, hogy sem Ausztria, sem Németország nem mutat hajlandóságot a béketárgyalásra. Ezek után a pápa december 6-i konzisztórium-i beszédében kénytelen volt megállapítani, hogy békefelhívása nem érte el célját.

A Szentszék karitatív kezdeményezései

Ahogy a béke érdekében tett diplomáciai lépések sorra kudarcot vallottak, úgy került előtérbe a humanitárius cselekvés opciója. Gasparri bíboros-államtitkár 1914. december 22-i nyilatkozata már előrevetítette, hogy a Szentszék karitatív kezdeményezései vallási és nemzeti hovatartozástól függetlenül kívánják támogatni a háború áldozatait. Ezen erőfeszítések eredményeként először 1915 tavaszán sikerült a semleges Svájcban sérült hadifoglyok cseréjét lebonyolítani, 1915 őszétől pedig még intenzívebb és szerteágazóbb lett az egyházi közvetítő és adománygyűjtő tevékenység, részben a Vöröskereszt munkájának kiegészítéseként. A háború végéig, sőt még a következő években is a Szentszék közreműködésével került sor internált civilek kiszabadítására, sérült hadifoglyok semleges államokba szállítására, hadifogoly családapák cseréjére, a hadifoglyok lelkigondozásának megszervezésére, eltűntek keresőszolgálatának felállítására, postaszolgálat működtetésére egy ország megszállt és szabad területei között. A katolikus társulatok világi tagságára támaszkodva gyűjtöttek pénz- és ruhaadományokat, s időnként a pápa templomi gyűjtést rendelt el a leginkább rászorulóknak javára. XV. Benedek egyaránt közbenjárt az Oszmán Birodalom üldözött örmény és szír keresztényeiért,⁶ s később a francia csapatok fogságába került török katonákért (ez utóbbi emlékét őrzi isztambuli szobra, melyet a törökök állítottak a pápának, aki „nemzeti és vallási megkülönböztetés nélkül volt a népek jótevője”).

⁶Lásd levele az örmények érdekében V. Mohamed szultánhoz, 1915. szeptember 12.

Bár az 1915. nyári békefelhívás visszhangtalansága megmutatta a vatikáni diplomácia elszigeteltségét, mindazonáltal nem került le a napirendről az a kérdés, hogy a háború után várható béketárgyalásokon miként vehetne részt az Apostoli Szentszék. Ennek jegyében született 1916 tavaszán a már említett Matthias Erzberger terve,

változata, amely Konrad Repgen (*Handbuch der Kirchengeschichte*. Hrsg. Hubert Jedin. Bd. VII, 1979, 40–51.), Roger Aubert (*Storia della Chiesa*. Dir. Augustin Fliche – Victor Martin. Vol. XXII/1, 1990, 150–200.) és Jean-Marie Mayeur (*Die Geschichte des Christentums*. Bd. 12, 1990, 383–391.) összefoglalóinak felhasználásával készült. A hivatkozott pápai megnyilatkozások elérhetők: <http://w2.vatican.va/content/benedict-xv/it.html> – A német belpolitikai helyzet vatikáni értékeléséről és Pacelli missziójáról lásd Hubert Wolf: *A pápa és az ördög. A vatikáni levéltárak és a Harmadik Birodalom*. (Ford. Paulik Péter.) Szent István Társulat, Budapest, 2010, 29–52., további szakirodalommal. – Az egyház és a háború témájához lásd: *Kirche, Krieg und Katholiken. Geschichte und Gedächtnis im 20. Jahrhundert*. (Hrsg. Karl-Joseph Hummel – Christoph Kösters). Herder, Freiburg, 2014.

szüntetéséhez, amely napról-napra mindinkább haszontalan megszárlásnak tűnik” (a gyakran idézett „inutile strage” kifejezéshez XV. Benedek ragaszkodott).

A hadviselő felek reakciói a pápai békekezdeményezésre vegyesek, de végső soron a Szentszék számára kiábrándítóak voltak. Először az angol kormány válaszolt, s pontosítást igényelt Belgium ügyében (augusztus 21.). Majd az Egyesült Államok elnöke jelentkezett, azonban Woodrow Wilson csak egy „demokratikus” Németországgal lett volna hajlandó tárgyalni (augusztus 27.). Az elnök üzenetét Gasparri bíboros ugyan közvetítette Berlinbe, ám a pápának referálva szkeptikusan megjegyezte: „a szellem (ti. Wilson felesége spiritiszta volt) a fejébe vette, hogy az általános gyógyír Németország demokratizálása lenne”. Szeptember 19-én érkezett meg a német kancellár kiábrándító válasza — Rómában addig azt hitték, hogy teljes az egyetértés a németekkel —, amely a megszállt Belgiumot mintegy a méltányos békekötés zálogának tekintette. A pápai béketervet Ausztria-Magyarország elutasította Trentino miatt, Franciaország, Olaszország és Oroszország pedig egyszerűen válasz nélkül hagyta. Az őszi folyamán csak annyi változás mutatkozott, hogy a Monarchia „caporettói áttörése” után az olasz kormány — a nemzeti katasztrófa árnyékában — titkos tárgyalásokat kezdeményezett a Vatikánnal egy fél évszázaddal korábbi („cavourista”) ajánlat alapján. Franciaországban viszont még egyházi közegben is a pápa szemére vetették béketervének németpártiságát; a párizsi La Madeleine-templomban december 10-én rendezett hazafias ünnepségen a híres domonkos szónok, Antonin-Dalmace Sertillanges így kiáltott: „Szentatya, jelenleg nem tudjuk elfogadni felhívásodat a békére!” (a szerzetest ezért egy időre szuszpendálták).

Az 1917-es béketerv kudarca XV. Benedeket arra az elhatározásra juttatta, hogy ettől kezdve megnyilatkozásait az egyházi ügyekre korlátozza, minek következtében intenzívebbé váltak kapcsolatai a szembenálló országok püspökeivel és a katolicizmus világi híveket tömörítő mozgalmaival. Ugyanakkor a Szentszék folytatódó, felekezeti és etnikai különbségtétel nélküli humanitárius tevékenysége a „péteri szolgálat” egyetemes jellegét domborította ki. Ennek köszönhető, hogy XV. Benedek úgy maradt meg a katolikus egyház emlékezetében, mint a béke evangéliumának állhatatos hirdetője és a népek jótevője.⁸

Prohászka Ottokár és a nagy háború

FEJÉRDY ANDRÁS

1977-ben született Budapesten. Egyetemi tanulmányait az ELTE BTK történelem–latin szakán, a Pápai Gergely Egyetemen és a PPKE HTK teológus szakán végezte. Az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, a Római Magyar Akadémia tudományos titkára. Legutóbbi írását 2013. 5 számunkban közzöltük.

¹Jacques Fontana:

Les catholiques français et la Première Guerre mondiale. Cerf, Paris, 1990; Anette Becker:

La guerre et la foi, de la mort à la mémoire.

Armand Colin, Paris,

1994; Hermann-Joseph Scheidgen: *Deutsche Bischöfe im Ersten*

Weltkrieg. Böhlau, Wien – Köln – Weimar, 1991;

Wilhelm Achleitner: *Gott im Krieg. Die Theologie der österreichischen*

Bischöfe in den Hirtenbriefen zum Ersten

Weltkrieg. Böhlau, Wien – Köln – Weimar, 1997.

²A témára vonatkozó legfontosabb tanulmányok:

Mózessy Gergely:

Prohászka Ottokár és a „nagy háború”. In:

Az első világháború kitörésekor, 1914 augusztusában valamennyi hadba lépő ország katolikus közvéleménye egységesen támogatta kormányát és hadseregét egy olyan ellenséggel szemben, amelyet a háborús konfliktus egyedüli okának tekintett. Miként Franciaországban létrejött az „Union sacrée”, vagy Németországban a „Burgfrieden”, a katolikusok az Osztrák-Magyar Monarchiában is egységesen felsorakoztak a hadat üzenő uralkodó mögött. A francia, német, vagy osztrák katolikus egyházak álláspontját alapos munkákban dolgozták fel, megvizsgálva, miként hatotta át a klérust a nemzeti hév, hogyan viszonyultak XV. Benedek pápa béke érdekében kifejtett tevékenységéhez, avagy milyen vallásos/teológiai értelmezési keretbe illesztették a háború tragikus eseményeit.¹ Az egyházi vezetés egészére kiterjedő hasonló átfogó elemzés Magyarország esetében mindeddig nem készült, és jelen írás keretei között ilyenre magunk sem vállalkozhatunk. Célunk a korabeli magyar katolikus püspöki kar egyik, a magyar (katolikus) társadalomra a 20. század első harmadában legnagyobb hatással bíró tagjának, Prohászka Ottokár székesfehérvári püspöknek a nagy háborúval szemben elfoglalt álláspontjának vizsgálata.²

Prohászka Ottokár világháborúval kapcsolatos álláspontjának megismerésében három alapvető forrástípusra támaszkodhatunk, melyeket csaknem kivétel nélkül tartalmaz a Schütz Antal gondozásában 1928–1929-ben megjelent *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái* 25 kötete.³ Rendelkezésünkre állnak a székesfehérvári püspök 1914–1918 között készített naplójegyzetei, háború idején írt pásztorlevelei, valamint a háborúra reflektáló beszédei és írásai. Ez utóbbiak közül kiemelkedik egy sajátos gyűjtemény, amelyet Prohászka szándékaitól függetlenül tett közzé 1915-ben az Élet kiadó *A háború lelke* címen.⁴

A szövegek elemzésekor módszertani szempontból mindenekelőtt azt kell figyelembe vennünk, hogy Prohászka az Osztrák-Magyar Monarchia belsejében, Budapesttől délnyugatra található székesfehérvári egyházmegye püspökeként nem került közvetlen kapcsolatba a háborúval: egyházmegyéje területén harci cselekmények nem folytak, és a püspök maga sem vállalt semmilyen háborús szerepet. Megnyilatkozásai tehát — jóllehet írásainak publicitása nem korlátozódott kizárólag egyházmegyéje területére — mindenekelőtt a „hazai front” (*Heimatfront*) tapasztalataival, a háborúnak az otthon maradtak hétköznapi életére gyakorolt kihívásaival foglalkoznak.⁵ A hátországot megszólító Prohászka a katolikus teológiai hagyományra támasz-

Prohászka tanulmányok
2007–2009.

(Szerk. Mózessy Gergely.)
Székesfehérvári Püspöki
és Székeskáptalani

Levéltár, Székesfehérvár,
2009, 33–44.; Bettina

Reichmann: *Die Rolle des*
ungarischen Bischofs Ot-
tokár Prohászka im ersten
Weltkrieg. Zwischen
bischöflicher Hirten Sorge
und politischer Theologie.

In: *Geistliche im Krieg.*

Aschendorff, Münster,
2009, 291–311.; Bettina

Reichmann: „*Die Seele*
des Krieges“. *Zur*
religiösen Kriegsdeutung
des Ersten Weltkrieges.

Bischof Ottokár Prohászka
(Ungarn). In: *Krieg und*
Christentum. Religiöse
Gewalttheorien in der
Kriegserfahrung des
Westens. Schöningh,
Paderborn, 2009,
791–808.

³*Prohászka Ottokár össze-*
gyűjtött munkái 1–25.

(Sajtó alá rendezte Schütz
Antal.) Szent István Társulat,
Budapest, 1928–1929.

(Továbbiakban: *ÖM.*)

A naplójegyzetek újabb ki-

adása: Prohászka Ottokár:
Naplójegyzetek, I (1877–

1918). (Szerk. Barlay Ö.
Szabolcs.) Agapé – Távlato-

tok – Ottokár Püspök
Alapítvány, Szeged – Bu-

dapest – Székesfehérvár,
1997. Shvoy Lajos püspök

hagyatékából származó
további részletek:
Prohászka Ottokár: *Napló-*

codva a háborút más európai püspökökkel lényegében azonos értelmezési keretben tárgyalta. Fontos ezért azt is megvizsgáljunk, miként állította a székesfehérvári püspök a háború és béke teológiájának közös kulcsfogalmait (igazságos háború, büntetés, tisztulás, áldozat stb.)⁶ mind erőteljesebb háborúellenes érvelése szolgálatába, miközben mások ugyanezeket a képeket használták a háború igazolására és a hívek háborúra való buzdítására. Amikor Prohászka első világháborúval kapcsolatos álláspontját vizsgáljuk, különbséget kell végül tennünk Prohászka, a magánember és Prohászka, a közéleti szereplő megnyilatkozásai között. Naplója tanúsága szerint személye mélységesen idegenkedett a háborútól, kezdettől fogva elítélte azt. Püspökként, teológusként, a korabeli katolikus közélet kiemelkedő szereplőjeként ugyanakkor kötelességének érezte, hogy a háború tapasztalatával szembesülő (katolikus) társadalom számára útmutatást és vigaszt adjon, a társadalmat foglalkoztató kérdésekre valamiféle katolikus választ kínáljon. Az alábbiakban ezért különös figyelmet kívánunk szentelni annak, hogy a háború előrehaladásával, és a szélesebb társadalom háborúval kapcsolatos negatív tapasztalatainak erősödésével, milyen belső evolúció fedezhető fel Prohászka publikus megnyilatkozásaiban, amelynek következtében 1915-re a magánvéleménye és a nyilvánosság előtt hangoztatott álláspontja közötti feszültség végleg feloldódott. Mindezen megfontolások nyomán Prohászka első világháborúval kapcsolatos álláspontjának vizsgálata során komparatív, kronologikus és tematikus szempontokat egyszerre igyekszünk érvényesíteni.

Bellum iustum: minus malum

Prohászka Ottokár 1914. augusztus 18-án a világháború kitörésére reagálva a következő, gyakran idézett sorokat jegyezte naplójába: „Esik az eső, s a bakák fölvonulnak s ordítják: éljen a háború! Van-e rettenetesebb téboly s alávalóság? S ez mint hazafiság is fest. Egészen új mentalitás szállja meg az embereket; óriási megfeszülés, erő-kifejtés, bátorság, áldozatkészség, hűség! De ez mind a bestializmus szekerén, mely emberhullák fölött hempereg! No, hát erről én nem írok itt. Ezt nem dicsőítem. Tudom, hogy sok nagy érzés fakad a harcok s kínok között, de nem, nem, nincs közöm az öldöklő világhoz. Nem Istennek, nem Krisztusnak világa ez! Mi közöm hozzá?! E házakhoz s hazákhoz, melyeknek lakói egymást agyba-főbe verik, srapnelezik, gránátózzák! Ah, mily igaz, hogy odi profanum vulgus! Sokszor hallom, hogy ez kevély szó! Nem; ez igaz, mély s fel-emelő szó! Ezt a bestye világot gyűlölöm, gyűlölöm! Favete linguis! Hallgassatok róla s nyelvöltögetéseire s frázisaira azt feleljétek, amit Krisztus mondott: nesciunt, quid faciunt. Gondolják, hogy kultúr-emberek, pedig kultúrából egy szikra sincs bennük!”⁷

A naplónak a háború kitörését egyértelműen elítélő fenti sorai arról tanúskodnak, hogy Prohászka legtöbb kortársától eltérően

jegyzetek, II (1891–1919).
(Szerk. Szabó Ferenc.)
Agapé – Távlatok –
Ottokár Püspök Alapít-
vány, Szeged – Budapest
– Székesfehérvár, 1997.

⁴A kötet keletkezéséről
lásd Mózessy Gergely:
i. m. 37–38. A kötet pozi-
tív fogadtatására utal Vári
Albert recenziója: *Pro-
hászka Ottokár: A háború
lelke. „Élet” kiadás. Buda-
pest, 1915. Ára 4 kor. 206
l. Keresztény magvető 51
(1916) 1. 49–53.*

⁵Bettina Reichmann:
Die Rolle, i. m. 295.

⁶Vö. Bettina Reichmann:
Die Seele, i. m. 795.;
Olivier Chaline: *Mesure
de la démesure. La
Première Guerre mondiale.*
*Revue Catholique
Internationale Communio*
39 (2013) 3–4. 23., 30.

⁷*Soliloquia.* (1914.
augusztus 18.) In: *ÖM 23,*
270. A latin mondatok
fordítása: Gyűlölöm az
elvetemült tömeget
(Horatius: *Ódák III. 1. 1.*).
Hallgassatok! (Uo.) Nem
tudják, mit cselekszenek
(Lk 23,24).

⁸*Soliloquia.* (1914.
november 30.)
In: *ÖM 23, 272–273.*

⁹*Soliloquia.* (1915. január
15.) In: *ÖM 23, 277.*

¹⁰*A világháború kitörése-
kor* (1914). In: *ÖM 22, 117.*

kezdetől fogva határozottan ellenezte a háborút. Későbbi napló-
jegyzeteiben is rendre olvashatóak a háborút elítélő sorok, amelyek
bepillantást engednek Prohászka belső világába. 1914. november
30-án például a következőket jegyezte fel: „A rettenetes csatákról s
veszteségekről, no meg a sajtó hazugságairól nem írok. Igazi bo-
szorkánytánc a hatalom trónja s az aranyborjú körül. Rettenetes, az
ember szégyelli magát, hogy ember!”⁸ Belső meggyőződésből igye-
kezett távol tartani magát a háborúhoz kapcsolódó hátszínházi ese-
ményektől is, így 1915 januárjában visszatekintve megkönnyebbü-
léssel írta: „Hál’ Istennek én sehol se szerepeltem, mint hadba
vonulók megáldója, mint zászlók szentelője, s mint a hősök bámu-
lója; sehol, soha! Ez evangéliumi vigaszom is!”⁹

Prohászka nyilvános szereplései során is került, hogy a hadi
eseményeket kommentálja, a hadiszereplése forgandóságára, a győ-
zelmekre és vereségekre reflektáljon. (Ilyet csak egy-egy napló-
jegyzetében találunk.) Nem tehette azonban meg, hogy a háború
kérdéséről egyáltalán ne szóljon. A naplóból megismerhető határo-
zott álláspontja ellenére azonban, mintegy közéleti szerepének sú-
lyát felmérve, Prohászka korai megnyilatkozásaiban a háború kri-
tikája csak óvatosan fogalmazódott meg. Az első szövegekben,
jóllehet jelezte a háborúval szembeni ellenérzéseit, hangsúlyosabb-
nak tűnik a hivatalos magyar egyházi álláspont tolmácsolása: mint
mindenütt a hadra kelt Európában, a magyar hierarchia tagjaihoz
hasonlóan a székesfehérvári püspök ugyancsak hősi küzdelemre
szólította a katonákat, és áldozatos béketűrésre intette az otthon
maradottakat. A háború kitörésére reagáló első, augusztus 3-án kelt
pásztorlevelében leszögezte ugyan, hogy „békéért imádkozunk,
mert nem vagyunk a háborúk barátai, sőt azokat Isten büntetésének
s megpróbáltatásainak nézzük”, de a továbbiakban már arról írt,
hogy Magyarország igazságos háborút folytat: „De hát ezzel szem-
ben is eltölt a hazavédelem s a honfönntartás kötelességérzete, s ha
a nemzet sorsa igazságos háborúba szólít, s az igazság és jog vé-
delme — mert más védelem nincs — fegyveres ellentállásra s meg-
torlásra készítet: akkor meg akarjuk állni helyünket s teljesíteni akar-
juk kötelességünket.”¹⁰

Prohászkanak e rövid idézetben olvasható érvelése egyértel-
műen az igazságos háborúról szóló hagyományos egyházi tanításra
támaszkodott, amelyet Szent Ágoston dolgozott ki, és amely
Gratianus, valamint Aquinói Szent Tamás közvetítésével került a
modern teológiai tanításba. A *bellum iustum*-tan lényege, hogy egy
háború akkor tekinthető igazságosnak, ha célja a béke helyreállí-
tása, fennáll az állam megvédésének természetjogi szükségszerű-
sége, valamint a legitim főhatalom vezetésével valósul meg.¹¹ Az
igazságos háború teológiai hagyományban meghatározott főbb kri-
tériumai közül kettő hangsúlyosan szerepel Prohászka fent idézett
pásztorlevelében és további 1914-es megnyilatkozásaiban. Míg
Ausztriában, Németországban vagy Franciaországban az állami fő-

¹¹Bettina Reichmann:
Die Seele, i. m. 800.

¹²Vö. Nadine-Josette
Chaline: *Le clergé et la
nation en guerre*. Revue
Catholique Internationale
Communio 39 (2013)
3–4. 36–38.

¹³A világháború kitörésekor
(1914). In: *ÖM* 22, 117.

¹⁴Karácsonyi emberek,
karácsonyi nemzetek.
In: *ÖM* 25, 163–164.

Prohászka békefelfogása

¹⁵Szent Ágoston teológiá-
jának Prohászka béke-
felfogására gyakorolt ha-
tását behatóan elemzi
Bettina Reichmann:
Die Seele, i. m. 801–804.

hatalom iránti feltétlen lojalitási kötelezettség mint az igazságos háború fontos tényezője hangsúlyos szerepet kapott, Prohászka megnyilatkozásaiból ez az aspektus teljesen kimaradt.¹² A székesfehérvári püspök — jóllehet a háborút formálisan a központi hatalmak indították meg — a francia vagy német püspökök érveléséhez hasonlóan a háború honvédelmi jellegét és a béke helyreállítását célzó voltát állította a középpontba.

Egyik 1914 karácsonyán készült szövegében rendkívül plasztikusan tárul elénk Prohászka érvrendszere. Eszerint a magyarok harca *bellum iustum*, mert miután „a szomszédok gyűlölködése megfosztotta” Magyarországot „a béke áldásaitól”,¹³ a nemzet nem csupán saját hazája védelmében fogott fegyvert, még kevésbé hódítási céllal. A magyarok harcának végső célja a valós béke zálogát jelentő egész nyugati keresztény kultúra védelme. A magyarság „védőbástya” szerepének évszázados toposzát aktualizálva, azáltal, hogy a háborút a nemzet Istentől rendelt hivatásának összefüggésébe helyezte, Prohászka különös erővel kapcsolta össze az igazságos háború két fő kritériumának, a honvédelemnek és a béke helyreállítását célzó jellegének elemeit: „A magyar nép nem támadt meg senkit, meg nem irigyelte senkiét, a háborút nem kívánta, a harcot nem kereste, hanem a háború reászakadt s a harc reá lett kényszerítve. Elég a magyarnak a maga szép hazája, az Istennek ez a kárpáti körfallal bekerített kertje. (...) ha tehát harcol, harcol szabadságáért, melyet korlátozni, harcol hazájáért, melyet darabokra szeldelni akarnak. Voltaképpen pedig nemcsak ezért harcol a magyarság, hanem küzd és vérzik egy nagy, közös jóért, küzd egész Európa békéjéért. Ez volt régtől fogva Magyarország eszményi hivatása, ez volt a nemzetnek Isten-adta küldetése! Isten erős bástyának, a nyugati műveltség védőfalának, az egész kereszténység háttáborának rendelte a magyart. (...) Részünkről tehát az a harc a békéért folyik. Valamint Európa biztonságát s egyensúlyát Magyarország nemzeti léte s szabadsága biztosítja, úgy bizonyos az is, hogy hősiiesen kiontott véréből okvetlenül a békesség olaj ága fakad majd.”¹⁴

Prohászkanak a háborús karácsonyokhoz kapcsolódó megnyilatkozásai alapján ugyanakkor világosan látszik, hogy számára a béke nem politikai-történelmi, hanem antropológiai kategória: az ember legfőbb belső vágya és törekvése, amely magába foglalja az önmagával, embertársaival és Istennel való békét. Szent Ágoston tanítását követve Prohászka is azt tanította, hogy az igaz béke — az áteredő bűn miatt — a földön teljességgel soha nem valósulhat meg, csak Istennél. A földön az ember olyan mértékben képes ebben a békességben részesedni, amilyen mértékben a maga életében az isteni rendet megvalósítja, amilyen mértékben „Isten országa” a Megváltó kegyelméből megvalósul a hívő emberek elkötelezett élete nyomán.¹⁵ A háború végső soron annyiban szolgálja az igaz béke megteremtését, amennyiben az embereket nyitottabbá teszi a

kegyelem befogadására: „Harc s háborúság a világban mindig van, s az igazi békét végre is az ember a szívében hordja! Veszteség s szomorúság, özvegyesség s árvaság a világban mindig lesz, de hát a Krisztus országa, mely az igazi békének országa, nem e világból való, s azért azt az igazi, legszentebb s legédesebb békét végre is csak a szellemi világban, a szív harmóniájában, a tiszta lélek énekes érzéseiben lehet föltalálni. Annak ott benn, ott az Isten-szerető lélekben van az országa! Ezt a békét Krisztus most is hozza nekünk s nemcsak a programját adja a karácsonyi éneken, hanem az annak megteremtésére szükséges erőt is adja kegyelmében! Ez az erő a testvérünké lett Istennek, a köztünk élő s velünk életközösségben álló Megváltónak a szeretete. E szeretetet megérezzük, melegsünk rajta és örülünk neki. E szeretetbe beleállítjuk küzdelmes s áldozatos életünket s tudjuk, hogy bármi ér is minket, Isten nem hagy el s a karácsonyi Istenközelséget meg nem vonja tőlünk. E közelség villanyozó s ugyanakkor megnyugtató erejében legyőzzük az erőszakot, le a gyűlöletet, s ha sebet is ejtünk és kárt is teszünk ellenségeinkben, akkor is kísér a tudat, hogy e harc kötelesség, s hogy e harccal és háborúval magát a harcot és háborút szeretnők, ha lehetne, örök időkre számúzni a földről.”¹⁶

¹⁶Karácsonyi emberek,
karácsonyi nemzetek.
In: ÖM 25, 164–165.

A háború mint kisebbik rossz

Az igazságos háború fogalmával Prohászka a közvélemény előtt végső soron azt próbálta kifejezni, hogy a háború önmagában nem jó, csak bizonyos körülmények esetén válik elfogadhatóvá, kisebbik rosszá. Azzal ugyanis, hogy az igazságos háborúról szóló hagyományos teológiai tanításra támaszkodott, implicit módon azt is jelezte, amit naplójában *expressis verbis* megfogalmazott: hogy tudniillik a háború rossz — még ha a *bellum iustum* prizmáján keresztül ez a nyilvánosságnak szóló szövegeiben kisebbik rosszra finomodott is.

Malum absolutum: a háború értelme

A háború borzalmainak megtapasztalása, a remélt villámháborús sikerek késlekedése, a minden várakozást felülmúló emberáldozat nyomán néhány hónap múltán csökkent a társadalom kezdeti háborús lelkesedése. Ebben a közhangulatban Prohászka mind nyíltabban fogalmazta meg a háborúval kapcsolatos negatív értékelését, amelyet addig jórészt csupán naplójegyzeteiben rögzített.

1915 tavaszától megnyilatkozásaiból eltűnik a *bellum iustum* motívuma, és helyette a háborúnak mint a rossz különleges megmutatózó formájának a gondviselés terveiben betöltött szerepével kezdett foglalkozni, mígnem 1915 őszén már igen erőteljes megfogalmazással tette mindenki számára világossá háborúellenes álláspontját: „aminek csontja, vére, aminek lelke s szíve van, az mind elhárítja magától a háborút, az mind antimilitarista. Militaristák a theóriák, — nem a theoretikusok — s az ördög. Igen, az ördög, a rossz, a bűn!”¹⁷ Ezzel párhuzamosan egyenesen a háború jogos volta ellen foglalt állást: „Beszélnek ugyan jogos és igazságos há-

¹⁷A hívőnek magatartása
a háborúval szemben
(1915). In: ÖM 10, 292.

borúkról; de erre csak azt mondhatom: hagyjátok el e címkéket s e kategóriákat; hagyjátok el az értelmi foglalatokat, s nézzetek oda a harcterekre! Lehetséges-e az, hogy a jog s igazság eszményi kere- teibe beleüljék az általános gyilkolás s öldöklés, s van-e köze e tisz- teletreméltó fogalmaknak az embertelen kegyetlenséghez?! Joggal s igazsággal magát a háborút sem magyarázni, sem enyhíteni nem lehet; (...) Itt nem a jog vagy a jogtalanság, hanem maga a háború a probléma s a botránykő.”¹⁸

¹⁸A háború problémája
(1915). In: ÖM 10,
284–285.

„Irracionális hatalmak”

Miután Prohászka felhagyott azzal, hogy a háborút a *bellum iustum* keretein belüli kísérelje meg értelmezni, a harcok immanens okainak keresése is háttérbe szorult. A Katholikus Szemle 1917. ja- nuári számában *A latin és germán kultúra a világháborúban* című dol- gozatában (ezzel is cáfolva a háború jogos voltát) még leszögezte, hogy a hadviselő felek propagandájával szemben „ez a világháború nem kultúrákért folyik. (...) Senki sem tagadja, hogy vannak faji s kul- turális különbözőségek a háborús felek közt, de napnál világosabb, hogy a világháború nem az ellentétekből, hanem elsősorban a gaz- dasági érdekek ütközéséből szakadt nyakunkba.”¹⁹ A fellelhető racionális okok mellett azonban mind határozottabban fogalmazó- dott meg benne, hogy a háború hátterében „irracionális hatalmak” keresendők: „Van ugyanis a világfejlődésben valami, ami egyálta- lában nem emberi elem, s ép azért fogalmainkkal s kategóriáinkkal nem igen kezelhető. (...) »Irracionális hatalmak«... Ez nekem most a legjellemzőbb s a legtöbbet mondó szó, melynek illusztrálásai a harcterek, a tömegmészárlások, az aknára került vagy torpedók által fölrobbantott, hatvanöt millióba kerülő hajók, a legyilkolt száz- ezrek, a kín és szenvedés kísértetei, a nyomorékok beláthatatlan sora, az özvegyek s árvák nemzetközi tömegei! Ki hozza mindezt az átkot ránk? Ki veszi azt magára? Hol van az az ördögi lelkiismeret, amely a pokolért felelős merne lenni? S hol van az az igazság, hol az a jog, mely ennyi alávalóságot s kegyetlenséget követelni vagy azt csak védeni is merne?”²⁰

¹⁹A latin s germán kultúra
a világháborúban (1917).
In: ÖM 10, 150–151.

²⁰A háború problémája.
In: ÖM 10, 284.

Isten mindenhatósága és a világban jelenlévő rossz problematikája

Az emberi ésszel alig felfogható pusztítás láttán Prohászka a há- borút mindinkább Isten mindenhatósága és a világban jelenlévő rossz teológiai problematikájának prizmáján keresztül szemlélte: „A mi álláspontunk a háborúval szemben tehát az, ami egyáltalá- ban a rosszal szemben. Nem állunk dogmatikus szemponton s nem mondjuk, hogy a háború Isten akarata, vagy a gondviselésnek va- lamiféle világtörténelmi intézménye; nem idealizáljuk e rettenetes történést, hanem úgy fogjuk azt föl, mint minden keresztet és meg- próbáltatást, s iparkodunk a rosszból jót, hasznot meríteni.”²¹ 1915- től ezért a székesfehérvári püspök mind hangsúlyosabban a háború- nak mint abszolút rossznak értelmét, világ- és üdvtörténeti szerepét kezdte keresni: megkísérelte feltárni, hogy a mindenható Istennek mi a terve azzal, hogy a világégés megtörténtét megengedte. A *bellum iustum* mint értelmezési keret helyett ezért a katolikus teológiai ha- gymány más motívumai felé fordult: Prohászka vissza-visszatérő

²¹A világháború és az
egyházak feladatai
(1915). In: ÖM 22, 128.

²²A korabeli társadalom Prohászka által ostromozott bűneit felsorolja Bettina Reichmann: *Die Seele*, i. m. 799–800. Magyarország esetében a káromkodást tartotta Prohászka oly mértékben elharapozott bűnnek, hogy emiatt isteni büntetésként a háborús vereséget sem zárta ki, vö. *Soliloquia*. (1916. január 1.) In: *ÖM* 23, 297.

A megpróbáltatások erkölcsnemesítő hatásai

²³Bettina Reichmann: *Die Seele*, i. m. 796–797.

²⁴*A hősiesség lelke* (1914). In: *ÖM* 10, 171.

végző teológiai-üdv történeti válasza, hogy a háború Isten büntetése az emberiség bűneiért,²² de egyúttal ekevas is, amellyel Isten felszántja a földet, hogy az embereket felrázza megteremtse egy új, jobb világ lehetőségét.²³

A háború ebben az olvasatban Prohászka szemében egyszerre nyert morálteológiai és eszkatológikus-történelemteológiai, azaz az egyénre és a társadalom egészére vonatkozó értelmet. A székesfehérvári püspök a háború megpróbáltatásait összességében ugyanis olyan alkalomként fogta fel, amely lehetőséget teremt az egyénnek és a közösségnek, hogy a valódi értékekre figyelve jobba legyen: „Szememben a háború olyan, mint a kalapács, amellyel diót — akarom mondani, embert, emberi életet s kultúrvilágot — törnek, s amely törésben az eszményiség s a lelkiség úgy válik ki, mint ahogyan a mag válik ki a tört hüvelyből, s nyilvánvalóvá lesz, hogy mi hát az élet magva és tartalma, s mi az ember s a kultúra tulajdonképpeni értéke s értelme.”²⁴

A háborúval szemben az ember egyéni szinten akkor tanúsít megfelelő hozzáállást, ha nem zúgolódik, nem okoskodik, nem lázad, hanem a megpróbáltatásokat Isten akarataként, adottságként fogadja el, és annak erkölcsnemesítő hatásait a maga javára igyekszik használni. Ahogyan 1915. február 15-i pásztorlevelében fogalmazott: „Tekintsünk mindent a hitnek fényében s világosságában; állítsuk bele önmagunkat s világunkat, keresztlejünk s küzdelmeinket a nagy hit s a nagy szeretet napvilágába. (...) Nekem tehát a háborút s az azzal járó bajokat s szenvedéseket is a hit világosságában kell szemlélnem, s ha így szemlélem, akkor azt látom, hogy a háború, jóllehet nagy baj, de azért Isten céljait s szándékait szolgálja; (...) s a hitnek e sokféle világító gondolata közül először is azt emelem ki s szívlelem meg, hogy e csapásban bűnösségemre, erkölcsi fogyatkozásaimra s gyarlóságaimra s Istennel szemben való nagy adósságomra gondolok, s következőleg, hogy a háborúban mindenekelőtt Isten büntetését látom bűneimért, azután pedig megalázom magamat bűnösségem s nagy rovásom öntudatában s buzgón iparkodom a bajt s szenvedést is hasznomra fordítani. Második, miből való gondolat az, hogy a háború bajai s aggodalmi, testi s lelki szenvedései által ne csak tisztulni akarjunk bűneinktől, hanem hogy jobb s erőteljesebb emberré, nemesebb s finomabb lelkekké akarjunk válni. (...) Íme, ily világháborúban, ilyen világégésben magába tér az ember s fölfödözi ott önmagát, fölfödözi lelkét, melynek a világégésen túl is meg kell maradnia, amelynek a halálon túl is van élete, van világa! (...) Ilymódon éleszti föl tehát az ilyen világháború a hitet s szinte megtapasztaltatja velünk egy más világnak, egy világon túl levő világnak létét, mely felé hajózásunk, akarom mondani, vándorlásunk el van igazítva. (...) Ilyenkor aztán világosan fölismeri, hogy van fölötte egy más, mindent intéző hatalom, a hatalmak hatalma, s hogy e hatalomnak hódolnia, azt tisztelni s imádnia kell, s azt felednie vagy éppen káromolnia nem sza-

bad! (...) Mindezekből a benyomásokból, miket a nagy világháborúból vettünk, két nagy tanulságot vonjunk le s két nagy kötelességre következtessünk, melyet a nagy idő nagy emlékeinek hatalmával, könnyeinkkel s szenvedéseinkkel írjunk lelkünkbe: Az egyik az, hogy a háború rásegíti az embert, hogy világ, kultúra, élet fölött el, az örök jókhoz ragaszkodjék s tudománynál s műveltségénél többre becsülje magában a hitet, a szeretetet s az erényes életet. — A másik tanulság pedig az, hogy a háború megint föléleszti bennünk az önzéstől s a gazdasági harctól elhomályosított tudatot, hogy mi mindnyájan testvérek vagyunk, kiknek egymásért meg is kell halniok: mennyivel inkább kell tehát egymásért élniök, egymást segíteniök s gyámolítaniok. A háború tehát közelebb hoz egymáshoz s egybeolvasztja a szenvedés s az áldozatok tüzeiben az erkölcsileg megtisztult nemzetet.”²⁵

²⁵Az ember a viharban.
In: ÖM 9, 186–196.

Viszonylagosan pozitív erkölcsi folyamatok

²⁶Vö. *Világtörténelmi
nagybőjt* (1916).
In: ÖM 19, 92.

²⁷*Soliloquia*. (1915. január
15.) In: ÖM 23, 277.

²⁸*A háború erkölcsi
kihatásai* (1915).
In: ÖM 10, 241–242.

²⁹*Érzésvilágunk nyereség-
és veszteségmérlege a
világháborúban* (1918).
In: ÖM 10, 319.

A háború mint a társadalmi-történelmi fejlődés eszköze

Jóllehet Prohászka sok kortársához hasonlóan a háborút bizonyos értelemben a megtérés lehetőségét kínáló, Isten-közeli időszaknak, „szent időnek”, „Nagypénteknek” tekintette,²⁶ éppen mivel a háborút abszolút rossznak tartotta, kezdettől fogva hangsúlyozta, hogy a háborús megpróbáltatásokkal járó pozitív erkölcsi folyamatok viszonylagosak. Naplójában már 1915 januárjában egyértelművé tette: „Isten ments, hogy a háborút a vallásosság iskolájának tartsam. A pokol nem az ima-tanítás helye; a háború pedig annak tornáca. Ezt tartom szem előtt akkor is, ha írok a háború »nevelő« hatásáról.”²⁷ Bő fél évvel később, *A háború erkölcsi kihatásai* című cikkében szintén erőteljesen hangsúlyozta, hogy az erkölcsi javulás csak lehetőség: „Sokan bíznak a háború erkölcsi kihatásaiban s rámutatnak azokra a nagy benyomásokra, melyek folytán a vallásosság s bensőség, az áldozatkészség s hősiesség, az egyéni érvényesülés s lovagiasság, azután pedig a fajés hazaszeretet s végül a könyörület s kegyelet érzelmi ébrednek bennünk. (...) a háború önmagában véve, mint az erőszak s az ököl kategóriája, erkölcsöt nem produkál; (...) a háborúnak az imént említett jó kihatásai mind csak olyanok, mint a terméskövek; ezekből lehet építeni, de maguk a kövek még nem épület.”²⁸ Mindezek fényében nem meglepő, hogy miután megtapasztalta, hogy az erkölcsi nemesség lehetőségére a háborúban nem vált valósággá, 1918-ban készített végső mérlege meglehetősen negatív: „a háború által nem leszünk jobbakká, sem erkölcsösebbekké. A jóság s erkölcs a léleknek magas kultúrája, azt tehát csak hosszú és elmélyedő munka teremtheti meg. A háború nem nevel erkölcsöt, legfeljebb ingerekkel szolgál a meglévő erkölcsi erők s értékek előhívására.”²⁹

Az egyéni megnemesség lehetőségén felül Prohászka a társadalmi-történelmi fejlődés eszközeit is felfedezni vélte a háborúban, amennyiben az imperializmuson, liberalizmuson és a francia felvilágosodás individualista következményein alapuló modern kultúra (amely egyúttal az egyéni morális hanyatlás oka is) pusztulásával Isten a történelem pozitív irányú fejlődését hajtja végre. Prohászka a történelmet ugyanis — Teilhard de Chardinhez hasonlóan — lineáris, eszkatoló-

³⁰Vö. Szabó Ferenc:
A történelem Istene.
*Prohászka Ottokár törté-
nelemteológiájához.* In:
Prohászka-tanulmányok
2009–2012, i. m. 43–45.

³¹Például: „Itt ebben a mi világunkban azt mondogatták nekünk, hogy az ember a teremtés virága; mi pedig inkább azt tapasztaljuk, hogy nem a virága, hanem inkább a tövise, – azt is mondták, hogy az ember a teremtés koronája; nekünk pedig inkább úgy látszik, hogy nem koronája, hanem inkább öntudatra ébredt szégyene! Mondták azt is, hogy a haladás s finomodás útjain jár; mi pedig azt láttuk, hogy barbár, barbár tetőtől talpig, utolsó porcikájáig.”
A világháború sebei.
In: *ÖM* 9, 209.

Felkészülés a háború utáni korra

³²*Érzésvilágunk nyereség-
és veszteségmérlege a
világháborúban* (1918).
In: *ÖM* 10, 320–322.

gikus dimenzióval bíró evolúciós folyamatnak tekintette, melynek során az emberi kultúra folyamatosan nemesedik, és magasabb síkra jutva közeledik a — földön tökéletesen meg nem valósítható — ideális társadalmi berendezkedéshez, Isten országának megvalósulásához.³⁰ A minden korábbinál borzalmasabb háború láttán Prohászka ugyanakkor kritikával illette a világtörténelem immanens evolúcióját hirdető nézeteket, hangsúlyozva, hogy az ember „kulturális” fokon még mindig barbár,³¹ Isten országának transzcendens, kegyelemre épülő fejlődését azonban változatlanul hirdette. Történelemteológiai víziójában így a világháború — amennyiben segít egyéni és társadalmi síkon felismerni az örök értékeket — végső soron egy valóban új, keresztény értékeken alapuló kultúra megvalósulását készíthette elő: „Mialatt csak kevés előnyös befolyást tulajdonítok a háborúnak a vallássság s erkölcsiség terén, addig nagy kihatásúnak tartom azon érzések világában, melyek ugyan szintén erkölcsiek, de melyeket a *társadalmi szervezkedésre való vonatkozásukban, szociálisoknak nevezek s külön tárgyalok.* (...) Van azonban az új világalakulásnak egy tényezője, mely bizalommal tölt el, s ez a *szociális érzés*, melynél fogva méltányosabban s igazságosabban gondolkozunk s érzünk embertársainkkal szemben, s egy igazságosabb s jogban s gazdasági tekintetben jobban megosztott világot akarunk teremteni. A szociális érzést a háború fejlesztette ki, s bár fejlődése a békében is feltarthatatlan, de a háború ez érzést egyszerre lángoszloppá gyűjtotta ki s nagyobb s parancsolóbb hatalommá tette három év alatt, mint amilyenné azt a békés fejlődés száz év alatt fejleszthette volna. A háború páratlanul megéreztetete velünk, hogy mi a nép, a nemzet, a haza, s rámutatott a *közösség érzetére.* (...) Megtanított azután a háború az *összertartozandóság s egységesség érzetére.* Megérezttük, hogy csak egybeforrva, közös, nagy hittől s kultúrától átjárva lehetünk erősek s győzelmesek.”³²

A háború eszkatológikus történelemformáló szerepéről vallott felfogás egyúttal azt is lehetővé tette, hogy Prohászka megkezdje a háború után felépítendő új kultúra számára a gyakorlati tapasztalatok leszűrését, a háború gazdasági-szociális következményeire való felkészülést, mint például a visszatérő katonák földhöz juttatásának szükségességét, a gazdaság pénztőke helyett földművelésre alapozását: „Nemzet, haza, föld valahogyan közjő lett, s megérezttük, hogy ahhoz mindnyájunknak köze van. Azt óvnia kell törvényhozásnak s védenie fegyvernek. Kormánynak, iskolának segítenie kell s nevelnie a nemzedékeket annak jó művelésére, kincseinek kiemelésére, s az egész nemzetnek vigyáznia kell, hogy a föld a nagy közérdeknek szolgálatából ki ne vonassék s az individuális hatalomnak és szélsőnek prédául oda ne dobassék. Megérezttük, hogy a föld hatalom, — hogy a föld termékenységéből élünk, épen azért annak hozamképességét fokozni s a többtermelést előmozdítani mindnyájunk érdeke. A föld a nagyhatalom, s nem a pénz; a pénzt büvkör fogta körül, de az csak olyan csinált burkolat volt, melyet a háború szélvészze foszlánnyra tépett; most már látjuk, hogy nem a pénz, hanem a

föld ad kenyeret; a pénz csak csere-berét szolgál, de életet, erőt nem termel. Azért a földnek eladósodnia sem szabad; a tőkének nem szabad az első, igazi hatalmat, az élet anyját zsarolnia. Ez a föld a dolgozó, termelő népé legyen, s úgy legyen felosztva, hogy minél több, szabad munkáscsalád s ember élhessen rajta. (...) Ne legyenek a társadalomban tatóngó osztálykülönbségek által elszigetelt s ép ezért ellenségesen ütköző rétegek, melyek egymáson sűrűlnek s őrlődnek. Nem szabad azoknak, kik együtt küzdöttek s véreztek, oly égbekiáltó gazdasági különbségek által egymástól elválasztatni.”³³

³³Uo. 321–322.

Az eljövendő nemzetközi rend

A háború utáni időszak feladataira Prohászka nemcsak nemzeti keretek között gondolt, hanem a nemzetközi rendet illetően is megfogalmazott — gyakran utópisztikusnak tűnő — kívánalmakat: „A nemzeteknek s államoknak a hatalom s versengés mostani irányzatával föl kell hagyniok. (...) Ha ezt a feszültséget a kapitalizmus hordozza, akkor annak kell a nyakát szegnünk; ha ezt a mai termelési módnak kell tulajdonítani, akkor ezt a termelést kell megszüntetnünk; ha a harcot s háborút az imperializmus vagy militarizmus vagy a túltengő s másokat elnyomó sovinizmus szítja, akkor ebből a neveletlenségéből kell kiemelkednünk.”³⁴

³⁴Mit mond a hős és mit a szent? In: ÖM 10, 305.

Prohászka már a háború kezdetén megfogalmazta, hogy az ilyen, a tartós békét biztosító, harmonikus nemzetközi rend csak akkor valósulhat meg, ha az emberiség szakít az individualista életszemlélettel, és „Isten országának” megfelelő erkölcsi-kulturális szintre jut el: „szívesen fogadom el az »akcio« s a világbéke utópistáinak gondolatát, hogy a jobb kor s a háborútlan történelem csak új kultúra s új civilizáció kíséretében léphet a világba. Mindenesetre, az általános béke csak folyomány, csak szimptóma és berendezkedés lehet, melyet voltaképpen az az új kultúra hordozna. Ez a kultúra lenne a szellemi világ, a világnézet, a hit és érzés világa, melynek társadalmi, állami s nemzetközi berendezkedése biztosítaná azután a tartós, mondjuk, az örök békét. (...) a gyakorlati munka arra irányulna, hogy a modern nemzedéknek necsak világnézete — hisz a nézet csak fogalom s a világnézet csak fogalmi hálózat — hanem vallása, vagyis a mélységekből, az Istenből táplálkozó élete lenne.”³⁵

³⁵Hajnalodik-e már? (1914). In: ÖM 10, 229., 236.

Összegzés

Prohászka tudatosan nem foglalkozott a háború eseményeivel: győzelmekkel, vereségekkel, de még XV. Benedek pápa 1917. évi békejegyzékével sem. Kortársainak jelentős részétől eltérően egy pillanatra sem lelkesült ugyanis a háborúért, hanem kezdettől fogva ellenezte, elítélte azt. Ennél fogva értékelésének meghatározó jellemzője, hogy a háborúnak mint a rossz megnyilvánulásának kívánt tágabb bölcseleti-teológiai keretben értelmet adni. A háború első hónapjaiban ehhez az igazságos háborúról szóló teológiai tanítás hagyományához nyúlt: ebben az értelmezési keretben a háború mint *minus malum* vált nem helyeslendő, de elfogadható történelmi eseménnyé.

Prohászka megnyilatkozásaiban egyúttal fejlődés, a hangsúlyok eltolódása figyelhető meg. A háború időbeli elnyúlását, a szörnyűségek és pusztítás minden korábbit felülmúló erejét látva mindinkább meggyőződésévé vált, hogy ez a háború nem tekinthető jogosnak, így nem valamely nagyobb jó érdekében elszenvedendő kisebb rossz, hanem az abszolút rossznak, az irracionális hatalmának, a bűnnek történelmi megnyilvánulása.

Prohászka hite, és ebből fakadó reményteli optimizmusa azonban ennek a sötét olvasatnak is pozitív értelmet adott. A választ ugyancsak a teológiai hagyományból származó értelmezési modellekkel, mindenekelőtt az Isteni büntetés, tisztító vihar és az „isteni szántás” képeinek segítségével fogalmazta meg. Ezen értelmezési kulcsok segítségével a háborút Isten eszközeként határozta meg, amelyből egy morálteológiai és történelemteológiai olvasat következett: a háború Isten kezében egyrészt az egyén erkölcsi megtisztulásának, növekedésének eszköze, másrészt pedig — éppen az egyesek tömeges megtérése révén — egy új, keresztény világregend előkészítésének terepe — végső soron világtörténelmi szükségszerűség. Megnyilatkozásaival így egyszerre sikerült a rá figyelőknek jelenre vonatkozó vigaszt és jövőbe tekintő reményt nyújtania.

A pozitív jövő felvázolása Prohászkanál ráadásul nem maradt meg elvi síkon, hanem határozott gyakorlati-politikai lépések következtek belőle. A székesfehérvári püspök háború-értelmezése így a teológiai értelmezésen túl határozott politikai dimenzióval bírt. Ez a politikai dimenzió azonban nem nemzetállami/nacionalista célok elérése volt a háború útján, mint oly sok püspöktársa esetében a front egyik vagy másik oldalán, hanem egy „Isten országának” földi előkészítésére irányuló, keresztény alapokon nyúló — és így nemzetek feletti — új társadalmi rend, „kultúra” megvalósításának előkészítése.

Prohászka tehát a háború mellett érvelő európai püspökökkel azonos teológiai képekre, motívumokra, tanokra támaszkodott ugyan érvelésében, alapvető háború-ellenessége miatt mégis más hangsúlyokkal használta ezeket, így végső értelmük is más lett. Prohászka tudniillik a teológiai érveket nem elsősorban a nacionalista-hazafias érdekek igazolására használta, hanem a nemzeti érdekek síkján fellülemelkedve, egyetemes — lelki-kegyelmi — téren keresett megoldást. A nagy háborúval kapcsolatos tanításának jelentősége így éppen abban áll, hogy a teológiát nem instrumentalizálta saját nemzetének igaza védelmében, hanem a háború lelki perspektívájú értelmezésére, a világban meglévő rosszból nyerhető tanulságokon alapuló jövőkép felvázolására használta.

„Hódító katolicizmus”

Az első világháború és a katolikus sajtó fejlődése Magyarországon

1980-ban született Móron. Egyetemi tanulmányait az ELTE történelem és politikaelmélet szakán végezte. Jelenleg az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. Legutóbbi írását 2014. 2. számunkban közöltük. – A tanulmány az MTA BTK Médiatörténeti Kutatócsoportjának támogatásával készült.

¹Joseph Held: *Culture in Hungary during World War I*. In Aviel Roshward – Richard Stites (szerk.): *European Culture in the Great War*. Cambridge University Press, Cambridge, 1999, 185.

²Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban EPL) Cat. 44/3156–1918. Blcha Marian a prímásnak, 1915. október 1.

³EPL Cat. 44/881–1916. Wellner Lőrinc segédlelkész a prímásnak, 1916. február 15.

⁴*Und ihr schlaft?* Neue Post, 1917. december 13., 1.

⁵„Úgy hatott ez a háború,

Az első világháború kitörése komoly változásokat eredményezett a magyar katolikus sajtó helyzetében. Ennek egyik fő oka a társadalom hírigényének növekedése volt: 1914-től az újságok szerkesztő-ségei és a könyvterjesztők egyaránt kivételes háborús konjunktúrát élveztek.¹ A folyamatot az egyháziak is jól érzékelték, a papság konzervatív része pedig veszélyforrást látott abban, hogy az újságok vidéken is egyre nagyobb mértékben kezdtek elterjedni. Egy plébános például 1915-ben azzal indokolta egy szlovák nyelvű, az antiklerikális ideológiát ellensúlyozó napilap indításának igényét, hogy a háború idején „mindenki újságot olvas”.² 1916 telén egy falusi klerikus felhívta a prímás figyelmét egy bizonyos *Szabad Szó* című hetilap terjeszkedésére, amely antiklerikális propagandát terjesztett.³ Egy katolikus orgánium publicistája pedig aggodalommal állapította meg, hogy az újságok és könyvek forgalma országszerte növekedésnek indult, amivel szemben katolikus népkönyvtárak szervezését szorgalmazta.⁴

A másik fő tényezőt az úgynevezett háborús vallásosság, vagyis a hitéleti tevékenység váratlan megélénkülése jelentette.⁵ A kortárs vélekedés szerint „a háború az általános megkomolyodás ideje, ilyenkor az is elgondolkozik az élet legnagyobb problémáin”, aki egyébként nem hívő. A klerikusok ugyanakkor tudatában voltak annak, hogy nem ülhetnek ölbe tett kézzel, hiszen ez a jelenség nem mély világnézeti elkötelezettségen, hanem nagyrészt csupán a félelmen alapult.⁶ Egy jezsuita sajtótermék szerzője szerint „a vallásos nekikomolyodás azon hatalmas feladat elé állít, miként fogjuk azt állandósítani a béke visszatérével Istent valószínűleg feledő világban”.⁷

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy bemutassa, az első világháborús körülmények milyen hatást gyakoroltak a hazai katolikus sajtó történetére, ezért elsősorban két, az eseményekben döntő szerepet játszó klerikus, Csernoch János hercegprímás, esztergomi érsek, illetve a jezsuita Bangha Béla szerepére összpontosít.

Utóbbi tevékenységének nyomon követéséhez remek forrást jelent a jezsuita rend 1913-ban indított folyóirata, a *Magyar Kultúra*. Ennek célja az volt, hogy a művelt világi közönséget bevezesse a katolikus gondolatba, terjessze az apológiát, kövesse az „ellenség” — azaz elsősorban a polgári radikálisok — „mozgolódásait”.⁸ A katolikus elit széles köréből verbuválódott szerzői kör, a kortárs amerikai jezsuita revük példáját követve,⁹ a nagyközönséget érdeklő témák egyházi nézőpontból való tárgyalására törekedett. A szerkesztőség a hódító katolicizmus szellemében az egész közélet át-

mint egy hatalmas népmiszió” – írta például a Magyar Kultúra levelezője. Karl Spiecher: *A háborús Németország*. Magyar Kultúra, 1914. II. kötet, 430.

⁶Konferenciákat az intelligenciának! Magyar Kultúra, 1914. II. kötet, 263–264.

⁷bb.: *A legfőbb Hadúr*hoz. Magyar Kultúra, 1915. I. kötet, 220.

⁸Nyisztor Zoltán: *Bangha Béla élete és műve*. 2. kiad. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, Budapest, 1941, 245–246.

⁹Molnár Antal: *Az engedelmes lázadó*. (Bangha Béla és a jezsuita rendi vezetés). In Molnár Antal – Szabó Ferenc SJ: *Bangha Béla SJ emlékezete*. Távlatok, Budapest, 2010, 67.

¹⁰Nyisztor Zoltán: *Bangha Béla első lapalapítása*. Magyar Kultúra, 1941/6. 88.

¹¹Amiről nem lehet elégszer szó. Mária-Kongregáció, 1913/10. 312.

¹²Molnár Antal – Szabó Ferenc SJ: i. m. 223.

¹³Litván György: *A sajtó áthangolódása 1914 őszén*. Századok, 2004. 6. 1466.

alakítását vette tervbe.¹⁰ A folyóirat népszerűsítéséhez a rend hitbuzgalmi szervezetei, a Mária-kongregációk is hozzájárultak. Ennek eredményeként 1913 júniusára már háromezer-kétszáz előfizetője volt, ebből mintegy kilencszáz világi értelmiségi.¹¹ 1917-ben egy erőteljes reklámkampány segítségével az előfizetői létszámot háromezer-hétszáz főre tornázták fel.¹²

A *Magyar Kultúra* 1914 nyarán könnyedén belesimult a magyar sajtó alaphangjába, amelyet az egyöntetű hazafias lelkesedés jellemzett,¹³ sőt, egyes szerzői egyenesen a háború erkölcsi igazolására törekedtek. Apponyi Albert gróf például a világháborút nem csupán a Monarchia jogos önvédelmi harcának, hanem egyfajta szent hadjáratnak nyilvánította. Szerinte az egész emberiség javát védő központi hatalmak szükségszerűen győzelmet aratnak majd, hiszen a fő ellenfél nyugaton a „kereszténységtől elpártolt hitetlenség”, vagyis az állam és az egyház elválasztását alig tíz évvel korábban végrehajtó Franciaország, keleten pedig „a babonává fajult álvállalosság szelleme”, azaz az ortodox Oroszország.¹⁴ A szerkesztőség 1914 végén hasonló képet festett az eseményekről: eszerint Franciaországot az ateizmus, Nagy-Britanniát az önzés és uralomvágy vezeti, amivel szemben a központi hatalmak az idealizmus, hazafiság és szolidaritás alapján állnak.¹⁵

Ugyanakkor a szerkesztőség a patrióta érzelmeket a katolicizmus világnézeti ellenfeleivel vívott küzdelemben is igyekezett felhasználni. Ehhez a fő hivatkozási alapot a háború vallásosság virágzása szolgáltatta. Burján Károly például azt hangsúlyozta, hogy a bizonytalanra váló életkörülmények között a radikális ideológiák gyorsan elveszítették vonzerejüket, csak a hit és a hazafiság bizonyult erős értéknek. A frontra induló katonák gyónnak, áldoznak, hitükből merítenek erőt.¹⁶ Révész István kecskeméti plébános szeptember 20-án kelt alföldi helyzetleírásában arról számolt be, hogy a mozgósítás pozitív csalódást jelentett a számára. Korábban azt hitte, hogy „a kozmopoliták” kiöltek minden ideált, a sajtó elpusztította a nemzeti erényt az emberekben, a világháború azonban felélesztette a régi értékeket. Úgy vélte, hogy a nép ismeri a háború okait — a francia korrupciót, az orosz zsarnokságot, a barbár szerb áskálódást — és „magát Isten ostorának tekinti, melynek le kell sújtania az elbizakodott, gőgös népekre”. Óriási elszántság volt tapasztalható, tömegesen jelentkeztek 17–18 éves fiúk önkéntesnek, a huszárok pedig bosszút esküdve nézegették Ferenc Ferdinánd arcképét a könyvesbolt kirakatában. A plébános végül, mindezzel erőteljes kontrasztot teremtve, kijelentette: „Csak a szocialista vezérek hallgatnak mélyen e nehéz napokban. (...) De miről is írhatnának ők mostanában, mikor csak egy kötelessége lehet a magyar sajtónak: növelni a magyar nép bizalmát, harci kedvét és áldozatkészségét.”¹⁷

A szerkesztőség még a katonák könyvellátását is górcső alá vette, megállapítva, hogy igen sok selejtes, erkölcsrontó, hitetlenséget terjesztő munka lepte el a frontot és a kórházakat.¹⁸ A folyóirat szerzői

¹⁴Apponyi Albert: *A mi háborúnk*. Magyar Kultúra, 1914. II. kötet, 8.

¹⁵*Olvasóinkhoz!* Magyar Kultúra, 1914. II. kötet, 511.

¹⁶Burján Károly: *Háborúnk és a szabadkőműves iredalom*. Magyar Kultúra, 1914. II. kötet, 53.

¹⁷Révész István: *A Magyar Alföld háborús időben. Kecskeméti levél. (1914. szeptember 20.)* Magyar Kultúra, 1914. II. kötet, 164–167.

¹⁸A *Katolikus Sajtóhölgybizottság könyvosztó akciója*. Magyar Kultúra, 1914. II. kötet, 176.

¹⁹*Újságot a kórházakból!* Magyar Kultúra, 1915. I. kötet, 336.

²⁰A *sajtószakosztályok figyelmébe*. Mária-Kongregáció, 1914/1. 37.

²¹EPL Csernoch János magánlevéltára 314/1914. Novák Mártonné a primásnak, 1914. október 16.

²²EPL Csernoch János magánlevéltára 2/1915. Széchényi Miklós a primásnak, 1915. október 2.

²³Molnár Antal – Szabó Ferenc SJ: i. m. 192.

²⁴*A háború és az isteni gondviselés*. Magyar Kultúra, 1914. II. kötet, 93.

még a katolikus *Alkotmány* című politikai napilap szerkesztőjével is vitába keveredtek, és — udvarias frázisokba csomagolva ugyan, de — nehezményezték, hogy az *Alkotmány* „mindössze” heti kétezer ingyen példányt juttatott a lapból a katonai kórházakba.¹⁹ A *Magyar Kultúra* ezért erőteljesen támogatta a szintén Bangha által vezetett Katolikus Sajtóhölgybizottság akcióját, amely 1914 szeptemberében gyűjtést indított a katonák olvasmányokkal való ellátásáért. A beküldött kiadványokat gondos válogatásnak vetették alá: a „rossznak” minősített nyomtatványokat megsemmisítették, a „jókat” pedig a frontra küldték.²⁰ A bevonuló katonák az első beszámolók szerint szívesen fogadták a sajtóhölgyek által terjesztett kiadványokat.²¹ A kezdeményezés követőkre is talált: gróf Széchényi Miklós nagyváradi püspök például a katonai kórházak számára kétezer példányban megrendelte az *Új Lap* című katolikus népujságot.²² A háború első évében az egyesület hétszázezer imát és hatvanezer könyvet juttatott a katonáknak. Bangha páter abban bizakodott, hogy nyomtatványaik hatalmas missziós jelentőségre tehetnek szert.²³

A háború mint erkölcsi probléma kérdésköre viszont jóval szerényebb súlyt kapott a *Magyar Kultúra* hasábjain. Jellemző példa a „Levélszekrény” rovat, ahol egy olvasói levél szerzője feltette a kérdést: ha van Isten, hogyan engedheti meg a vérontást? A teológus szakértő válasza szerint a háború saját bűnösségünk természetes következménye, de Isten ezt a javunkra tudja fordítani, és felhasználhatja arra, hogy léleekben meggyógyítsa az emberiséget.²⁴

A magyar sajtó patrióta felbuzdulását hamarosan felváltotta az elkeseredés. A gyors egymásutánban elszenvedett háborús vereségek, az ellátási nehézségek állandósulása, az infláció elszabadulása és az életszínvonal romlása miatt 1916-ra a közhangulatot egyre inkább a háború felelőseinek, illetve bűnbakjainak a keresése jellemezte.²⁵ A sajtó gyorsan a vádlottak padjára került. Mivel a háborús érdekekre hivatkozva a lapokat egész Európában cenzúra alá helyezték, azok nem a közvélemény reális tájékoztatását szolgálták, hanem az állam érdekeinek megfelelően manipulált híreket adták közzé, a háborús propaganda eszközeivé váltak.²⁶

Ennek következtében a sajtó gyorsan elvesztette szavahihetőségét. Benda Jenő újságíró, végigtekintve korának szellemi irányzatainak, 1917-ben megállapította: „az entente és a központi hatalmak közvéleménye, a radikálisok és a reakcionáriusok, a szocialisták és a klerikálisok legsűrűbben és legszívesebben vádolják a sajtót. A másik ország és a másik világnézet sajtóját, természetesen.” Ennek a magyarázatát a sajtó „hatalmának” általános túlértékelésében találta meg. Ezzel szemben azt hangoztatta, hogy a sajtó háborúpárti állásfoglalásai mögött egész Európában a kormányok erőfeszítései álltak, amelyek abban voltak érdekelték, hogy fokozzák a nép „háborús naróckzását”.²⁷

A katolikus közvélemény formálóiira szintén jellemző volt a sajtó „hatalmának” túlbecsülése. Prohászka Ottokár például már 1914-

²⁵Bihari Péter: *Lövészárkok a hátországban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországn.* Napvilág, Budapest, 2008, 32–33.

²⁶Garth Jowett – Victoria O'Donnell: *Propaganda and persuasion.* London – New Delhi, Sage, 1992, 123.

²⁷Benda Jenő: *Az uszító sajtó.* Huszadik Század, 1917. 36. kötet, 297–308.

²⁸Prohászka Ottokár: *Naplójegyzetek, I (1887–1918).* (Szerk. Barlay Ö. Szabolcs.) Agapé – Távtalok – Ottokár Püspök Alapítvány, Szeged – Budapest – Székesfehérvár, 1997, 371.

²⁹Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (SzfvPL) Lit. Enc. 1916/IX. 47–49. (1444/1916).

³⁰Burján Károly: *A tömegek lélektana.* Magyar Kultúra, 1915. I. kötet, 116–120.

³¹Komócsy István: *A társadalmi fejlődés iránya.* Magyar Kultúra, 1917. II. kötet, 20.

³²Mark Cornwall: *The undermining of Austria-Hungary. The battle for Hearts and Minds.* Macmillan Press, London, 2000, 12.

ben az újsághírek megbízhatatlanságáról panaszkodott naplójában.²⁸ A sajtó propagandaeszközzé válását azonban nem a háború és a kivételes háborús jogszabályok hatásával, hanem kizárólag a lapkiadók feltételezett megvásárolhatóságával magyarázta. 1916-os körlevelében például kifejtette, hogy a hadviselő hatalmak közötti közeledést és a békekötést a hírlapok háborús uszítása teszi lehetetlenné.²⁹ A háborús tapasztalatok felkeltették a katolikus véleményformálók figyelmét a korabeli tömeglélektani elméletek iránt is. A *Magyar Kultúrában* Burján Károly 1915-ben ismertette a francia szociálpszichológus, Gustave Le Bon *A tömegek lélektana* című munkáját. Ennek alap gondolata szerint a közös céltől áthatatott, közös célra törekvő szervezett csoportokat csökkenő belátási képesség és növekvő cselekvési kényszer jellemzi, ami komoly társadalmi veszélyekkel jár: a műveletlen tömegek hatalmának megnövekedése akár a civilizáció pusztulását is eredményezheti.³⁰ Komócsy István pedig 1917-ben, szintén Le Bon munkásságára hivatkozva, arról írt, hogy a katolicizmusnak, ha a modern korban meg akarja tartani befolyását, akkor a „gazdasági, szociális és kulturális vonatkozásokban szükségképpen elkövetkezett ideológiai elváltozásokat minél gondosabban figyelembe kell vennie”.³¹

Bangha Béla — a Monarchia számos más személyiségéhez hasonlóan — a modern háború integráns részének látta a propagandát.³² Ő már fiatalon is a sajtó ügyét tartotta a katolicizmus egyik legfőbb problémájának,³³ azonban háborús tapasztalatai még inkább megerősítették ebben. 1914 nyarán éppen Nagy-Britanniában tartózkodott, ahol első kézből ismerte meg az ellenséges propaganda működését. Tapasztalatai szerint a háborús hírek eleinte kevés nyomot hagytak az átlagolvasó lelkében, a sajtó többhetes összehangolt munkája kellett ahhoz, hogy a közönség figyelme elterelődjön a megszokott témákról és „a voltaképpeni harcias hangulatot magába engedte disputálni”.³⁴ Bangha szerint a brit sajtó úgy tüntette fel a világháborút, mint II. Vilmos német császár határtalan önzésének kitörését, aminek következtében „soha ilyen brutálisan mindenható és ellenállhatatlan butító nagyhatalomnak” nem látta a sajtót, mint most, hiszen százazrek hódoltak be „a minden Münchhausen-mesét megszégyenítő sajtóhazudozásnak”.³⁵

A *Magyar Kultúra* szerzői a legfőbb ellenfelet lord Northcliffe személyében vélték megtalálni, aki a brit sajtópiac meghatározó szereplője, a *Daily Mail* és a *The Times* tulajdonosa volt. Véleményük szerint a lord „a háborút a németek ellen örömmel üdvözölte, és (...) a mostani nemzetközi öldöklés felelősségének terhe jó részben az ő lelkét nyomja”.³⁶ A sajtómágnás erőteljes részvétele a brit háborús erőfeszítésekben (majd 1918-as kinevezése az ellenséges országokba irányuló propagandát irányító hivatal élére) már önmagában véve is alkalmas volt arra, hogy a központi hatalmak közvéleményét demoralizálja, és növelje a propagandával kapcsolatos paranoiát.³⁷ Northcliffe így aztán a *Magyar Kultúra* szerzőinek

³³Első, a témával foglalkozó tanulmányát a pozsonyi Katolikus Sajtót Támogató Egylet adta ki 1903-ban. *A sajtó jó és rossz hatalma.*
In: *Bangha Béla Össze gyűjtött Munkái.* XXVI. kötet, 59–68, 493.

³⁴Bangha Béla: *Magyarország felé. Úti reflexiók I.* Magyar Kultúra, 1914. II. kötet, 82.

³⁵Bangha Béla: *Magyarország felé. Úti reflexiók II.* Magyar Kultúra, 1914. II. kötet, 207.

³⁶Kmoskó Mihály: *Lord Northcliffe és a „modern sajtószabadság”.* Magyar Kultúra, 1918. II. kötet, 1.

³⁷Mark Cornwall: i. m. 174.

³⁸*Napló.* Magyar Kultúra, 1917. I. kötet, 48.

³⁹*Ki felelős a háborúért?*
In: *Bangha Béla Össze gyűjtött Munkái,* i. m. 143–148.

⁴⁰*A sajtókérdés a világháború fényében. Dr. Eberle József előadása a Katolikus Sajtóegyesület fővárosi Hölgybizottságának január 7-iki műsoros ünnepélyén.* Magyar Kultúra, 1917. I. kötet, 50–56.

⁴¹Molnár Antal – Szabó Ferenc SJ: i. m. 202.

szemében is úgy tűnt fel, mint aki „egyike a világ legnagyobb gazembereinek. Mint újságkirály, akiknek a háború a képzelhető legjobb üzlet, temérdek lapjával ő izgatta ellenünk a legnagyobb sikerrel Anglia népét, de a semleges országokat is.”³⁸

Northcliffe valósággal megszemélyesítette mindazt, amit Bangha a kapitalista sajtó szerepéről vélt. A világsajtó e felfogás szerint saját olvasóinak érdekeit alárendelte a tőke érdekeinek: „ezért áll a modern napisajtó túlnyomó része lényegében erkölcstelen alapon: a közönséget a pénzvilág érdekeivel szemben állandóan kijátssza s ugyanakkor a közönség érdekeinek szószólójaként mutatja be magát”.³⁹

Elképzeléseire jelentős hatással volt az osztrák újságíró, Joseph Eberle, aki meghívására 1917-ben Budapesten is előadást tartott. Szavai szerint a sajtó főleg az izraelita nagytőke kezében van, annak érdekeit szolgálja, az által hirdetett „pőre materializmus” pedig éles ellentétben áll a keresztény idealizmussal. „A kapitalista sajtó kultúrpolitikája nem egyéb, mint nyílt támadás a kereszténység ellen” — mondta. A háborús vallásosság elmélyítésnek terén elkönyvelt kudarcokat szintén a sajtóra hátrította: „Övé a nagy felelősség, ha a háború borzalmas megpróbáltatásai nem termékenyítették meg a lelkeket úgy, ahogy kellett volna”. Eberle még tovább menve azt is állította, hogy a kapitalista sajtó szelleme játszott a „legnagyobb szerepet” a világháború felidőzésében, amelynek „végső, legmélyebben fekvő oka a modern világ elszakadása Istentől, örök életbe vetett hitünk megcsappanása és a mammonizmus korlátlan uralma”. Mondandójának legfontosabb elemét az jelentette, hogy a békét csak úgy lehet megteremteni, ha a kapitalista sajtót megfosztják befolyásától. Eberle ezért arra hívta fel budapesti hallgatóságát, hogy a „nép védelmére” teremtsenek keresztény sajtót, amely „a gazdasági törekvéseket és eszméket ismét összhangba hozza a kultúra és a vallás nagy gondolataival”.⁴⁰

Bangha Béla minden bizonnyal azért adott tért Eberle fejtegetéseinek, mert maga is hasonló terveket dédelgetett. Naplójában először 1916 elején írt arról a szándékáról, hogy új napilapot indít, de ez ekkor még csak egy volt nagyszámú terve között. Elképzelései igen bizonytalanok voltak, csupán egy „kis” — esetleg német nyelvű — napilap életre hívását látta lehetségesnek. Azt ugyanakkor határozottan leszögezte, hogy pártok feletti, de a felsőbbiséget támogató orgánomot lát szükségesnek.⁴¹ Ez igen lényeges volt, hiszen a katolicizmust ekkoriban egyetlen napilapként az *Alkotmány* képviselte, azonban a Katolikus Néppárt lapjaként nem volt képes megszólítani a párthoz nem kötődő katolikusokat.⁴²

1916 nyarára kezdtek határozottabbá válni a páter tervei, ekkor kezdte a nyilvánosság előtt is hangsúlyozni a Néppárthoz nem kötődő katolikusok megszólításának fontosságát. Ennek érdekében sürgette, hogy ideiglenes megoldásként az *Alkotmányt* tegyék az egész katolikus magyarság lapjává. Azt várta, hogy a lap „kövessen

⁴²Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Complex, Budapest, 2013.

⁴³Bangha Béla: *A Katolikus Sajtó-egyesület*. Magyar Kultúra, 1916. II. kötet, 91–92.

⁴⁴A Sajtó, 1916. 1. szám. 1.

⁴⁵A Sajtó, 1916. 2. szám. 1.

— voltaképpen pártjellegének fenntartása mellett is — egyelőre minél kevesebb pártpolitikai irányt s minél több katolicizmust. Talán éppen pártszempontból járna vele legjobban, ha egyelőre — pártfeletti politikát csinálna.”⁴³ Javaslatának elutasítása nyomán azonban fokozatosan a pártok feletti katolikus sajtó megteremtésében kezdte a megoldást látni. Ennek propagálására az általa vezetett Sajtóhölgybizottság 1916 októberétől havonta adta ki négyoldalas, röpiratszerű nyomtatványát, *A Sajtó* címmel.

A lap célkitűzéseit az első szám foglalta össze. Eszerint „az ország jövője igen nagy részben a sajtókérdéstől függ s hiába győznők le minden külső ellenségünket, ha idehaza meg belső ellenségek lennének úrrá fölöttünk”. Ezért a kiadvány szerzői annak megakadályozását látták szükségesnek, hogy az országot „egy nem magyar és nem keresztény” sajtó irányítsa.⁴⁴ Az orgánum arról igyekezett meggyőzni olvasóit, hogy kibékíthetetlen ellentmondás áll fenn a sajtó közvetítette kép és az ország valós helyzete között: „a valódi Magyarország keresztény és vallásos, a sajtóban tükröződő ál-Magyarország pedig hitetlen és elvtelen, haszonleső és anyagelvű, akiknek csak egy féltve őrzött nemzeti kincse van: a zsidódedelgető liberalizmus s csak egy borzalmas, iszonyú veszedelme: a katolikus pap és az Anyaszentegyház”.⁴⁵ Ebből is látható tehát, hogy a szerzők teljesen figyelmen kívül hagyták a magyar társadalom dezintegrációs folyamatait, amelyek a világháborús viszonyok következtében egyre gyorsabban haladtak előre, és továbbra is az egységesnek tételezett nemzeti közvélemény nevében akartak fellépni a „destruktív” nyilvánított eszmék képviselőivel szemben, akiket a sajtó monopolizálásával vádoltak.

Bangha irányvonalának megítélése azonban még saját rendjén belül sem volt egyértelmű. 1917 nyarán arról számolt be naplójában, hogy a *Magyar Kultúra* „erős hangja” miatt rendi előljárói többször is figyelmeztetésben részesítették. Főleg arra intették, hogy ne támadja a kormányzati szereplőket és a szabadkőműveseket. „Végén burkoltan Rector is, Provinciális is megfenyegettek, hogy esetleg agyoncsapnak azzal, hogy elveszik tőlem a redakciót. A dolog komoly, vigyázni kell” — jegyezte meg. Az ellenzökkel szemben ezért a püspöki kar támogatását szerette volna megszerezni, ami nehéz feladatnak tűnt, hiszen a püspökök a korábbi évtizedekben nem vállalkoztak összehangolt, nagyszabású fellépésre a sajtó terén. De vajon hogyan vélekedett ekkoriban a hercegprímás minderről?

A sajtó 1914 utáni felértékelődése az egyház vezetőit is arra ösztönözte, hogy hatékonyabb módszereket keressenek a közélet befolyásolására. A prímás igen elégedetlen volt az *Alkotmány* működésével, könnyelműnek tartotta gazdálkodását, ezért a lap tulajdonosa, Molnár János 1915 márciusában kénytelen volt hosszadalmas levélben mentegetni magát. Többek között cáfolta, hogy egy gyógyszergyártó cég hirdetésének erkölcsi okokból történt elutasítása — a hirdetés ugyanis egy meztelen alakot ábrázoló rajzot tartalmazott

Az egyház vezetői és a sajtó

— miatt a lapot évi ötezer korona kár érte volna. Azt viszont elismerte, hogy kénytelen volt visszafizetni az Adria Tengerhajózási Rt-nek azt a húszezer koronát, amit azzal a feltétellel kapott meg, hogy a Néppárt nem fogja megtámadni a parlamentben a vállalkozásnak nyújtott államsegélyt — a feltétel ugyanis nem teljesült. A laptulajdonos attól félt, hogy a primás elmarasztaló véleményére hivatkozva a püspökök beszüntetik az *Alkotmány* 1911-ben önként vállalt támogatását, amelyet sokan eleve kelletlenül teljesítettek.⁴⁶ Ez a lépés valóban nem késétt sokat: 1915 októberében a püspöki kar megállapította, hogy a Néppárt támogatása nem vált be, ezért visszaadta a pártnak „akciószabadságát”, és természetesen beszüntette a párt lapjainak központi segélyezését is.⁴⁷

A meglévő katolikus politikai sajtó szerény befolyása miatt Esztergomban egyre fontosabbnak tartották a világi sajtó szerepét. Csernoch János ezért a népszerű liberális lapokban helyeztette el közleményeit, és a sajtó kezeléséhez rendszeresen igénybe vette egy katolikus újságíró, Szabó László tanácsait.⁴⁸ A primás igyekezett kapcsolatokat kiépíteni Miklós Andorral, akinek 1910-től kiadott lapja, *Az Est* a hazai tömegsajtó legsikeresebb vállalkozásává fejlődött. Az orgánum a háború alatt hatalmas olvasottságot ért el, 1916-tól példányszáma négyszázezer felett állandósult, messze megelőzve versenytársait.⁴⁹ A lapnál dolgozó Szabó László igyekezett a szerkesztés során az egyház érdekeit képviselni. Szabót maga a primás bízta ennek feladatnak az ellátására, és Lepold Antal esztergomi irodaigazgató rendszeres kapcsolatot tartott fenn vele.⁵⁰

A két fél között kölcsönösen előnyös együttműködés alakult ki. Amikor például elterjedt annak a híre, hogy az egyház meg akarja akadályozni a hadviselés céljaira lefoglalt harangok átadását, Szabó Lepold közvetítésével nyilatkozatot kért a primástól arról, hogy az egyház nem ellenzi a harangok kiszolgáltatását.⁵¹ Ezzel a kapcsolattal tehát *Az Est* értékes híryanaghoz, az egyház pedig fontos közvetítő csatornához jutott. Szabó később a primással is bizalmas viszonyba került. Máskülönben Szabó felesége 1918-ban aligha engedhette volna meg magának a Csernoch Jánoshoz intézett kérést, hogy járjon közbe férjének nemesítése érdekében. Szabóné érvei szerint: „hogy az [sic!] *Est* ma olyan megszelídült és korrekt újság, mint amilyennek ismerjük, az annak köszönhető, hogy az *Est* tulajdonosa nagy tiszteletet és hártalan bizalmat tanúsít az uram iránt és mindenben hallgat rá”.⁵²

A Szabó és Lepold levelezéséből kirajzolódó kép szerint a primás és a lapkiadó egyaránt arra törekedett, hogy a másik fél érdekeit is szem előtt tartsa. Viszonyukat jól jellemzi az az eset, amikor Miklós a primást arra kérte, hogy a papságot körlevélben szólítsa fel *Az Est* terjesztésére. Igencsak szokatlan kérését Esztergom ugyan nem teljesítette, de biztosították róla, hogy a katolikusok nem ellenségesek a lap iránt, és a primás mindent megtesz az előítéletek ellen. Lepold azt is vállalta, hogy mérsékletre inti Bangha Bélát, aki gyakran ostorozta az általa „destruktívnek” tartott lapot. Az előzé-

⁴⁶EPL Csernoch János magánlevéltára 22/1915. Molnár János a primásnak, 1915. március 12.

⁴⁷EPL Püspöki Értekezletek jegyzőkönyvei 1909–1927. 1915. október 27.

⁴⁸EPL Csernoch János magánlevéltára. Szabó László a primásnak, 339/1913–1914; 158/1915.

⁴⁹Horváth Zoltán: *Magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896–1914)* 2. kiad. Gondolat, Budapest, 1974, 328.

⁵⁰Szabó László: *Szegény ember gazdag élete*. III. Athenaeum, Budapest, 1928, 9.

⁵¹EPL Csernoch János magánlevéltára 158–1915. Szabó a primásnak, 1915. október 17. A primás a kért nyilatkozatot Lepold Antal megjegyzése szerint október 19-én megadta.

⁵²EPL Csernoch János magánlevéltára 1917–1927/362 Szabó Lászlóné a primásnak, 1918. augusztus 5.

⁵³Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban OSZK) Levelestár Leopold Antal Tápay-Szabó Lászlónak, 1915. december 31.

Bangha Béla emlékirata a primás számára

⁵⁴OSZK Levelestár. Leopold Antal Tápay-Szabó Lászlónak, 1918. január 23.

⁵⁶EPL Cat. 44/ 3078–1920. Emlékirat a magyar katolikus sajtóreform ügyében. 1917. július 1.

⁵⁶Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923*. Kossuth, Budapest, 1977, 76.

⁵⁷Szabó László: i. m. 79.

⁵⁸Rónay László: *Harcok az „új világnézet” körül. Katolikus irodalomszemlélet 1890–1920*. Argumentum, Budapest, 2007, 42.

kenység magyarázata, hogy az egyház meg akarta akadályozni az egyik legolvasottabb sajtóorgánum „szektárius és radikális irányzatok” befolyása alá kerülését. „Ha a háború után a régi Magyarországot akarjuk fenntartani, nagy szükségünk lesz konzervatív erőkre. Hatalmas ilyen erő volna *Az Est*, mostani szerkesztésében”⁵³ — írta Lepold 1915 decemberében. A primás bizalmasa a háború utolsó évében általában véve „kétségbeejtőnek” ítélte a társadalmi állapotokat, és úgy látta, hogy „erkölcsi érvekkel alig lehet valamit elérni, ha az egész polgári társadalom nem szolidáris az igazságatlan és túlzó elemekkel szemben”.⁵⁴

Bangha Béla 1917-ben emlékiratot készített a primás számára, amelyben elsősorban az antiklerikális kihívásra hivatkozott. Ezért szükségesnek látta, hogy a katolicizmust a sajtó terén egyenrangúvá tegyék ellenfeleivel: „csakis független, főleg a gyors és jó hírszolgálatra alapozott, *Az Est* módjára minden tekintetben, de főleg politikai téren megkövetlen, tehát lényegében információs jellegű lapokkal közelíthetjük meg a közönséget. Sőt még a kat. programnak alkalmatlan helyen és módon való túlságos hangoztatása által sem szabad azt a közönséget elriasztanunk, amely az újságtól nem prédikációt, hanem hírszolgálatot és szórakozást vár.” A páter a „tömegek meghódítása” érdekében kiterjedt laphálózatot tervezett, amely fokozatosan jött volna létre: először központi napilap, majd bulvárlapok, végül vidéki újságok indítását tartotta szükségesnek. Javasolta, hogy a lapokat külföldi mintára dömpingáron adják, így gyorsan elterjednek, ami magával hozza a hirdetőket, biztosítva az anyagi hátteret.

Bangha rendkívül fenyegetőnek érezte az egyházat érő kihívásokat, és a világháború után erőteljes társadalmi felfordulás lehetőségével számolt. Társadalmi téren ezért a „határozott nemzetvédelem” igényével lépett fel. A mozgalom ügyeinek vezetésére azt kezdeményezte, hogy egy valamennyi katolikus irányzatot képviselő országos értekezletet hívjanak össze. A vállalkozás megindítására kétféle millió korona kezdő befizetést tartott szükségesnek, részvénytársaság vagy alapítvány formájában. A tőke fennmaradó részének megszerzésére egyházmegyei, illetve hitközségi takarékpénztárak szervezését kérte, amelyeknek jövedelmüket felerészben a sajtóra kellett volna fordítaniuk.⁵⁵

A páter törekvése a pártok feletti egyházi sajtó megteremtésére egybevágott a primás terveivel, aki, mint láthattuk, maga is bizalmatlan volt a Katolikus Néppárttal.⁵⁶ Csernoch János ugyanakkor pesszimistán ítélte meg a vállalkozás jövőjét, és nem akarta az új orgánumokat a jezsuiták kezébe adni.⁵⁷ Kételyeiben közrejátszhatott, hogy — ahogyan már láttuk — a katolikus közönség egy része is ellenérzésekkel viseltetett *A Sajtó* iránt, illetve a *Magyar Kultúra* irányvonalával szemben is.⁵⁸ A páter ezért szeptemberben Szabó László segítségét kérte, akitől nem csupán a lapkiadáshoz szükséges üzleti ismereteket remélte, hanem azt is, hogy jelenlétével segít legyőzni

⁵⁹Szabó László:
i. m. 77–79.

a hercegprímás kételyeit.⁵⁹ A vállalat terve végül valóban elnyerte Csernoch beleegyezését, amit azonban Esztergom taktikai okokból ekkor még nem tett közzé: „Öminenciája látván a sajtókérdésben az eltérő irányokat, rezerváltan viselkedik. De azért kifejezést adott a kívánságának, hogy a sajtópáterek akciójának sikerét óhajtja” — írta 1917 novemberében Szabónak Lepold Antal.

A Központi Sajtóvállalat előkészítése

1917. december 8-án a szervezők megtartották a sajtóvállalat előkészítő ülését, ami azonban még nem nyerte el a Bangha által kért egyházi elismerést. Az ülés informális keretek között maradt, nem kapott nyilvánosságot, hivatalos formában a püspöki kar sem képviseltette magát rajta. Lepold Antal, aki lényegében a primást képviselte, egyértelművé tette, hogy a „magas egyházi körök” hajlandóak támogatni a Központi Sajtóvállalatot (KSV), de elvárják, hogy a meglévő katolikus lapokkal is kontaktusba lépjen. Az értekezlet levélben tett jelentést a primásnak, és Lepold iránymutatását követve hangsúlyozta, hogy a jövődől vállalat csak ott akar majd olvasókat hódítani, „ahová a paposnak kikiáltott pártsajtó nem tudott elhatolni”.⁶⁰

⁶⁰EPL Cat. 44/ 3155-1918.
A bizottság a primásnak,
1917. december 12.

Válaszában Csernoch hangsúlyozta, hogy nem vehet részt aktívan a KSV megalapításában, amelyet nem támogatnak a meglévő katolikus lapkiadók. Ennek ellenére teljes cselekvési szabadságot adott neki. A primás fenntartásait jelzi ugyanakkor, hogy hangsúlyozta: támogatása addig tart, amíg a vállalat a katolikus sajtó tökéletesítésére és a keresztények egyesítésére törekszik. Bár az új lap jóindulatú kritikát gyakorolhat a Néppárt felett, de végső soron azt kell céloznia, hogy „a katolikusok a politikában a katolikus párt eszméjére, vagy legalább az avval való kooperáció szükségességének tudatára ránevelődjenek”. Azt ajánlotta, hogy egyezzenek meg az *Alkotmány* (és a katolikus néplap, az *Új Lap*) tulajdonosaival, és vegyék fel őket a részvénytársaság alapítói közé. A semlegesség igényére hivatkozva viszont megtagadta annak a kérésnek a teljesítését, hogy ő jelöljön ki vezetőséget a részvénytársaság élére, ami hivatalos egyházi elismerésként is értékelhető lett volna. Ugyanakkor arra is utalt, hogy *A Sajtó* által képviselt propagandamódszerek alkalmazását nem tartja előnyösnek, és mérsékelt hangvételre intett: „nem szónoklatokra és újságcikkekre kell a fő súlyt fektetni, hanem a csendes, de eredményes társadalmi szervezkedésre. Sokkal több sikert ígér a csendes házi agitáció, mint a nyilvános lárma, amely el-lenhatást szül és gyűlölködésre vezet.”⁶¹

⁶¹EPL Cat. 44/ 3155-1918.
A primás a bizottságnak,
1917. december 27.

A KSV szervezése

A primás engedélye nyomán tehát megindulhatott a KSV szervezése, amelynek során azonban a szervezők korántsem tartották magukat mindenben Csernoch János figyelmeztetéseibe. A *Magyar Kultúra* egyik szerzője például 1918-ban — ragaszkodva a folyóirat megszokott érvrendszeréhez — a KSV mellett agitálva kijelentette: „Magyarország katonáit nem tudták legyőzni a frontokon, de az itthoni fronton máris rég legyőztek, letepertek, szinte megsemmisítettek bennünket a hiénák és fosztogatók (...) a magyar kö-

⁶²Árdrágítás és sajtó.
Magyar Kultúra, 1918.
I. kötet, 368–370.

⁶³Uo.

⁶⁴Kmoskó Mihály:
i. m. (55. l.) 7.

A „morális pánik” jelensége

⁶⁵Kitzinger Dávid:
A morális pánik elmélete.
Replika, 2000. június,
23–27.

⁶⁶Sipos Balázs:
*Az első világháború
médiáhatásai.* Média-
kutató, 2010. tavasz.

zéposztály máris elvérzett.”⁶² A szerző szerint ez nem történt volna meg, ha a közvélemény idejében foglalkozik a gazdasági kérdésekkel és követeli az iparcikkek árának maximalizálását. A sajtó azonban véleménye szerint — az uzsora és az árdrágítás üldözése helyett — továbbra is csak szenzációkat gyártott, elterelte a fontos kérdésekről a közfigyelmet, vagyis „csendestársként” viselkedett a „fosztogatók táborában”.⁶³

A KSV megalapítását mindemellett hazafias szempontokkal is igyekeztek indokolni, felhasználva (és ezzel még tovább gerjesztve) az ellenséges propaganda erejével kapcsolatos paranoiát. A teológus és orientalista Kmoskó Mihály 1918 nyarán ugyanis már arról írt, hogy Lord Northcliffe-nek, a brit „propagandaminiszternek” Magyarországon „csak akarnia kell és minden pillanatban szerezhethet lapot is, embert is közvéleményünk megrontására, háborús ellenállásunk megbénítására”, ezért „ha a társadalom legjobbjai nem veszik kezükbe a sajtóreformot, saját vesztünket készítjük elő”.⁶⁴

Összefoglalásként elmondhatjuk tehát, hogy a katolikus sajtó nagy átalakulásában, amelyet elsősorban a KSV megalakítása fémljelzett, az első világháború következményei döntő szerepet játszottak. A háború egyrészt felfokozta a sajtó és a propaganda szerepével kapcsolatban élő — nagyrészt irracionális — félelmeket, valamint katalizátorként hatott a magyar társadalom válságjelenségeire, amelyre a Bangha Béla által vezetett folyóiratok a morális pánik jellegzetes tüneteivel válaszoltak. Ez a jelenség a leggyakrabban a társadalmi változások feletti ellenőrzés elvesztésére vagy a státuszvesztésre adott ideges reakcióként születik meg, ha egy csoport egy adott társadalom idealizált rendjét (hagyományos, alapvető értékrendszerét, konstruált, konszenzuális valóságát) fenyegető veszélyként tudatosul egy közösség tagjaiban.⁶⁵

Az első világháború médiatörténete általában véve is bővelkedik a morális pánik jelenségében,⁶⁶ Bangha Béla és a *Magyar Kultúra* köre számára pedig elsősorban a „destruktív sajtó” jelentette az ellenségkép alapját. A középosztály lecsúszásától, valamint a katolikus identitás elleni támadásoktól, az antiklerikális, polgári liberális, szociáldemokrata, kommunista eszmék térhódításától való félelem cselekvésre sarkallta azokat a katolikus egyháziakat, akik a megelőző évtizedekben — számos nekifutás ellenére — nem voltak képesek befolyásos politikai sajtót létrehozni. Csernoch János hercegprímás maga is tudatában volt a politikai veszélyforrásoknak, és felismerte a rendelkezésre álló sajtó gyengeségét. Ezért végül szabad utat engedett a szervezkedésnek — annak ellenére is, hogy a jelek szerint nem osztotta Bangha Béla radikális nézeteit, és igyekezett mérséklő hatással lenni a KSV szervezőire.

Háború és morál

1966-ban született Sopronban. A Budapesti Corvinus Egyetem tanára, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpontjának főmunkatársa. Legutóbbi írását 2012. 7. számunkban közöltük.

1. Az erőszak metafizikája

Az erőszakos halál mindig igazolásra szorul. Megfordítva: mindig számonkérésre indít. Az erőszakos halál és az erkölcs ébredése ugyanaz a pillanat. Ábel megölése előtt ott a kísértés (*a bűn az ajtó előtt*), a számonkérés („Őrzője vagyok én testvéremnek?” „Mit tetél?”), a büntetés és a büntetéstől való félelem.

Ahogy Isten számon kéri az emberen a gyilkosságot, az ember is számon kéri Istenen a halált. Nincs ebben semmi rossz, a számonkérés itt egyszerűen annyit jelent, hogy a másikat komolyan vesszük. Tudni akarjuk, miért kell meghalnunk. A válasz pedig ismert: a halál büntetés. Egészen pontosan a halál a végső erkölcsi büntetés, amely az embernek mint a földi egyetlen rosszra képes lényének kijár. Számunkra az elmúlás halál, megszokhatatlan gondolat és esemény. Az ember halála nem az élet természetes része. Különösen, ha a halál erőszakos, más ember okozza. Ha pedig ez tömeges, mint a háború, akkor abban már valami különösen természetfölöttit is érzékelünk. Az Őszövetség olykor igen brutálisan szembesít ezzel a gondolattal („Ezt mondja az Úr: éjfélkor végigvonulok Egyiptomon. Minden elsőszülött meghal Egyiptom földjén”). S ma is énekeljük: „Háborútól oltalmaz / híveidnek irgalmaz!” Mert a háború valahogyan Isten büntetése, csapása, akár a betegség vagy az éhínség.

Káinban beteljesedett tehát a bűn, ahogy Ábelben a büntetés. De ez még nem a végső ítélet, hanem a hosszú-hosszú ítélkezés kezdete, azé az ítélkezése, amely egyúttal törvényhozás, lelkiismeret-ébredés, erkölcsi töprengés, a jó és a rossz megismerése az ember-választotta keserves úton. Az erkölcs tulajdonképpen még a büntetés része, ahogyan Szent Pál olyan jól látta, kezdetben csak egy törvény volt, ami szabadságunk forrása egyben: „e két fa gyümölcséről ne egyél”. S bár a keresztény a későbbi, az emberi történelemben kialakult Törvény alól már föl van szabadítva, tudjuk, hogy fölszabadítottságunk még nem teljes. Sőt, a bűnbe visszaeső igaz nagyobb bűnös, mint az, aki sosem szabadult föl.

Az erőszak velünk maradt és velünk marad a világ végéig. Ezt jó világosan látnunk. Nem azért, hogy ne legyünk naivak, hanem azért, hogy pontosan lássuk: a háború mint az erőszakból kinövő valami az ember része. Belőlünk fakad. Igazságos büntetés, amely azonban folyton számonkérésre indít minket. Nem arról van szó, hogy bűnöst (az erőszakost, az agresszort) és áldozatot (az erőszak elszenvetőjét) egyetlen masszába olvasszuk, ahogyan az a 20. században egészen hihetetlen módon szó szerint is valósággá lett (Drezdában, Hamburgban, Hirosimában, Nagaszakiban). Hanem arról, hogy ha ez a valóság, ami belőlünk fakad, akkor mit tudunk vele kezdeni. S erre

**Az erőszak és a háború
belőlünk fakad**

a kérdésre csak egy válaszunk van: az emberölés tilos, de mindenképpen igazolásra szorul. Nem azért, mert ez így elegáns, így kulturált vagy civilizált, vagy mert reményünk szerint sikerül majd egyszer és mindenkorra megtalálni a végső, a szabatos, a megbízható feltételrendszert, a tökéletes szabályt, amely minden elképzelhető esetben eligazít, s így az erőszak kezes bárány lesz a kezünkben. Nem. Egyszerűen azért, mert ahogy az erőszak belőlünk tör föl, úgy a számonkérés, az igazolás sürgető igénye is, amely nem indulhat ki másból, mint abból az elementáris kérdésből, amivel Isten fordult Káinhoz, s amit minden potenciális áldozat, azaz minden ember ugyanazzal a joggal tehet föl a gyilkosnak: „Mit tettél??”

¹George Weigel: *Moral Clarity in a Time of War*.

First Things, 128

(January 2003), 20–27.

Weigel nézeteit jól

összefoglalja John

Hymers: *Regrounding the*

Just War's 'Presumption

Against Violence' in Light of George Weigel. *Ethical*

Perspectives, 11

(2004/2–3), 111–118.

Nem lehet háborút vívni amorális módon. Nem vagyunk rá képesek: pontosan azért nem, amiért az erőszakot sem vagyunk képesek megállítani. Amikor pedig el tudjuk fogadni az erőszak valamilyen igazolását, akkor beszélhetünk háborúról.¹ Ha nem, az erőszak marad az, ami: gyilkosság, rablás, ölés, gonoszság, definíció szerint igazolhatatlan, ősi, káini bűn. De hogyan lehet vagy kell morális módon háborúzni? Több ezer éves probléma ez, egyfajta válaszban hinni már eleve merész dolog, így én is csak annyit teszek, hogy három igazolási stratégiát mutatok be, s azt igyekszem bizonyítani, hogy egyik sem megkérdőjelezhetetlen, de mindegyik használható.

2. Háború és erények

Civilizációnk legősibb háborúját, a trójait meglehetősen frivolnak látszó módon igazolták. Heléne szépsége, a személyes megcsalás, a féltékenység olyan indítékok, amelyeket ma sem tehetünk félre, ha sok erőszakos cselekmény konkrét okait keressük, de komplett háborúkat indítani ezekre hivatkozva föltöbb nehezen lehetne. Nem kevésbé elfogadhatatlan Akhilleusz magatartása, aki bevalottan saját hírnevét és végzetét keresi. Hozzátehetjük, a többi görög hőst (hérosz) sem föltétlenül Menelaosz motivációi mozgatták, hanem saját hősi erényeinek ápolási lehetőségei.

Lovagi erények

Az efféle igazolási módok ebben a nyílt és nyers formában ma elfogadhatatlanok, mégsem mellékesek. Nem felejtkezhetünk meg arról, hogy a kereszténység évszázadaiban sem voltak szokatlanok a személyes, de nemesnek vélt indítékok. A lovagság erényei között a választott hölgy kedvéért vívott harcokban mutatott bátorság és önfeláldozás nem voltak egészen illegitímek, még ha ezek inkább a lovagi tornák keretei közé szorultak is. Természetesen megvoltak ennek a vallásos szublimációs lehetőségei, gondoljunk Szent Ferencre (Szegénység *Úrnő* szolgálatában); meg általában a lovagi hölgykultusz által is formálódó Mária-kultuszra. A barokk kor jezsuita koncepciója aztán ezt a lovagi eszményt transzponálta a spirituális-szellemi síkon értelmezett Krisztus-katonája eszményre (de már Szent Pál is többször alkalmazza a gladiátor példáját a keresztény eszményre). A kereszténység-ihlette aszkétikus-mortifikációs gondola-

²Ez a szervezet 1.85 millió katolikust tömörít, amerikai alapítású, de főleg Európán kívül másutt is elterjedt. Elsősorban karitatív céljai vannak, de katonás szervezete. Alapítójának, Michael J. McGivney atyának a szentté avatása folyamatban van.

Személyes és nemzeti becsület

tok, a személyes üdv hajtóereje nélkül sem a keresztes háborúk lendülete, sem a 16–17. század szédületes missziós sikorsorozata sem lenne érthető. Aztán a 19. század morális kihívásaira is születtek militáris ihletésű válaszok (Üdvhadsereg), az I. világháború utáni tartós háborús hangulatban pedig a katolikus neobarokk is újra fölfedezi ezeket a formákat: ennek hajtásai a Mária Légión, a Krisztus Légiónja vagy a Columbus Lovagjai.² A szent háború által elért üdvözülés gondolatát ma inkább az iszlámhoz társítjuk, de nem tagadható, hogy a kereszténység története sem nélkülözi a kegyes és vallásos érzelmek által fűtött háborús elszántságot, még ha ezekben nem is az erőszak dominál, de a katonai erények nagyon fontosak. S itt hozzátehetjük, hogy mint gyakorlatilag minden erkölcsösnek tartott indíték, így e mögé az igazolási mód mögé is fősorakoztatható evangéliumi szöveg: „Emészt a házadért való buzgóság!”

Ha pedig kilépünk a vallásos érzés által kormányzott militáris étoszból a szekuláris világba, ott is azt tapasztaljuk, hogy a lovagi-nemesi eszmény sokfelé meglepően tartósnak bizonyult, még ha nem is a *bellum*, hanem a *duellum* igazolásaként. Már nem (csak) nemesiséghez, hanem tisztí ranghoz kötődően a párbaj olyan magánháborúként létezett, amelyet mindazonáltal társadalmi normák vezéreltek, és pedig — ha jóindulatúan értelmezzük — azért, hogy az eltömegesedő társadalomban a hangsúlyozottan személyhez kötött becsület fogalma mégis megmaradhasson és valamilyen bizarr társadalmi intézmény még védje. A becsület, amely tehát jellegzetesen magánérvény (gondoljunk Don Quijotéra, a *valóban* magányos hős prototípusára, ennek az individualizmusnak a végsőkéig vitt példájára), ha nem is igazol háborút, de a háborúhoz szükséges kitartást már igen.

Persze nem mindig egyértelműen. Éppen saját történelmünk szolgált drámai illusztrációt a személyes és a nemzeti becsület, valamint a háború legmagasabb szintű, de azért fölöttébb komplikált összekapcsolódására. Teleki Pál búcsúlevelére gondolok, annak zaklatott, mégis meggyőző, egy egész tragédiát összefoglaló alanyváltogatásával: „Hullarablók leszünk! a legpocsékabb nemzet. Nem tartottalak vissza. Bűnös vagyok.”

A szekularizáció részben visszahozta a kereszténység előtti görög és római erények általi háború-igazolás egyes formáit is. Az igazságos háború meglehetősen száraz és kazuisztikus elmélete (mikor, milyen feltételekkel indítható háború — *jus ad bellum* —, s milyen viselkedés tanúsítandó a háborúban — *jus in bellum*) vajmi kevés eligazítást nyújt a résztvevőknek, katonáknak és civileknek egyaránt arra nézve, hogy mit, mikor, hogyan szabad vagy tilos tenni ahhoz, hogy az erőszak ne vegye át az uralmat a cselekedeteik fölött. Sokkal erőteljesebb, gazdagabb tartalmú erkölcsi támasztékra talál az ember, ha az erényekhez fordul. Ezek persze nem a háborúhoz való jogot kormányozzák (de ez amúgy is keveseket érint), hanem a háborúban való viselkedést (ami viszont tömegeket). Sajátos és jellemző, hogy a 19. század első nagy háborúja, a napóleoni korszak, amely a kereszténység után

következő államok korszakát követően ismét személyes ügyé tette a háború ügyét, az irodalom segítségével indította el a háborúval szembenézést úgy, hogy értékekre és erényekre összpontosított. Tolsztoj Szevasztopol védői között személyesen dokumentálja az átlagbaca érzéseit, kitartását; Ambrose Bierce az amerikai polgárháború félelmetességét vetíti elénk az egyszerű katona élményein keresztül; Stephen Crane a személyes bátorság félelemben való születését elemzi ugyanitt; Maupassant pedig a francia–porosz háborún mutatja be gyilkosság és hősiesség kibogozhatatlan, ősi, nyers, paraszti szövetét, amelyből a 19. századi kezdetek után a 20. század népi hadviselői, hatalmas partizánmozgalmai és civil hősei kinőttek.

Mert ez még csak előkészítés. A 20. század gigantikus háborúi aztán a bajtársiasság, a humanitás, az önfeláldozás, a hűség olyan példáit produkálták, hogy az ember olykor hajlamos a trójai kezdetekre gondolva úgy látni, hogy a háború olyan morális képességeket hoz elő az emberből, amelyekre másként egyszerűen nem nyílna esély. Az erőszakot semmi más, csak a háború képes megfékezni, mondhatjuk némi paradoxont is vállalva, ha ezen azt értjük, hogy az elemi igazolási vágy az erények világában mindig úgy tud megnyugodni, hogy az erőszakra irányuló vágyat a visszájára fordítja: *bármit teszel, tedd azt, ami a lehető legtöbbbe kerül neked*. Így a más ellen elkövetett erőszak elsősorban az elkövetőt sújtja, az ő jellemét és személyiségét rombolja le. Ezen csak az önmagán elkövetett erőszakkal tud úrrá lenni. De ez nem öncélú erőszak — mint sok öngyilkosság —, hanem igazolt és igazolható erőszak, azaz háború, önmaga ellen, saját gonoszsága ellen. A háború igazolása így elsősorban a benne rejlő gonosz elleni erőszak igazolása, s minden olyan tett, amely tudatosan, szándékosan más személyek ellen irányul, igazolhatatlan, szükségképpen erőszak.

Nem illúzió ez? Lehet úgy ölni, hogy közben erkölcsileg tökéletesebb leszek azáltal például, hogy én is kockára teszem az életemet? Erre a kérdésre ebben a logikában nemigen találunk megnyugtató választ. De ha nincs is megnyugtató válasz, a fentieknél sokkal okosabbat akkor sem tudunk mondani. Ha egyszer háború van, s itt teljesen mindegy, hogy katonáról vagy civilről van-e szó — Salkaházi Sára bátrabb volt, mint akárhány katona —, az embernek akkor is elsősorban embernek kell maradnia, azaz önmagában legyőznie az erőszakot erényei (erői!) segítségével, mert csak így képes igazolást találni arra, hogy mi az értelme a szenvedésnek.

3. Háború és közösség

Civilizációnk másik ősi háborúja a görög-perzsa világ ütközése. Marathón, Thermopülai, Szalamisz, Plataia megannyi csata, amelyek mélyen beleégtek a nyugati képzeletbe. Leónidász helytállásáról ma is tanulnak a kisiskolások, a marathóni futás pedig ma is a legemberpróbálóbb, legdicsőségesebb, a nyári olimpiát megkoronázó versenyszám.

**A rokoni vagy baráti
kötelékek védelme**

A haza védelme olyan parancs, amely természetes módon látszik kinőni az önvédelem, a család, a barátok, a kisközösség védelmének parancsából, s így érzelmileg is igen átélhető, ugyanakkor morális szempontból is megkérdőjelezhetetlen igazolásnak tűnik. Pedig nem az.

A vérségi/rokonni vagy a baráti viszonyból adódó kötelességeket nem nagyon szoktuk megkérdőjelezni, noha vannak olyan etikai elméletek, amelyek szerint ezek legföljebb erősebb érzelmeken, de nem erősebb autoritáson alapulnak. Azért az alkalmas evangéliumi szakaszokat itt is megtaláljuk, például a legintimebb pillanatokat megörökítő János-evangéliumból. Az utolsó vacsora közben Jézus tanítványait barátainak mondja, hozzátéve, hogy senkinek nincs nagyobb szeretete annál, mint aki életét adja barátaikért. Persze nem háborúról van itt szó, de erőszakról annál inkább, s az a János által szintén hangsúlyozott gondolat, hogy „Senkit sem vesztettem el azok közül, akiket nekem adtál,” mégis megadja azt a távlatot is, hogy Jézus önfeláldozása nem kizárólag a legmagasabb rendű célok — a megváltás — érdekében történt, hanem akkor és ott egyúttal barátaik megmentését is sikerre vitte. Ennélfogva van némi evangéliumi alapunk arra, hogy bizonyos nagyon személyes emberi kötelékek védelmét is erős autoritáson alapuló erkölcsi parancsnak tekintsük. Csakhogy a haza, a nép, a nemzet triviálisan nem barátok, nem rokonok halmaza, s még a vallásos értelemben vett testvériség alapját is nélkülözi.

**Véletlenszerűen
kialakuló, mégis erős
erkölcsi kötelékek**

Vannak azonban véletlenszerűen kialakuló, mégis erős erkölcsi kötelékeket létrehozni képes helyzetek. A katonai pszichológia pontosan tudja, hogy a modern katona egy dologban gyakran bizony ugyanúgy viselkedik, mint ezer évvel ezelőtt élt őse: elsősorban nem a lobogó, vagy a magasztos ügy, de nem is saját érényeinek, bátorságának eszménye hajtja, indítja adott esetben hőstettek véghezvitelére, hanem a közvetlen bajtárs, a mellette lévő iránt érzett emberi kötelék. Háborúban — ha már egyszer háború van — az emberek összebújnak, s megpróbálnak túlélni. Ami két katonát összeköt, az nem mindig a haza, az ügy, a hovatartozás, hanem éppen a véletlenül vagy sorsszerűen kialakuló emberi kapocs. Ugyanígy kialakulhat civilek között is, nemcsak háborúban (mondjuk a légópincében), hanem minden szélsőséges helyzetben, például balesetben. Csakhogy a véletlen, a végzet akármilyen erős erkölcsi kötelességeket keletkeztet is, megmarad a véletlen és a végzet uralma alatt. Szintén régi tapasztalat, hogy a háborúban, a harcban egymásért súlyos kockázatot vállaló katonák a békében nem nagyon tudnak egymással mit kezdeni, még csak nem is keresik egymás társaságát — nagyon gyakran éppen azért mennek vissza a háborúba, mert az ott talált és csak ott található, de teljesen véletlenszerűen kialakuló erkölcsi és emberi kötelékek révén tudnak egyáltalán élni. Mármint a nemzet vagy a haza szintén lehet véletlenszerű és végzetszerű emberek által alkotott közösség, azok közössége, akiket valamilyen csapás egybeterelt, de ez az igazolás éppen ezért igazából csak akkor működik, ha a csapás már bekövetkezett. Talán ezért is a leghatásosabb az áldozati érv: a legtöbb támadó

**A haza, a nemzet
oltalmazása**

rendszerint arra hivatkozik, hogy ő csak védekezett vagy védekezik. S ez még csak nem föltétlenül nagyvonalú csúsztatás vagy éppen kis-tülű cinizmus, hanem mély erkölcsi igényből táplálkozó képmutatás vagy önámítás; annak belátása, hogy nem ritkán egymás számára ismeretlen emberekből akkor lesz ütőképes közösség, ha baj van.

Viszont ha sem barátai, rokonai nem vagyunk egymásnak, sem csapás nem sújt le ránk, akkor már egyáltalán nem magától érte-tődő, hogy a „haza,” a „nép,” a „nemzet,” a „munkásosztály” s más hasonló kollektív alanyok valóban olyan közösséget alkotnak-e, amelynek érdemi köze van családdhoz, barátokhoz, az emberi élet más természetes vagy véletlenül kialakuló, de elemi alapkötéléke-ihez. A közös nyelvről, a közös történelemről, kultúráról, szoká-sokról, a közös érdekekről, netán a közös értékekről és érzésekről azt szoktuk gondolni, hogy azok tartós, megbízható alapjai a kö-zösségnek. A valóságban azonban a nemzet, a nép, az osztály olyan közösségek, amelyek lehetnek valóságosak, de amelyek ekkénti el-fogadása jóval több súlykolást, nevelést, indoktrinációt igényel, mint a család, a barát vagy a bajtárs, amiről-akiről jóval elemibb, ezért magyarázatra kevésbé szoruló érzelmi tapasztalataink van-nak. S éppen ez bennük az erkölcsi kockázat, hiszen sosem lehe-tünk teljesen bizonyosak abban, hogy ha „hí a haza,” akkor joggal és okkal teszi-e, vagy valamilyen illúzió, az említett önámítás, eset-leg politikai, gazdasági haszonszerzés van-e a hívó szó mögött.

A helyzetet tovább bonyolítja, hogy mihelyst áthelyeződik az er-kölcsi horizont az erényekről a közösségekre, azonnal fölmerülnek a többes lojalitásból adódó erkölcsi dilemmák lehetőségei is. Trivi-ális példa, amikor az ember választani kényszerül mondjuk a haza szolgálata és a család vagy a szülők iránti kötelesség között. Még bonyolultabbak az olyan helyzetek, amelyekben a haza és az állam (a rendszer vagy rezsim) fogalmi között kell vagy kellene eliga-zodni. Elvont fogalmakkal meghatározott közösségek csatáznak az ember lelkéért, s egy hithű, a munkásosztály közösségét szolgáló kommunistát nyilván nem lehet meggyőzni a nemzet közösségé-nek felsőbbrendűségéről — s persze ugyanez a helyzet fordítva is.

**Közösségi értékek vagy
elvek védelme**

A háború mint a közösség védelmének szükséges eszköze nem-csak akkor működhet jól érvként, amikor a közösség léte van vélt vagy valós veszélyben, hanem olyankor is, amikor a közösséghez tár-sított, s itt már az egyetemes erkölcs szemszögéből is jóváhagyott ér-tékek vagy elvek veszélyeztetettségét vélelmezik. A marxizmus filo-zófiájában a proletariátus voltaképpen nem a munkásosztályt jelenti (mint szociológiai kategóriát), hanem az emberiség egyetemes erköl-csi közösségének legtisztább képviselőjét. A forradalmi francia nem-zet az emberi nem szabadságáért küzdött (mint ahogy Petőfi is a vi-lágszabadságért kívánt meghalni, persze magyar nemzeti trikolorral). A demokrácia mint a népi kormányzat elve nem egyszerűen Ame-rika ügye, jelenti ki Lincoln a *Gettysburgi Beszéd*ben, hanem olyan egyetemes érték, amely képes lehet *egyszerre* igazolni az egymást

Az illúziók veszélyei

lemészárló unionista és konföderációs katonák halálát. Az első világháború nemzeti érzelmeit igazoló elvek között az „égbekiáltó igazságtalanságok” orvoslása előkelő helyen szerepelt.

Talán mondanom sem kell, hogy az illúziók lehetőségei itt is korlátlanok. Ezzel egyáltalán nem azt állítom, hogy minden elvont elvre, értékre, illetve azok közösségbeli veszélyeztetettségére való hivatkozás mint igazolási mód illúzió, sem azt, hogy kizárólag modern jelenséggel állnánk szembe. A közszabadság, a közösség rendje az ókorban is sűrűn szolgált hivatkozási alapul, s ki tudná eldönteni, hogy Caesarnak vagy Brutusnak volt-e igaza abban, hogy mi szolgálja Róma eszméjét és rendjét jobban? Vagy hogy melyik az a pillanat, amelyikben jogos háborút indítani a zsarnokság ellen, a szabadság védelme érdekében?

S végül még nem néztünk szembe azzal a lehetőséggel, hogy a háború mint a közösség elleni külső vagy belső erőszak legyőzése eddig mindig védekezésként merült föl. De ha az egyén bizonyos erényei háborús helyzetben tudnak igazán kibontakozni, akkor — tetszik vagy nem tetszik — elvileg elképzelhető, hogy vannak olyan nagyszerű értékek, amelyek közösségekben tudnak igazán fényleni. Szent Ágoston az *Isten városáról* írott könyvében eltöpreng azon, hogy honnan volt a régi rómaiaknak akkora erkölcsi erejük, s azt a választ adja rá, hogy a jutalom reményéből. A közösség nagysága és dicsősége ugyanis olyan nagyszerű dolgok, amelyek sok-sok áldozatot mérnek, egyéneknek is. Ágoston nem azt állítja, hogy ez a dicsőség és ez a nagyság illúzió lett volna, hanem azt, hogy a keresztény szemében — ahogy Szent Pál már előre jelezte — ennek szemétnek kell lennie, *ahhoz képest*, ami rá vár. Ha viszont nem vagyunk keresztények vagy másban hiszünk, akkor ezek az értékek visszanyerhetik varázsukat, s ugyanúgy erkölcsi értelmet adhatnak a háborúnak, mint a személyes dicsőség, hősiesség, áldozatvállalás és hasonlók. A nemzet nagysága, a nép tisztasága, az állam tökéletes rendje — ezek olyan gyönyörűen hangzó, már-már bibliai hangulatú igék, amelyek képesek rabul ejteni az erkölcsi fantáziát, s az immorális erőszakot is legitim, erkölcsileg igazolt harccá, háborúvá változtatni — legalábbis sokak szemében.

³Lásd például Jeffrey McMahan: *The Ethics of Killing. Problems at the Margins of Life*. Oxford University Press, Oxford, 2002.

⁴Michal Walzer: *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*. Basic Books, New York, 2006.

4. Az emberiség ítélőszéke

A klasszikus, elsősorban a skolasztika, később a rá épülő nemzetközi jog által kidolgozott igazságos háború elmélete egyenesen szembenéz azzal a kérdéssel, hogy mikor szabad egyáltalán háborút indítani. (Beszél a háborúban alkalmazandó jogról, illetve normákról is; hogy a két kérdés valóban elkülöníthető-e egymástól, arról mostanában élénk vita van a szakirodalomban.³) Bár első gondolatunk az lehet, hogy a válasz egyszerű, mivel csak a védekező háború fogadható el erkölcsileg, a helyzet mégsem ez. Az igazolható háborúhoz „igaz ügy” kell.⁴ Viszont ahogy az előző részben láttuk, az igazságosan, jogosan képviselhető, tulajdonképpen: „védendő” dolog vagy ügy mi-

benléte nem mindig magától értetődő. Amíg megmaradunk azon a szinten, hogy védekezni akkor kell és szabad, amikor megtámadnak, akár személyes, akár közösségi szinten, addig egyszerűen az *önfenn-tartás* természetjogának keretei között maradunk. Csak az élet védelme lehet igaz ügy. A természetjog koncepciója azonban lehetőséget ad a további tágitásra. John Locke felfogása szerint a *másikat* ért támadás miatt is jogos, sőt, kötelesség az agresszor elleni fellépés. Ez az erkölcsileg különben logikus lépés már megnyitja az utat a természeti törvény gazdagabb tartalommal való feltöltése előtt, hiszen így valamiféle *közbéke*, *közrend* fenntartása is egyetemes morális kötelességnek minősül. Rövidre zárva tehát a legelvontabb erkölcsi érvelés — a természetjog — szintjén belül „csak” az igaz ügy tartalmát kell elfogadható módon megállapítani, s attól kezdve könnyű dolgunk van. Az erőszak jelentése egyértelmű, ellene föllépni mindig jogos, s ha ehhez erő kell, akkor jogos és erkölcsileg helyes háborút indítani.

A természetjogi érvelés

Ámde — folytathatjuk a gondolatmenetet — a békére nemcsak az aktuális, hanem a potenciális erőszaktevők is veszélyt jelentenek. Erőszakot, főleg állami, kollektív cselekvők szintjén ritkán szokás hirtelen fölindulásból elkövetni, arra készülni kell. Az erőszak mögött fölsejlik tehát az erőszakosság mint egyfajta magatartás, egyéneknél habitus, közösségeknél valamiféle kultúra, tartós étosz, rezsim. Fegyverek fölhalmozása, háborús készülődés és hasonlók lehetnek ennek az evidens jelei; de a belső elnyomás (belső erőszak), a természetjoggal ellentétes belső rend fennállása sem mellékes tünetek. S nemcsak államok, hanem egyének és más közösségek is leírhatók ezekkel a morális fogalmakkal, amelyeknek tehát óriási előnyük, hogy közvetlenül kapcsolják a háborút az erőszakhoz, anélkül, hogy nehezen kommunikálható, történelmileg esetlegesnek látszó erényekhez, emberi kapcsolatokhoz és egyebekhez kötnék az erkölcsi igazolást.

Mondanom sem kell, hogy ez a gondolatmenet nem mindig ad kényelmes érvet a háború igazolója kezébe. Az erőszakosság mint jellem, mint magatartás nem föltétlenül olyan biztos tény, mint a cselekedet. Amennyiben például elhisszük, hogy az USA akkori kormánya azért indított háborút Szaddam Husszein ellen, mert azt hitte, hogy rendelkezik vegyi fegyverrel és kész is bevetni, annyiban azt hisszük el, hogy bizonyos tények bizonyos következtetéseket a szóban forgó állam erőszakosságára nézve kellően megalapoznak, s így az igaz ügy megfelelően alá van támasztva. De éppen a vonatkozó háborúval kapcsolatos igen heves morális viták mutatják meg, hogy mennyire bizonytalan talajon mozgunk, mihelyst az erőszakot és az erőszakosságot az erkölcsi igazolás során össze kívánjuk kapcsolni. Nem azt állítom, hogy ez a bizonytalanság mindig fölmentés a háborús megoldás vállalásának kötelessége alól. A klasszikus példa München, és általában a hitleri Németország időbeli megállításának elmaradása, amelyet sokan fölróható és számon kérhető erkölcsi hibának tekintenek. De kétségtelen, hogy az erkölcsi igazolás

során jóval nehezebb helyzetben vagyunk, ha az erőszakos tett elkövetése híján is bizonyítani kívánjuk, hogy az erkölcsi rend, a béke ellen mégis és máris támadás indult.

A természetjogi érvelés ma kevésbé divatos, helyette az emberi jogok, a humanitárius érdekek és értékek védelme nevezhető egyfajta morális konszenzusunak (amely mögött az ENSZ autoritása is ott áll), de ez nem változtat azon, hogy továbbra is a legalapvetőbb, az emberiség ítélőszéke előtt megállni képes erkölcsi autoritás állítható — stílszerűen szólva — csatasorba egy háború igazolhatóságának a vitájában. Káin azzal is vétkezett volna, ha Ábelt nem öli meg, csak megcsonkítja, megbénítja, vagy egyszerűen rabszolgájává teszi. Ezek is az erőszak esetei, még ha a halál botránja nem is következik be. Viszont ha az „igaz ügy” fogalmát kiterjeszhetőnek véljük olyan módon, hogy további erkölcsi elveket és értékeket vonunk be, akkor ezen a szinten is jóval bizonytalanabb következtetésekre jutunk. Az egyik példára már utaltam: az I. világháborúban gyakran elhangzó érv volt német részről a fennálló nemzetközi rend „méltánytalansága,” „igazságtalansága.” Az önrendelkezési jog, a nemzeti szuverenitás, a szabadság további olyan indokok, amelyek „lábbal tiprása” *casus belli* sokak szemében. Az ilyen „igaz ügyek” sérelme mögött az erőszak érve úgy merül föl, ahogy az előző részben is rámutattam már: az erőszak itt, úgymond, már nem az egyéni vagy közösségi életet, létet fenyegeti, hanem a valamiként való életet, az erkölcsileg vállalható és igazolható közös rendet. De természetesen itt is hosszúra nyúlik a visszaélés, az illúzió, az öncsalás gonosz árnyéka, ami még nem teszi lehetetlenné vagy *ipso facto* vállalhatatlan kockázatokkal járó igazolási móddá az igaz ügy tartalmának kiterjesztését, de azt, hogy az ilyen igazolások mennyire állják meg helyüket az emberiség ítélőszéke előtt, aligha lehet tisztán spekulatív úton eldönteni.⁵ *Securus iudicat orbis terrarum* (az egész világ ítélete biztos) — Szent Ágoston szavai John Henry Newmant az egyetemes egyház igazságáról győzték meg, de ez az elv a morális igazolás során is jól jöhet.

⁵A keresztény háttérű filozófiai megközelítésre a legfrissebb, igen alaposan kidolgozott példa Nigel Biggar monográfiája: *In Defence of War*. Oxford University Press, Oxford, 2013.

5. Végső soron...

...annyit tudunk, hogy az erőszak és a háború nem ugyanaz, de mindkettő az emberi természetben gyökerezik: az egyik mint bűn, a másik mint büntetés. A büntetés azonban igazolásra szorul, a háborút számon szabad és kell is kérni. Erények, értékek, elvek — egyének, közösségek és az emberiség szintjén: nagyjából ez az az erkölcsi eszköztár, amely rendelkezésünkre áll. Végső elvet, mindent felülíró értéket, mindennél fontosabb, egyetlen erényt valószínűleg hiába keresünk. Az erkölcsi igazolás fáradságos és távolról sem hibamentes folyamat, ahogy írtam: maga a büntetés része, az az út, amelyen a jóért is fizetnünk kell, s amelyet a rosszal való folytonos hadakozás során érhetünk csak el. Erre azonban sem az ész, sem a filozófia, sem a teológia nem ad garanciát. Arra csak a kegyelem képes.

FENNÁLLÁSÁNAK 80 ÉVES JUBILEUMA ALKALMÁBÓL

A VIGILIA FOLYÓIRAT PÁLYÁZATOT HIRDET

A KERESZTÉNY ÉRTELMISÉGIK SZEREPE KORUNK TÁRSADALMÁBAN

CÍMMEL.

A pályázóktól a következő kérdésekre vagy azok egy tetszés szerinti részére várunk választ:

- Hogyan kapcsolódik egymáshoz a hívő keresztény és az értelmiségi létforma?
- A keresztény értelmiségiek hogyan tudnak részt venni a közéletben, szolgálni a közjót, a társadalmat, a kultúrát, párbeszédet folytatni nem keresztény értelmiségiekkel?
- Hogyan tudják saját tudományukkal, sajátos szakmai ismereteikkel segíteni egyházuk életét? Mennyiben tartoznak azért felelősséggel?

A pályázaton felekezettől függetlenül bárki részt vehet beküldött írásával, elsősorban azonban egyetemi oktatók és hallgatók, teológusok, filozófusok, a társadalomtudományok művelői és írók műveit várjuk.

A 30 év alatti fiatalok pályaművei külön Junior kategóriában kerülnek elbírálásra.

Az írások maximális terjedelme 30.000 leütés (szóközökkel együtt).

A pályázatok beküldési határideje: **2015. augusztus 31.**

A pályázat jelíges, a pályázó anonimitása és az elbírálás pártatlansága érdekében kérjük, hogy az írásokat kinyomtatva és adathordozón (CD vagy DVD), jelíggel ellátva juttassák el a Vigilia Szerkesztőség címére (1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em.); a pályázók személyi adataikat lezárt borítékban mellékeljék, a borítékra csak a jelíget írják rá (a 30 év alattiak életkorukat is).

A bírálóbizottság elnöke *Bábel Balázs kalocsa-kecskeméti érsek,*
a pályázat fővédnöke és támogatója.

Ünnepélyes eredményhirdetés: 2015 decemberében rendezendő konferencián.

A közlésre alkalmas pályaműveket a Vigilia folyóirat megjelenteti, a legjobbnak ítélt három pályázat pedig pénzjutalomban is részesül:

I. díj: 300.000 Ft II. díj: 200.000 Ft III. díj: 100.000 Ft

A Junior kategóriában:

I. díj: 100.000 Ft II. díj: 50.000 Ft III. díj: 30.000 Ft

MARNO JÁNOS

A Dél

1938-ban, a megszületésem előtt csaknem tizenegy évvel, két tragédia történt. Először a már megvakult apját vesztette el a harminckilenc esztendőös Jorge Luis Borges, majd karácsony éjjelén ő maga ütötte be a fejét egy frissen festett ablak-szárnyba. A seb súlyosan elfertőződött, a költő ágyynak esett, hallucinációi támadtak a vérmérgezés okozta magas láztól, az orvosok a műtéti beavatkozás mellett döntöttek, azután a beteg egy hónapig élet és halál között lebegett. Levitált úgyszólván, szemében az apjától örökölt korai homály és a rá oly jellemző szenvedélyesség szenttelen tisztánlátásával. Később ebből az élményéből írta meg a borges-i próza legrejtélyesebbnek ható remekművét, A Dél című elbeszélést, amelyet magam az 1970-es évek derekán olvashattam a Nagyvilág nevű folyóiratban, és utána évekig a hatása alatt kerestem azt az íráshangot, amely sem nem egyezik a beszédhangommal, sem nem különbözik tőle, egyszerűen csak ráismerhetek majd benne a saját hangom abszolút idegenségére. Alkalmi jelleggel nevezem most ezt a hangot dahlmanni hangnak, ahogy Borges elbeszélése hőséne a Dahlmann nevet adta. A név jelentése, amennyiben rendelkezik ilyennel, ismeretlen előttem, a jelentősége azonban óriási a számomra. Legbenső idegenségemre ismerek rá az ő hangjában, arra az idegenségre, mely minden igaz szerelemben magával ragadja és ezáltal megóvja a puszta nemiségből származó viszálykodások viszolyogtató szagától az embert. Látni viszont mégiscsak sikerült meglátnom magamat egy ízben a kocsmá homlokzatán égő lámpa fényének és árnyékának a pengeélén áthaladni tébolyult félelemmel, hogy az a penge csak arra vár, hogy testemmel együtt a tudatomat is kettéhasítsa. És ez

*a félelem azóta sem halt ki belőlem,
hamarosan kénytelen leszek tetememmel vagy
hamvaimmal együtt magammal vinni őt
is a sírba. Igen, őt, mert személyiségem első
vagy harmadik felének tekintem a félelmet, s így ő-
rajta múlik majd az is, hogy a rothadást
választjuk-e egy alkalmas sírkert földjébe
temetve, vagy a kemence tüzét, mint
Jancsi tette lapátra a Banyát a Grimm fivérek gyűjtésében,
azt a szerencsétlen vénasszonyt, akinek
megfájdult rá az egyetlen megmaradt szemfoga.
Ha tehát innen nézem az összes intézkedést
a mesében, mégsem azonosulnék a Jancsival.*

Ozmózis

*Vesztőhelyem legyen az ágy a másik
szobában, vagy a kádban, ha magamra
hagynak, vagy ez a fotel alattam,
melyben a térdemet szétvetve ülök
a két sarkamon a két farcsontommal,
és írás közben olykor oldalra
pillantok, balra, egy vékonyka könyvre,
melyben Borges a halhatatlanságról
beszél, nyolcvanon túl, a Belgrano
egyetem hallgatóinak. A maga
részéről örömmel néz elébe
annak, hogy Jorge Luis Borgesnek
egyszer csak vége szakad. Sarkosan
fogalmazva: ebben a szakadásban
látja (ekkorra már teljesen vak)
a halhatatlanság értelmét. Hogy ő
mint Borges nem egzisztál tovább, lévén
ez a borgeszi élet igazán nem
is az esete, ellenben ha ennek
vége, egyszeriben újra esélye
támad a valódi örökéletnek.
Áttetszően tiszta, azaz derűvel
teli, latinos érvelése gyógyír
az én magyarországi éghajlathoz
idomult, önpusztításra hajlamos,
beteg lelkennek, s a keserűsége
is ok, amennyiben ne is álmondjak
arról a beteg tudómmal, hogy újra-*

születésem helyszíne Buenos
Aires lesz. Egy kertvárosi kerület,
a szegénynegyed szomszédságában,
a lombos és a lompos élet ozmózisában.

FALCSIK MARI

Döntés

én eztán már csak élni fogok — harcnak elég az is:
megtalálni a bujkáló nap véletlen faltjait
ami magához szelídíti a húsba vetett
végzetében mindinkább háborgó maradék életet

én eztán már csak azt figyelem ahogyan reggelig
az éj hatalmas zenéje: csönd följebb emelkedik
míg a nyomában emberi zaj fakad fel alant
a négyemeletnyi szakadékból s eléri partomat

én eztán többé nem tervezek aggódni sem fogok
hogy hű kutyám a kürtő falán s a sárga csillagok
az ismerős esetleges kép egyben nem marad
ahogy alászálló napjainkkal pereg a vakolat

én eztán csak a virágoknak ha időt szentelek
másnak ami nem szemlélődés vagy ami nem gyerek
mert ez minden ami közel még: csönd gyerek virág
amiben valami több sejlik mint elhagyandó világ

Örökléstan

Farkasnak, Lillának

egy szép gyereklányt vagy egy kisleányt
fehérke bőrű elszánt kis túlélőt
egy arab utcán vagy egy pesti téren
kerget egy részeg — és ha van kiút

az már a Sorsa: lebírni egy apát
akinél kés van aki belebőszült
a sok mocskba amivel úgyszintén
nem ő mocskolta össze önmagát

azaz csak részben: mióta így beállt
hogy ő a rosszat nem választja többé
hanem a része lett — sőt: most már az ő

de ennyit róla hisz itt jön a kölyök
innen az ő dolga: ha bírja oldja csak meg
hogy ő ne legyen majd vertből a verő

Objektív

ma többszörös
lassúsággal telt a nap
feltűnően lassan nem csak úgy
ahogy máskor is belassul

lehet ez volt az év
leglassabban telő napja

például este fél nyolc
és nyolc között
— mértem az időt —
négy óra telt el
a teljes harmóniától
a vitán át egy alapos
összeveszésig
és a mézes békülésig

aztán nyolc és tíz között
vagy hat óra megint
a teljes harmóniában
amibe a békés elalvás
is belefért amiből én
tíz tízkor ismét
sokórás alvás után
visszaébredtem

és most fél egy és fél egy
után kilenc perc között
vagy három óra
a zavartalan barátsággal

mi ez ha nem
a mi időnk az igazi idő

Zsarátnok

Bánffy Miklós: Erdélyi történet

1976-ban született. A Színház- és Filmművészeti Egyetem doktorandusza, a CineClassics filmtörténeti programsorozat kurátora. Legutóbbi írását 2015. 1. számunkban közöltük.

A tökéletes véletlen — a tökéletes véletlen? —: éppen 2014. június 28-án fejeztem be Bánffy Miklós *Erdélyi történetének* olvasását. Két-három hónapot töltöttem ezzel a gigantikus, háromkötetes regény-nyel, melynek cselekménye pontosan száz évvel korábban, 1914 nyarán ér véget. Ezen a száz évvel későbbi estén a Bécsi Filharmonikusok Szarajevóban, a Városháza dísztermében léptek föl, koncertjüket számos európai tévéadó közvetítette, természetesen az osztrák is. Miközben néztem, a közép-európai véletlenek abszurd és kísérteties világában éreztem magam. Különösen akkor, amikor megszólalt Joseph Haydn *Császárkvartettje*, az egyszerű, csendes, de makacsul ismétlődő dallam, melyből előbb Ausztria, aztán az Osztrák-Magyar Monarchia, majd a náci Németország himnusza lett, és amit sokan a „Gott erhalte”, még többen a „Deutschland, Deutschland über alles” szöveggel ismernek. A könyv és a dallam különösen rímelt és feleselt; sorsok és történettörédek tucatjai elevenedtek meg egy-egy pillanatra.

Aznap Európa-szerte a legtöbb újság címlapján az osztrák-magyar trónörökös, Ferenc Ferdinánd száz évvel korábban készült képe szerepelt, amint 1914. június 28-án kilép e díszes Városháza kapuján és gépkocsijával elindul a Miljacka folyó partján, hogy egy utcasarkon egy szerb nacionalista lelője. Száz évvel az események után a trónörökös képe úgy bukkant fel az európai emlékezetben, mint a múlt kísértete. Abszurd véletlenek vezettek a szarajevói merényletbe és az I. világháborúhoz — és a 20. század legtöbb, katasztrofálisnak bizonyult európai eseményéhez. A „rövid”, de intenzív 20. század ezen a napon kezdődött, és több történész szerint napra pontosan hetvenöt évvel később ért véget, amikor az osztrák és a magyar külügyminiszter 1989. június 27-én szimbolikusan átvágta a Közép-Európát elválasztó vasfüggönyt.

Bánffy Miklós *Erdélyi története* a rövid 20. század osztrák-magyar előzményeit mutatja be, a „hosszú” 19. század nyugodt, látszólag eseménytelen utolsó évtizedét, amely Szarajevóhoz vezetett. „Amely Szarajevóhoz vezetett”: kísérteties e félmondat könnyed leírása is. Akik ebben az évtizedben éltek, nem tudták, hova vezet az útjuk, ahogy mi sem tudjuk, hova vezetnek mostani, látszólag nyugodt évtizedeink. A történelmi tények ismeretében könnyen egyszerűsítünk és minősítünk — minél kevesebb részletet ismerünk, annál könnyebben. Országokat és népeket éppúgy, mint politikusokat vagy regényeket.

Az események lázában égő modern kor hálátlan volt Bánffy Miklóshoz, regénye lényegében visszhangtalan maradt — igazán, úgy

tűnik, a 21. század méltányolja. Az *Erdélyi történet* évtizedekig hányódott, és többnyire fennakadt a politikai és az irodalmi zátonyon, nevezték időszerűtlennek, dilettáns és zseniális alkotásnak, dicsezték és elítélték. Hányódott ez a nagyjából ezerötyszáz oldalas regény, de nem tűnt el, mindig a felszínre került. Én először Franciaországban láttam meg 2000 körül; szégyen vagy sem, Magyarországon, a szerző szülőhazájában addig nem is hallottam róla, a párizsi könyvesboltban kíváncsian és csodálkozva olvastam az elragadtató hangú ajánlókat. Aztán, már Budapesten, egy antikváriumban megtaláltam az első kötet 1934-es első kiadását. Meg is vettem, mégis, több mint tíz évig állt a könyvespolcon, mire rászántam magam az elolvasására.

Az Osztrák-Magyar Monarchia nyugati felének művészete és irodalma, párhuzamosan a 20. század végének Közép-Európa- és Bécs- reneszánszával, régóta népszerű kiállítások, konferenciák és könyvek tárgya. Franz Kafka, Robert Musil, Hermann Broch, Joseph Roth és mások rég elfoglalták helyüket a világirodalomban, de a Monarchia keleti felének a történelme, művészete és irodalma Ausztria árnyékában sokáig terra incognita volt, kiegészítő látjegyzet, sokszor még azoknak is, akik a Monarchia történelmével és kultúrájával foglalkoztak. Csak Márai Sándor poszthumusz újrafelfedezése után vetült némi fény a magyar irodalom rég halott alkotóira, köztük Bánffy Miklóstra — és regényeik más fénybe helyezik osztrák kollégáik írásait is. A sajátos magyar és a sajátos osztrák perspektíva felel, néha ellentmondanak egymásnak, ugyanakkor együtt adják ki Ausztria-Magyarország képét, a birodalomét, amely 1918-ig Európa legnagyobb területű állama volt, és amelynek története kicsiben magában hordozza az egész kontinensét.

A fő szöveget a Monarchia identitásának meghatározásában, a róla alkotott kép kialakításában kétségtelenül az osztrák kultúra adta és adja. A magyar nyelv és a magyar kultúra zártsága sokáig többnyire helyi jelentőségű alkotásokat eredményezett — de született néhány olyan regény, amely helyet kaphat a világirodalomban. A magyar művészet még mindig szerencsésebb helyzetben volt a 20. század viharaiiban, mint a kényszerpályákon haladó magyar politika: aki politikus lett Magyarországon, még a legkiválóbbak is, beálltak a sorba, Bánffy Miklós szavaival „sutba dobták európai látóköruket”. Ha meg „európai látókörrrel” rendelkeztek, és szinte a történelmi véletlennek köszönhetően rövid időre hatalomra kerültek forradalmak, összeomlások idején — és ilyenből volt néhány —, többnyire nem tudtak utat mutatni hazájuknak. E kudarcokért és vereségekért — hatalmi vagy ellenzéki pozícióból, szinte egyre megy, folytatja Bánffy — „mindenki bűnös... a magyar társadalom minden vezető rétege”.

Bánffy tudta, miről beszél: ő egyszerre volt politikus (rövid ideig Magyarország külügyminisztere), gróf, a Magyar Királyság egyik legregébbi és legbefolyásosabb családjának fia — és művész. Ritka és szerencsés — bár már a kortársak és pályatársak által sem igazán

méltányolt — kombináció. Ítélete osztályáról egyértelmű. Kegyetlenül őszinte. Az Osztrák-Magyar Monarchiába zárt magyar társadalom arisztokráciája kulcsszerepet játszott a birodalom összetartásában — és osztozott kudarcának következményeiben is. Az *Erdélyi történet* e kudarc előzményeit mutatja be. Viszolyogtató, félelmetes alcímei, *Megszámláltattál, És hijjával találtattál*, és a *Darabokra szaggattatol* a szörnyű ószövetségi jóslat beteljesedését idézik: a „tudatlanok” ereje elfogyott, „és ők mind megöletének ugyanazon éjtszakán”.

Bánffy a hosszú 19. század szavaival és mondatfűzésével mutatja be az I. világháború osztrák-magyar előzményeit. Főhőse, az erdélyi gróf, Abády Bálint Tolsztoj Konsztantyin Levinjének rokona — és az *Anna Karenina* meg a *Háború és béke* kétségtelenül példa volt Bánffy számára. Mint a nagyregények általában, az *Erdélyi történet* számos szereplőt mozgat, erdélyi, magyar és osztrák arisztokratákat, akik a két birodalmi fővárosban, Bécsben és Budapesten, kolozsvári palotáikban és fürdőhelyeken, kaszinókban és lóversenyeken, bálokon és vadászaton találkozhatnak, élnek mindennapjaikat, „tudatlanságban”, de a mélyben, az idegekben érzik, hogy napjaik meg vannak számlálva. Abády valahol félúton van az angol és a francia meg az orosz arisztokraták között, egyszerre finoman játékos és bűnbánó, öntudatos és rossz lelkiismeretű, kifinomult nyugati és a földhöz közel álló keleti. Nem modern hős. Nem hasonlít Ulrichra, *A tulajdonságok nélküli ember* címszereplőjére. Robert Musil Ausztria-Magyarország nyugati felén — a széteső birodalom lényegén gondolkodva — eljutott a modern léttudat megragadásához. Bánffy kevesebbet akar, könyve és hőse talán egysíkúbb is, ugyanakkor Musilhoz hasonlóan összegez: a régi, azóta elpusztult közép-európai nemesség világa kel életre itt, mégpedig — és talán ez adja világirodalmi jelentőségét — utolsó felvillanásában, teljes, pusztulás előtti fényében.

Az *Erdélyi történet* kétségtelenül nem modern mű. Aránytalan alkotás, melodráma-sémákkal, végzetes szerelemmel, párbajokkal, főszereplői tönkremennek, öngyilkosok lesznek, halálra isszák magukat, megőrülnek, akárha a romantikus regényformát a görög tragédiával vegyítenénk. Az első kötet nagyjából nyolcszáz, a második négyszáz, a harmadik kétszáz oldal. Talán Bánffy alkotókedve is megváltozott munka közben, az 1930-as évek során, a II. világháború felé vezető, egyre nyomasztóbb években. Néhol banális, néhol egy-egy szóval vagy mondattal hajszálpontosan jellemez, jellemrajzai kitűnőek és emlékezetesek. Néhol nem tudja összekötni a cselekményszálakat, néhol a meseszövés virtuóza. Politikum és magánélet felelevenítése bizonyos pontokon kifejezetten disszonáns — előbbi papíros-, sőt, újságpapír-ízű, utóbbi meg tele van étellel.

A könyvben ábrázolt arisztokraták büszke magyarok, de büszke erdélyiek is, akik néha kívülállásukkal tüntetnek a „magyarországiak” ellen. Egyszerre vidékiesek és világlátottak. Erdély egyszerre volt provincia és a magyar kultúra egyik központja. A provinciának előnyei is vannak. Itt néha tovább megőrződnek olyan formák,

amiken a központokban túllépnek és elfelejtenek. A provinciában általában lassúbb az élet. Több idő van a komótos megfigyelésekre. A magyar irodalom legszebb oldalai közé tartoznak Bánffy leírásai az erdélyi falvakról, havasokról, a Kárpátok erdőiről, a drasztikus életformaváltást már érző, de a természettel még harmóniában élő románokról és magyarokról. Nála nem torzul mindez ideologikus pózba, őszinte és romlatlan.

Ausztria-Magyarországon — és különösen a Magyar Királyságban — keveredtek a centrumra és a perifériára jellemző jegyek. A döcögő, néha meglóduló, néha lelassuló gazdasági fejlődés, a merev nemesi társadalmi struktúra, a nemzetiségi problémák hálójában vergődő ország régi és új, Kelet és Nyugat határán élt. A soknemzetiségű Erdély pedig, a királyság legkeletibb részén, kiváltképp határhelyzetben volt. Legalább annyi rossz volt ebben a mikrovilágban, mint jó. Magyar és nem magyar olvasó egyaránt sokat megtudhat az ország akkori — sőt, mindenkori — politikai életéről, az akkurátus, szőrszálhasogató magyar közjogi gondolkodásról, ahol a formákra kínosan ügyelve éppen a lényeg, a politikai igazságosság sikkad el, torzul képmutatássá. De nem lenne fair — és elegáns sem — leszólni és megmosolyogni mai, száz évvel későbbi tudásunk birtokában az akkori világot. Nem lenne fair, mert a történelmet a győztesek írják, és Ausztria-Magyarország elvesztette az I. világháborút, összeomlott, romjain új értékrend és történetírás született, amely sokáig szinte minden rosszat a Monarchiára fogott. A győztes hatalmak sem kímélték a bukott és felosztott birodalmat. Ez is érthető, de annyi év távlatából, sok kudarc és sokkal kevesebb közép-európai győzelem után éppen e könyv népszerűsége és elismerése mintha az európai közgondolkodás módosulását, a Monarchiáról alkotott kép lassú változását is jelezné.

Régimódi regény az *Erdélyi történet* — vagy éppenséggel megelőzte a korát? Formailag az előbbi, tartalmilag talán az utóbbi az igaz, még ha paradoxonnak tűnik is az állítás. A több művészeti ágban járatos Bánffy szenvedélyes rajzoló is volt, egyik mappájának a *Fresques et Frasques* címet adta. De a szenvedélyes karikaturista regényét komolyan veszi, nem mer karikázni. Persze ha az ember a legszemélyesebb, legérzékenyebb és talán legfájóbb élményanyagát írja, a csúfondáros irónia nehezen jön a tollhegyre. A magyar „ír” szó eredeti jelentése: megrajzolni, megfesteni — az *Erdélyi történet* fresque, freskó, széles ecsetvonásokkal megfestett körkép, de a frasque, a fricska hiányzik belőle. Írásmódja néhol a nagy 19. századi realistákat, máshol a romantikusokat idézi. A veszteségekről és a kudarcokról Bánffy nem tud — és nyilván nem is akar — ironikusan írni. A frasque csúfondárossága a hasonlóan összegző Robert Musilnál előbukkan — sőt, fő szótlamot alkot —, de Bánffy művéből hiányzik. A Saint Germain-i békekötésre másképp reagált az osztrák közvélemény, mint a magyar a trianonira — ahogy a közös Monarchiáról és felosztásának okairól is másképp vélekednek Ausztriában és Magyarországon. A veszteség-

nek is szintjei és alfajai vannak. Érdemes lenne egyszer az *Erdélyi történetet* a magyar és az osztrák irodalomtörténet kontextusában elemezni — meg persze Közép-Európa történelmének perspektívájából is.

Bármilyen furcsán hangzik, az 1930-as években volt valami bizarr bátorság abban, hogy valaki 19. századi nagyregényt írjon. Ha van frasque Bánffy művében, hát talán ez az. Öntudatlan fricska — a nagyúr játéka. Bánffy néhol a távlatok mestere, néhol provinciális, mint szereplői többsége. Az írást nem tekintette játéknak, a trilógia utolsó oldalai, melyet már a II. világháború kitörése után, 1939-40 fordulóján öntött végleges formába, tragikusak, színpadiasak és szenvedélyesek. A szomorú zsarátnok-szenvedélyesség amúgy is szinte magyar irodalmi motívum. Az úgynevezett „magyar sorsban” benne van a hosszú passzivitás és a hirtelen lángolás kettőssége — és ez a regény ez egyik legpompásabb lenyomat a magyar sorsról.

„Zsarátnok” — ez a szó többször is előbukkan a regényben. És nemcsak ott: Móricz Zsigmond regénye, a *Rokonok* Zsarátnokban, a képzeletbeli városban játszódik, ahol az illúziók és hazugságok provinciális, fullasztóan szűk, zárt magyar belvilága bármikor lángra lobbanhat. És ez *A gyertyák csonkig égnek*, Márai Sándor egyik legnépszerűbb regényének az angol (és német, francia, olasz stb.) címe is. *Zsarátnok*, *Embers*, *Die Glut*, *Les Braises*, *Le braci* — hátborzongatóan pontos szó. A magyar zsarátnok-jellem, a hamuban izzó parázs, a felizzó és kiégő szenvedélyesség minden árnyalatával. Sajátos lelki, kulturális, sőt, politikai beállítottság ez, amiben, mint Bánffy írja, benne van a sértettség, a kitartás hiánya, a külvilágtól való elfordulás, a „nirvánás lemondási hajlam”, ami talán a „magyar virtusnak a másik oldala”.

Egy, a budapesti Országházban játszódó jelenetben Bánffy „a nemzet igazságának szörnyű erejét” fitogtató képviselő szónoklatát idézi, aki a „magyar szabadság zsarátnokát” emlegeti patetikusan és rövidlátón. A Duna hullámai fölött szinte illúzióként lebegő Országházban, az akkori világ legnagyobb parlamentépületében nem csak szó szerint törpültek el a politikai elit tagjai, akik, tisztelet a kivételnek, képtelenek voltak felnőni — nemhogy európai, de még közép-európai feladatukhoz sem. A könyv legvégén a vörös égbolton „zsarátnokot sír az egész mindenség”. Abády Bálint a regény utolsó fejezetében „a szőnyeg pontos közepén, fokról fokra” lassan lépked lefelé kastélya díszes lépcsőházában, hogy a háborúba induljon: „mintha élve menne saját sírboltjába”. Végül gépkocsiján hasonló utat tesz meg a poros erdélyi országutakon, mint fogatán ezer-egynéhány oldallal korábban, a történet elején. Az úton végignézi a háborút éltetőket, a mokány havasi lovakat, akik mind elpusztulnak a harcban, és a „sok szép fehér ökröt és tulkot”, akiket hajtanak a vágóhídra, hogy „konzerv legyen belőlük a katonáknak”. A hegyerinc magasából végigtekint az Aranyos folyó széles völgyén, a regény helyszínén. Mintha már tisztában lenne a távlatokkal — de tudásával nem tud sokat kezdeni. Szürke egyenruhában indul a frontra. Túlélte a háborút? Nem tudjuk. Talán, ha a véletlen és a vakszerencse segített neki, igen.

Az *Erdélyi történet* igazi távlatát az 1914 után történtek, a Monarchia és a Magyar Királyság összeomlásával kezdődő katasztrófasorozat fényében kapja. „Bonchida, 1940. május 20.” — itt és ekkor tett pontot története végére Bánffy. Elképzelem őt kastélyában, dolgozószobájának csalóka békéjében. A náci ekkor éppen Párizs alatt harcoltak, Franciaország és a régi Európa összeomlásban volt — a sötétség mélyén, a rövid 20. század legdrámaibb napjaiban írt a koporsóformájú hegyekről és a nap utolsó sugarairól, melyek megvilágítják történetének helyszíneit, köztük a kastélyt, ahol hősei — és ősei — évszázadokig éltek. Megírta, formába rögzítette saját maga és családja hétszáz éves történetét. A formába rögzítéssel részben meg is mentette a múltat. A dolgozószoba magányában az író gróf ezt érezhette. Én biztos vagyok abban, hogy *tudta* is. A többi elpusztult — a bonchidai kastély 1945-ben égett le. Bánffy előtte befejezte a történetet, „a történet belső, titkos szabályai szerint”. Ő ennél többet nem tehetett. Ami utána történt, már alig számít — ahogy az sem túl fontos, mit írt előtte vagy utána.

Félbemaradt sorsok és éles, sebző történettöredékek maradtak Ausztria-Magyarország helyén. Néha, egy-egy pillanatra, megcsillan rajtuk a fény. Mi az az eszme, amellyel a birodalom léte és bukása megmagyarázható — különösen a Közép-Európában olyan népszerű évfordulók alkalmával? Robert Musil hőse is erre keresi a választ, és a maguk módján a Szarajevóban fellépő Bécsi Filharmonikusok és Bánffy is. Ő ember- és földközeli, archaikus és tragikus; Musil többszólamú, játékos, modern.

A háború csak beteljesítette a lelkekben korábban megindult bomlást. Ezt a bomlási folyamatot Bánffy hagyományos írói módszerekkel, de pontosan írja le. A világegés után csak a zsarátnok maradt. Sorstalan sorsok, az ideológiák zűrzavara, vagy egy váratlanul megszólaló dallam: a *Császárkvartett* a 20. század végi háborús pusztítás után újjáépített szarajevói Városházán. Ezt a finom, a világ egyik legnagyobb zeneszerzője által írt dallamot talán már soha nem tudjuk meghallgatni elfogulatlanul, a kegyetlen és jóvátehetetlen ressentiment-októl mentesen. Alakulhatott volna másképp is. A véletlenek világában egy ország, egy város, egy ember, egy regény sorsa néha hajszálon függ. És a véletlenek többnyire tökéletlenek.

A nagyregény sokszor izzadságszagú programmú, amit elvárnak a nagy írótól. Bánffynál, a nagyúrnál a nagyregény a magától értetődő forma, amely összhangban van habitusával, régi erdélyi magyar nyelvének bőségével, együtt lélegzik hőseivel, tovább élteci házaikat, városaikat, erdőiket és havasi tisztásaikat. Ötven vagy száz év múlva, újabb kísérteties közép-európai évfordulókon, újabb történelmi véletlenek után nyilván ismét más megvilágításba kerül majd az *Erdélyi történet*. De addig is, ha kinyitjuk, olvasás közben felizzik benne a régi világ.

Tízezer karácsony

(Szabadka, 1965)

Triceps (Lantos László) rendező, performer, író. 1955-ben született Nagy-kikindán. Szabadkán érettségizett, majd az ELTE magyar–szerbhorvát–esztétika szakán folytatta tanulmányait. Jugoszlávia, Svájc és Románia után, 1993-tól Budapesten él. Legutóbbi írását 2014. 10. számunkban közzöltük. – Részlet *A hideghullám gyermekei (1952–2012)* című önéletrajzi regényéből.

Korán fekszünk, tíz körül, nagyszüleim a fatáblás duplaágyba, fejük felett vásári olajnyomat függ, Jézus intón emeli felénk az ujját. Az én kiságyamról már leszerelték a rácsot, puha libatollas dunnával takaróznak, szeretek benne elmerülni, télen-nyáron. Leoltjuk a villanyt, és Tata bekapcsolja az Orion rádiót. Félszemmel világít a sötétben, hallgatjuk a Szabad Európa magyar adását. Sok benne a beszéd, nem fogom fel, mit mondanak: „оккупация Венгрии”, népfelkelés, komcsik, disszidensek, koncepciók per, láncoskutya, Kádár, Ceaușescu, Tito, Hruscsov. Dühös, számonkérő, elkeseredett, komoly hangok. Közben angol muzsikák szólnak, ezekért már érdemes ébren maradni, rhythm ‘n’ blues, rock ‘n’ roll, idegen hangulatok bizsergetnek. Jövőre már egyedül is zenézek, besurranok napközben, átcsavarom az állomást, és a Radio Luxembourg számaira táncolok. Ólmosan lecsukódik a pillám, soha nem látom, mikor a Tata kinyúl és a vezetékre szerelt kapcsolóval áramtalanítja a készüléket.

Január 11-én hajnalban szörnyű fájdalomra ébredek, szaggat a hasam, kést forgatnak benne. Hangosan nyöszörgök, görcshullámok rántanak össze, mindenki megijed, Batya átrohan anyához, kell a segítsége. Csorog rólam a verejték, magas a lázam, ő csak rátapint a lágyékomra, telefonál az utcai fülkéből, és már szirénázik is velem a mentő. Perforált a vakbelem, rögtön megoperálnak. Tizenegy napot vagyok kórházban, 41 igazolt óra, naponta többször cserélik a véres-gennyes kötést, mire a durva vágott seb begyógyul. Szép heg marad utána. *Bele is halhatott volna, ha nem vissziuk időben* — hallom, és mintha megenyhülne a harag anya iránt. De ez csak csalóka ábránd. Továbbra sem szeretik, itt nem lehet lázadni, önféjűsködni, de törlesztheti a tetőcserepek részleteit, elvárják a teljes odaadását. *Appendectomia*: óvatosan felmetszed a hasfalat, és a kitüremkedő vakbélről lecsíped a féregnyúlványt, összevarrod cérnával. Rutinműtét, egy lakatlan szigeten magamon is elvégezném. Elég, senki sem fog beledögleni, ha én ott leszek. Ezt fogom a családi métellyel csinálni tizenhárom évesen, egy pénteken örökre összehétkéitem a konok Muttit és a komor Nagyikát.

Viharos nyár jön, fullasztó kánikula és váratlan, fagyos záporok. *Megbolondult az időjárás* — beszélük —, *Hollandiában kiöntött a tenger, odaveszett az összes tulipán*. Esténként a Tata kint áll az udvarban, egyedül, baj lesz, nézi az eget, félhangosan imádkozik. De még nem történik semmi: az emberek mulatoznak, verekszenek, káromkodnak tovább. Kapok egy fűzőld gyerekbiciklit, azzal járok ki a szőlőbe, a 2. pogonyban van, hosszú út vezet odáig: végig a Magyarba

futó vonatsínek mellett, kanyar jobbra, az elvadult réteken át, a keskeny vágatban alig fér el a kerék, megint jobbra, már közel vagyunk, csak a dűlőkön kell felkapaszkodni, itt már toljuk a járgányt. Két kapa gondozott, gyönyörű szőlőnk van a Buckában, sok gyümölcsfával: alma, körte, szilva, birs, a gunyhó mellett meg terebélyes öreg diófa, az árnyékában früstökölünk. Nagypám egyszerre tartja markában a bicskát és a sonkát, úgy vág belőle, és odanyújt egy katonát a hüvelykujján. Befalom, ezt sem tudtam tőle megtanulni, harapok hozzá paradicsomot, foszlós kenyeret, amit a Nagyi süttött, mindig resz marad. Amíg a többiek dolgoznak, a sorok között ugrándozonek, betemetem magam a homokba, van egy cementhordó a ringlónál, a permetezéshez kell, langyos vizében fürdök, száraz falevelek ragadnak a hátamra, és lesem az édes szilvaszemeken döngő méheket. *Minek is tanulni — morfondírozok —, ha boldog lehetsz a kertben, amit a Teremtő hagyott rád?* Okostojás, megint behúztál két négyest, de olvasni klassz, nem adnám három dinyyéért, mint a féleszű dodók a jégkorszak kezdetén.

Mind ügyesebben tekerek, élvezem a cajglím, messzire előrehajtok, hiába kiáltanak utánam. Tata és Batya megrakott kosarakat szállítanak, nagyon lassúak. A vágányok mellett darabos, éles salakkal szórták fel a töltést, a mozdonyok kazánjaiból hordták ide. Felállok a pedálra, nevetek, egy szál fecskében és szandálban, indiánra barnított a Nap. Félrenyaklik az első kerék, átzuhanok a kormány fölött, és mellen végigcsúszok a salakon. Lesmirglizi rólam a bőrt, tiszta mocskos vér vagyok, keservesen viskiet és ég, a sebek teli kékesfekete törmeléssel. Úgy megrettenek, hogy széleseben hazatépek. Nem sírok, nem szoktam. Aki hülye, hallgasson. Kimosom a kútnál a kovasavas lucskot, és gyorsan felveszem a majicám.¹ Titkolom, napokig kapingálom, varasodik. Nem veszik észre, de várnak még penitenciák, feloldozások, kíméletlen csodák. A gangon olvasok, mindjárt kampec a szünidőnek, harmadikos leszek. Hasalok a viaszosvászonnal leterített asztalon, hogy ne lássanak, Doktor Dolittle éppen a kétfejű huzivoni lelkét ápolja, át is rajzolólok, ide illő tanulság. Fantáziálok, derült égből csap le a villám. Először a városháza felé, majd a zsinagógára, azután a szerb templom kupolájára. Kopogva veri a jég a háztetőt, kíváncsian kilépek az udvarra, diónyi darabok zuhognak, az egyik keményen szemem talál. Hirtelen nagyon hideg lesz, könnyezve-hunyorogva hőkölök vissza, már kint áll megdermedve az egész család, nagymama felzokog. Gyorsan vége, kupacokban áll szerte a jég. Négy biciklink van, azonnal megyünk a szőlőbe, nem szólnak, feszülten szorítják a kormányt. A fák és tőkék széthasadva, a súlyos fürtöket szüret előtt egy hónappal agyonverte az istencsapás. *Télen nem lesz mit ennünk — mondja halkán a nagypám.*

A mozi, a mozi, csak a celluloid álomvilág marad érintetlen ebben az évben. Minden vasárnap kora délután beállok a Jadran pénztára előtt kigyózó sorba, és jegyet váltok a hatórás vetítésre. Anya

¹majica = póló (szerb).

²A cseh származású Lifka Sándor (1880–1952) kinematográfus 1910. október 13-án nyitotta meg az első állandó mozit Szabadkán.

³bioskop vremena = az idő mozija (szerb).

⁴Dušan Makavejev: *Ljubavni slučaj ili tragedija službenice PTT* (Szerelmi ügy, avagy egy postáskisasszony tragédiája): az avantgárd rendező az egyszerű emberek életének képeit állítja szembe a kommunista állam embertelen eszméit jelképező felvételekkel – a két világ konfrontációja csak tragédiával végződhet.

ad rá 100 dinárt, nyolcvan a középár, az aprón meg hőségben négy kugli fagylaltot, zimankóban két baklavát veszek. Szabadkának négy filmszínháza van: a Lifka,² a Radnički (Munkás), a Zvezda (Csillag) és a birodalmi „bioskop vremena”,³ ami az Adriai-tenger viharait és izgalmát árasztja a poros, bús városban. A központban, az egykori Magyar Erő és Művelődés Házában fénylik, szemben a korzóval, 14 lépcsőn juthatsz fel hozzá, mint a mjúzikelekben, előtte kiszaradt, modern szökőkút. Széles vászonpannó hirdeti homlokzatán az új filmet, rajta kézzel pingált, elnagyolt jelenet. A táblát hente cserélik, sokszor átlátszik az előző kép néhány részlete. Szuper. Mindenki magasabb nálam, felfelé pislogok, néha órákat kell várni, ha korhatáros, azt hazudom, hogy a bátyámnak kell. Válogatás nélkül mindent megnézek, a jugók féléves késéssel követik a filmművészetet, nem szinkronizálnak, aláírással érkezik a *Fekete Péter*, *Zorba*, *Marnie*, *Fantomas*, *Kwaidan*, *Limonádé Joe*, meg a *Hard Day's Night*, yeah, a Beatlesek. Indul a szerb újhullám: Puriša Đorđević finom poétikát csempész a háborús tematikába, Živojin Pavlović radikálisan átdolgozza Dosztojevskijt. 1967-ben még Dušan Makavejev botrányfilmjére, *A postáskisasszony szerelmére*⁴ is bejutok, a főszereplő, a magyar Eva Ras mezítelenül fekszik, alabástrom popóján egy koromfekete kandúrral. Tolakszanak a felnőttek, de én rendületlenül tartom a pozíciómat, most rám se néz a szigorú pénztárosnő, mikor kicsúsztatja a drága jegyet, fagyti nuku, jöhet az avantgárd. Sokszor nem értem, de hiszek Salingernek: Szemem azért van. Látni látok. És Ladik Kati bölcs költeménye: „minden azon múlik, ahogyan a moziból jössz ki”... Bódultan, elvarázsolva, lelkesen, rettentő hittel, hogy minden lehet másképpen.

A karácsonyt türelmetlenül várom — talán itt lesz anya, talán mellém ülhet. Bocsánatot kellene kérnie, de nem fog. Hatan maradunk még sokáig, hetedik a szomorúság. Azért vidám vagyok, az asszonyok sűrögnek-forgnak a konyhában, nem férek a bőrömbe. Jön a Jézuska, közösen díszítjük a kétméteres lucfenyőt, amit Tata vágott a kelebiai erdőben. Nagy kartondoboz díszünk van, kedvencem egy kopott ezüstgömb, amiben vattával bélelt barlang rejtőzik, színes keménypapír jászollal. Befűtünk a tisztaszobában, a cserépkályhában duruzsolnak a fahasábok. Hét órakor körbeálljuk az asztalt, összekulcsoljuk a kezünket, nagyapa elmondja a *Mia-tyánkot*. Együtt éneklünk: *Mennyből az angyal lejött hozzátok*... A *Csordapásztorok* szövegét nem tudom, csak dűnnyögök, közben anyára gondolok, hol lehet. Nagy megáldja az ételt a templomi urnából merített szenteltvízzel, egyenlő gerezdekre vágunk egy ropogós Jonatán almát, mindenki kap belőle, ennyien vagyunk, összetartozunk, ez a mi familiánk, áldás-békesség szálljon rá. A teríték remek, misztikus és egyszerű, ahogy az a bácskai parasztnaknál szokás. Hagyomány, amit tovább kell vinnem, legyen az ünnep nyomorúságos vagy bőséges, hazátlan vagy otthonos év után. Mézbe mártott alma, fokhagyma és dió. Sóba-vízbe bableves, pár zöldséggel, rántás nél-

⁵gömölye: ökölnyi édes juhsajt, kökeményre szárad, reszelni kell.

kül. Mákos és gömölyés⁵ guba. Sült ponty, a palicsi tóból, sós fonott kaláccsal. Mindenből keveset eszünk, a Tata csipetnyit félretesz egy tányérkára, Krisztusnak: velünk van, számítunk az irgalmára. Az ő vacsorája jutazacskóba kerül, jövő decemberig a bejárati ajtó szemöldökfáján fog óvni bennünket a démonoktól, csörgősre szárítja mindenfajta szél. Batya friss szalmát nyalából be az istállóból, és szétszórja a padlón. Megjönnek a rokonok, a kölykökkel abban hentergünk, fogócskázunk. Az idősek mézes pálinkát, házi bort iszogatva váltják a szót, mi meg a szaloncukrokat ropogtatjuk, már egy falatot sem bírunk.

Kicsalom az egyik unokatestvér fiúcskát, és megmutatom neki a fészerre szögezett denevért. Azt füllentem, hogy én vadásztam, ki akarta szívni a szomszéd Ilonka nyakát. Rémülten didereg a hóesésben, ő is szeretne vámpírt, de feléjük nem fészkel. *Egyszerű — híreskedek —, csak lecsapod röptében, mint a dongót, és kiteped a fogát. Elhírszi nekem. Hol van? — kérdezi ostobán. Haha, azt nem láthatod, mert lenyeltem* — mondom, böffentek, és gyomromban kaján ördögök röhögnek, ünneplik a rendező születésnapját. Amikor '93-ban Gyergyóban élek, az erdélyi havasokban, elmesélem a színészeimnek, hogyan fogtam nosferatut, pojját. Megírom Stoker rémgénye⁶ alapján a *Magyar Drakulát*, székely legényekre és román asszonykórusra, a házsongárdi temető egyik főúri kriptájának másában játszánánk. Persze, nem lesz belőle semmi, ez is csak fikció, hamisság, de sokszor eszembe jut, hogy azzal a *foggal* kezdeni kellene valamit már.

Szegényes ajándékokat kapunk, tönkrement a termés, én egy vastag, szürke posztónadrágot, finom meleg, de rajtam gúnyolódik a fél osztály. Nem baj, szétfagynak még divatos adidaszaikban a kutyák. Ólmot öntünk, Batya szerzett egy félkilós darabot a rak-tárból — megmutatja, milyen jövő vár. Izgatottan forgatjuk az absztrakt, forró gleccsertű-formákat: lesz matek ötös? Lesz nyár? Lesz zsenge szerelem? Igen. Lesz szelíd megbocsátás? Titokzatos dolog ez, mint Szervátiusz⁷ fenséges Dózsa-szobra: törekeny, tompa török, amik széthullnak a kezünkben, de borzalmas bizonyossággal állnak össze az idő tüzes vastrónján. Elfáradunk, lassan készülődni kell az éjféli misére. A legjobb ruhánkban, szépen és okosan, aprókat lépegetve a csikorgó, fehér utcán. A kistemplomban ünnepélyes csönd, reszkető hideg, felzúg az orgona, térdre esünk, Isten lenéz ránk. Tízezerszer néz le ránk.

Júdás inti önmagát

*...nincs már, öcsikém,
menedék, motyogás,
elbújás a szó-szórás mögé:
honnét, mint otthonról,
kipislog, és látja,
elmúlt a nagy veszély*

⁶Bram Stoker: *Dracula* (London, 1897), a regényt Vámbéry Ármin története inspirálta.

⁷Szervátiusz Tibor: *Tüzes trónon* (Kolozsvár, 1968–70).

Fény

a Nyugati téri aluljáróban
 egyre többen állnak meg az x-faktoros plakát előtt
 ahol egy vak házaspár zenél
 a férfi szájharmonikán játszik
 a nő két fakanalat egymáshoz verve
 követi a ritmust és hümmögve dúdol
 nem raktak ki semmit az aprónak
 mégis gyűlik előttiük a sok ezres meg ötszázás
 lassan már bokáig állnak a pénzben
 a férfi néha rá is lép a bankókra amint
 önfeledten tapossa az ütemet
 aztán a metró felől érkező légörvény
 felkapja a pénzt és az emberek közé szórja
 a tömeg kapkodva tömködi a zsebét
 az utolsó forintokért zajló küzdelemben
 néhány pofon is elcsattan
 aztán mindenki rohan amerre lát
 csak a béna hajléktalan aki az imént
 a zene hallatán felállt a földről
 megy oda a zavartalanul zenélő párhoz
 uram a pénze üvölti de egyik sem hallja
 úgyhogy vállon ragadja a férfit és rázni kezdi
 a pénze uram a pénze
 mire a férfi elejti a hangszert
 és mint akit álomból ébresztenek
 motyogja hogy fény
 és árnyék közt egy keskeny
 vonal a félelem

Nem én

Testemmel a térnek egyszerre
 több pontját is elfoglalom,
 de ez nem jelenti azt, hogy mindig
 vagyok is valahol.

Mintha csak azért feküdnék az ágyon,
 hogy feküdjön az ágyon valami. Felkelek,
 és nem én kelek fel, fogat mosok,
 és nem én mosok fogat:

*ahogy egy ártatlanul elítélt fegyenc
a golyóálló üvegen át
szeretteire,
néz rám a tükkörképem.
A szája mozog, de semmit sem hallok,
csak tenyerünk találkozik az üvegen.*

ZALÁN TIBOR

Aludj Bobó, vagy vidd át magad!

*Bobó, megint délután van,
aludj már a délutánban,
anya szeme majd leragad,
hunyd le szemed, vidd át magad:*

*oda, ahol kék zsiráfok
majszolják a piros fánkot,
oda, hol nagy szitakötők
lüktetnek a mohos tetőn,*

*oda, hol a kurta malac
krokodil farkába harap,
oda, hol a barna medve
mézet mázsol dörmegeדve,*

*oda, hol a fehér hollók
csattogtatnak fényes ollót,
oda, hol a lusta bálnák
vakargatják egymás hátát,*

*oda, hol a kenguru
üldögél, mint vén guru!*

*Oda, hol a piros labda
önnönmagát pattogtatja,
oda, hol a szél a sípot
fújva éleszti a síkot,*

*oda, hol a hó fölfelé
hull, s az angyaltoll lefelé*

*pereg, mint egy propeller,
s macskák járnak motorral...*

*Oda, hol a szivárványon
nincsen egyetlenegy lányom,
oda, hol este kel a Nap,
reggel nyugszik, s délben szalad,*

*oda, hol a tündérlányok
szóttest szőnek fény sugarból,
oda, hol a partra vetett
lazac párduccal fog kezét,*

*oda, hol a piros esők
verik a szürke temetőt,
oda, hol egy részeg rája
bolond táncát frakkban járja,*

*oda, hol két kerge szöcske
ugrabugrál zöld kövekre,
oda, hol álarcos kecskék
megegik szét a lány estét,*

*oda, hol a bűgócsiga
fölpattan a kék csacsira,
oda, hol a felhők alatt
vígan szárnyalnak a halak,*

*oda, hol a kövér fóka
masírozik dudaszóra,
oda, hol a pitepók
elrágcsál két mogyorót...*

*Oda, hol a festett sárkány
ég felé száll a szél hátán,
oda, hol az árnyék súlya
a szellőt magához húzza,*

*oda, hol az ezüst darvak
krúgatva szállnak nyugatnak,
oda, hol egy vén boszorka
bibircsókjait sodorja,*

*oda, hol a királylányok
égből tépik a virágot,
oda, hol a lángos sárkány
illatot fúj orrlyukán át,*

*oda, hol egy üres ing
libben-lobban, ingva ing...*

*Oda, hol az ezüst villa
a késnek szerelmét vallja,
oda, hol a vizek tükrén
szírének kacszának büszkén,*

*oda, hol a japán kakas
kukorékján hajnal hasad,
oda, hol a tarka szarka
tükrével felszáll a Napba,*

*oda, hol a füstös mozdony
túldohog a sárga dombon,
oda, hol a csörgő patak
óperenciásba szalad,*

*oda, hol a mesekönyvek
fölszárítanak minden könnyet,
oda, hol rózsafa hajlik,
s minden Bobó sokat alszik...*

*Alszol, Bobó? Délután van,
aludj már a délutánban!
Anyá szeme rég leragadt...
Ha nem alszol, húzd meg magad*

*szőnyegeden csendesen!
Ne kacarássz hangosan!
Hadd pihenjen, ha fáradt,
kíméld már az anyádat!*

AYHAN GÖKHAN

Zalán Tiborral

Zalán Tibor 1954-ben született Szolnokon. Költő, író, dramaturg. Egyetemi tanulmányait a JATE BK magyar–orosz szakán végezte. 1985–1991 között a *Kortárs versrovat* vezetője, 1992–1997 között a chicagói Szivárvány folyóirat budapesti társszerkesztője és az Iskolakultúra rovatvezetője, 2000-től 2001-ig a Kelet főszerkesztője. 1996–2007 között a Kolibri Színház dramaturgja. 2000-től 2010-ig a Várucca, 2009-től a Magyar Teátrum, 2010-től a Nyugat plusz főmunkatársa. 2003-tól 2005-ig a Duna TV Gong című kulturális hetilapjának műsorvezetője. 2005-től 2007-ig a zalaegerszegi Griff Bábszínház, 2008 óta a Békéscsabai Jókai Színház dramaturgja. Dramaturgiát, drámaelméletet, színház- és drámatörténetet tanít az Iparművészeti Egyetemen, az egri Eszterházy Főiskolán, a Théba Művészeti Szakiskolában, illetve a békéscsabai Színitanházban.

Melyik volt az az időszak, amikor a legjobban érezted magad, s amikor még az irodalom is jól működött?

Természetesen fiatalkoromban. Nem tudom, az irodalom hogy működött, mert különösebben nem foglalkoztam vele. A fiatal író mindig írja a magáét, és hisz abban, hogy megváltja az irodalmat és a világot. A pályakezdés idején munkanélküliként lézengtem Budapesten, tudniillik Szegeden viselt dolgaim miatt nem volt maradásom.

Mit értesz viselt dolgokon?

Nem voltam egy csendes legény, és a szövegeim sem voltak egyértelműek a hatalom számára. Ezért amikor Szegeden megpróbáltam beilleszkedni, kiderült, hogy nekem ott nincs helyem. Ehhez hozzájött még az állandó megfigyelések, zaklatások sorozata.

Budapesten a Hungária Kávéházba jártál, „írótalálkozókra”. Kikkel üldögéltél ott?

Tóth Erzsébet, Szervác József, Csajka Gábor Cyprian, Szikszai Károly ült ott legtöbbször, időnként Géczy János, Parti Nagy Lajos, Csordás Gábor tévedt oda közénk. Alkalmanként pedig Csoóri Sándor és Bella István vett részt az összejöveteleinken.

Tehát az akkori fiatal, ma már jelentősnek számító költők, írók.

Igen, gyakorlatilag egy értelmiségi játék zajlott a Hungáriában. Létrehoztunk egy Csütörtök Esti Társaságot. A Társaság akkor és addig létezett, amíg a szövegek elhangzottak. Utána megszűnt, mi átalakultunk kocsmázó fiatalokká — hogy egy hét múlva újraéledjen a saját hamujából. Csütörtök esténként találkoztunk, és mindenki felolvasta az azon a héten írt írását. Akkortájt azt gondoltam az irodalomról, hogy egy boldog életforma, ma már tudom, hogy az egyik legrettentőbb.

Hogyan éltél abban az időben?

Egy albréleti mosókonyhában laktam Mátyásföldön a Blaha Lujza utcában, egzisztenciálisan nem a legjobb körülmények között. Emlekezetes, hogy jéghideg szobába mentem haza az esküvőnk után

a feleségemmel, a nászéjszakámon tüdőgyulladást kaptam, mert napokig nem fűtöttünk a lakodalom miatt a cserépkályhánkban. Amúgy rengeteget dolgoztam akkoriban, kedvem és időm is volt írni. A munkanéküliségnek az volt az előnye, hogy éjjel-nappal szabad voltam. A feleségem egy japán cégnél dolgozott, s abban maradtunk, hogy amíg nem találok tisztességes állást, ő eltart engem. Később tanári álláshoz jutottam, majd a Kortárs szerkesztője lettem, s belekerültem az irodalmi életbe — legalább a magamra való meg tudtam keresni.

Réz Pál a Holmi megszűnése kapcsán adott egyik interjújában alulértékelt a kortárs magyar irodalmat. Te hogy látod, valóban rossz a helyzet? Romlott a színvonal?

Réz Pál szerintem erősen téved. Két dologban biztosan. Egyrészt a Holmi megítélésében. Azt állítja, hogy a Holmi teremtette meg az érvényes kánont a magyar irodalomban. Ez megbocsátható tévedés. Másrészt viszont azt gondolom, hogy különös felhatalmazása lehet valakinek, hogyha eldönti a saját koráról, hogy jobb-e vagy rosszabb, mint az előző korszakok voltak. Nem tudom, hogy vannak-e köztünk Kosztolányi Dezsők, Babits Mihályok vagy Móricz Zsigmondok, de anélkül, hogy nevet mondának, határozottan állítom, hogy kiváló költők és írók találhatóak a mai irodalomban.

A folytonosság tehát nem szakadt meg.

Természetesen nem! A folytonosság akkor szakad meg, ha valamilyen szempont miatt megszakítjuk. Soha nem volt ilyen tehetetlen a minőség az irodalommal szemben, mint manapság. Ha akarod, holnap kiadják a könyvedet anélkül, hogy lenne tehetséged, vagy megíráthatsz magadról száz kritikát, esetleg online folyóiratot indítasz, amelyben a dilettáns barátaiddal együtt mindenféle butaságot meg tudsz jelentetni. Nincs kritika, mert a kritikusoknak nem éri meg elolvasni a könyveket. A kritika nem teremt rendet, nem ad iránymutatást, nem térképezi fel kellően az irodalmat.

Régen nem így volt?

Lehet, hogy így volt, de nem ilyen méretekben. Fiatalkoromban évente négy-öt első kötet jelent meg. Mára ez a szám megsokszorozódott. Pontosan lehetett tudni, ki mikor jelenik meg, és várakozás előzte meg a könyv megjelenését. Egy könyvvel írókat avattak. Ma semmivel nem avatnak írókat, húsz könyvet megjelentethetsz, és annak nincs semmi jelentősége. Kánonok vannak, de a kánonok mindig érdekszövetségek mentén jönnek létre, tehát valójában hanyagolhatóak.

A Kortárs szerkesztőjeként van olyan lehetőség, akinek a felfedezésében te is részt vettél?

Nem is felfedezni akartam szerkesztőként, inkább megjelenési lehetőséget biztosítani a fiataloknak. Száraz György főszerkesztővel örökös vitánk volt, mert azt mondta, hogy a Kortárs folyóirat minőséget megőrző lap, én pedig, hogy minőséget felmutató lap. Ő a meglévő minőséget akarta közölni — Weöres Sándort, Kálnoky Lászlót etc. —, én viszont úgy gondoltam, hogy mindig azt kell megjelentetni, ami jó, függetlenül attól, hogy befutott, neves alkotó hozta létre azt a jót, vagy egy nevenincs fiatal költő. Gyakorlatilag száz költőt mutattam be a Kortársban, s azoknak a jelentős része

meg is maradt a pályán. Az igazi felfedezésemnek Babics Imrét tartom. Ma számomra érthetetlen okokból az irodalom perifériáján van, s jelenleg a Bakonyban él és ír, az irodalmi élet valamiért nem veszi tudomásul kellő nyomatékkal a létezését.

„Eleget éltem hogy lássam mit rontottam el” — írod A délelőtti töprengések című versben. Mit rontottál el? Szabad róla beszélned?

Az első és súlyos hibám az volt, hogy író lettem. Fiatalon még pályának láttam, úgy éreztem, feladata, kötelessége van az irodalomnak. Ma már tudom, hogy mindez másképp van. A másik elkövetett hiba az volt, hogy tudatosan mindenhol kivonultam. Felmondtam a Kortárs szerkesztőségénél, kiléptem az Írószövetség költői szakosztályából, később az Írószövetségből. Gondoltam, értékelni fogják, hogy független író akarok lenni. Kiderült, hogy ezzel sebezhetővé tettem magam. Jobban utálják azt, aki nincs sehol, mint aki az ellentáborban van. Megpróbáltak elhallgattatni, még inkább a választott különálláson túl perifériára tenni engem. Egyszer Mészöly Miklóssal beszélgettem arról, hogy miért nem szól bele bizonyos, a világban és az irodalomban történő dolgokba. Mészöly azt válaszolta: „Vannak helyzetek, amikor a porondon ugrálnak a kis bohócok — hagyni kell őket. Amikor már nem nagyon bírod, akkor csapj szét köztük.” Ezzel én is így vagyok, csak belőlem hiányzik a mészölyi gesztus, hogy beavatkozzam. Türelmesen nézem, hogy nem létező írók hogyan léteznek íróként, nem létező művészek hogyan léteznek művészként. A politika és a pénz (avagy a pénztelenség) összeér, és sajnos ez irányít mindent.

Gazdasági válság, klímaváltozás, végítélet-hangulat jellemzi a jelenlegi világot. Ebben a felfokozott bizonytalanságban és kétségbeesésben hol a helye az irodalomnak?

Ebben a társadalomban az irodalomnak nincs helye, vagy nincs kitalálva a hol, függetlenül a politikai és egyéb kurzusoktól. A demokráciákban az irodalom ugyanúgy lobbizza magát, mint minden más formáció. Akár tetszik, akár nem, az irodalomnak csupán egy része találta ki a jobbfejta lobbizást. Én már öregnek tartom magam ahhoz, hogy a saját érdekeimért lobbizzam. Most megkeresett egy szerb kiadó, hogy kiadná a gyerekkönyveimet. Nagyon megörültem, különösen azért, mert nem nekem kellett az ajtókopogtatást végigcsinálnom a lehetőségért. Fontos, hogy így az ember megőriz egyfajta tartást. Bízom abban, hogy az érték érték marad és megtalálja a saját helyét a világban, de ez, gyakorta tűnik úgy számomra, csak egyfajta bánatos anakronizmus.

Hittel, vallással, Istennel milyen a viszonyod? A három fogalom állhat külön, és össze is tartozhat, mint a szentháromság.

A három dolog háromfelé vált bennem. Valahol így írtak rólam a közelmúltban: Z. T., nyakában az elmaradhatatlan kereszttel... Ebből valaki, ha ránéz valamelyik képemre, azt gondolhatja, hogy én komolyan hívő ember vagyok. Hívő ember — voltam. Bizonyos családi okok miatt a hitem megrendült. Nem voltam templomba járó soha, de a gyerekeimet megkereszteltettem, bérmáltattam, konfirmáltattam, s időnként el is kísértem a templomba őket. (Egyiket a katolikusba, másikat a reformátusba — hogy egyszerűbb legyen a helyzetem és a helyzetük, más-más vallásúak.) Ma már nem ten-

ném ugyanezt. Egy ideje nem több számomra a templom, mint műtárgyhalmaz, ahol szép szobrok, freskók és képek vannak. Az Istennel való viszonyomra a legpontosabban talán Tarján Tamás emlékeztetett, amikor azt írta, hogy „Istennek háttal” pozícióba kerültem. Leírtam ezt valaha egy versben, és úgy gondolom, hogy a mostani viszonyunk ugyanebben a pozícióban képzelhető el. Nem zárom ki Isten létezését, csak számomra nem létezik. Nem kérem a segítségét, nem várom el a törődését semmiben. Néha komoly dilemmát okoz, hogy mi történik akkor, ha véget ér a földi életem, és esetleg el kell számolnom vele mostani konokságomról, ami természetesen, csöppet sem bátorság, inkább kétségbeesés. Ebben is a Tarján-esszé nyugtatott meg, miszerint bár háttal vagyok az Istennek, láthatóan Ő valamiért nagyon szeret engem, s ha létezik, megérti ezt a magatartásomat.

Nem hiszel abban, hogy ez változhat?

Ez életemben szinte biztosan nem fog változni! Én nem vagyok tiszta ember, nagyon sok bűnt követtem el az életemben, nagyon sokszor voltam rossz, és olyan emberek haltak el mellőlem, akik viszont egytől egyig jók voltak, és akiknek meg kellett volna maradniuk. Ha Isten létezik, akkor ugyanolyan jogom van Őt bírálni, mint bárki más, hacsak nem türannosz. Legközelebb hozzám talán a deista szemlélet áll, amely szerint Isten megteremtette a világot, mozgásba hozta, és utána magára hagyta. Ezt a látásmódot erősítik bennem a világban történő dolgok.

Ezek a problémák nem ma kezdődtek...

Igen, de most már olyan ez az egész, mintha az Isten teljesen magára hagyta volna a világot. Gyakorlatilag a bűn sem bűn, hanem az tekinthető bűnnek, amit a törvény annak tart. Az erkölcsi kategóriák egyre távolabb esnek a társadalmi törvényektől.

Simone Weil írja: „Istentől loptunk egy kis létet... Isten nekünk adta. Csakhogy mi úgy loptuk. Vissza kell hát adnunk.”

Másképp látom ezt. Én halva születtem, nem volt szívhangom, és engem belepofoztak az életbe. Ütött-vert rémületében az ápolónő, amikor meglátta, hogy élettelenül és véresen heverek a fehér lepedőn, és talán ennek köszönhetően — felébredtem. Tehát én nem az Istennek köszönhetem az életemet, hanem az engem felpofozó ápolónőnek.

Térjünk vissza az irodalomhoz. Egyik jelentős versesköteted az És néhány akvarell című. Fel tudod idézni a keletkezése idejét?

Nemrég újból kiadta a Gondolat Kiadó négy nyelven: magyarul, angolul, németül, románul. Gondolom, ezért kérdezed. S mivel mostanában foglalkoznom kellett egy közel harminc évvel ezelőtti kézírattal, magam is belegendoltam azokba az időkbe. Az akvarellek kora az az időszak volt, amikor a nagy avantgárd korszakomból áttértem a csendesebb avantgárd korszakomba. A könyv írása idején több más dolgot is írtam.

Több dolgon dolgoztál egyszerre?

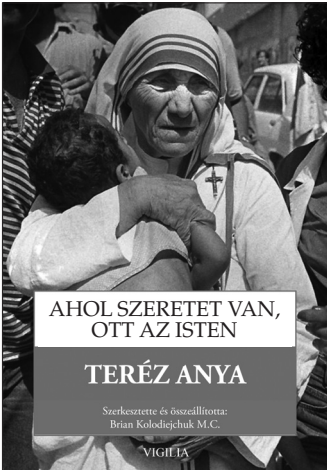
Nálam sosincs olyan, hogy csak egyfajta írok, hogy csak egyetlen munkával foglalkozom. Mindig azt csinálom, ami érdek, tünhet

ez kapkodásnak is, jöllehet nem az, sokkal inkább módszer. Vissza az akverellekhez! Amikor elkezdtem dolgozni a cikluson, Pesterzsébeten laktam, a Kortársnál dolgoztam, harmonikus, nyugodt időszakban alkothattam. Emlékszem, az akvarellek nyitóverse jelent meg az Élet és Irodalomban először tőlem. Több próbálkozás után azt a versem fogadta el a versszerkesztő Bella István.

Rengeteg gyerekdarabot írtál bábszínházaknak. Miben mások a mostani darabok a régebbiekhez képest, milyen újításokra van szükség, hogy felkeltsek a mostani gyerekek figyelmét?

Szerintem nem szükséges, hogy mások legyenek a mostani darabok, mint az őket megelőzők voltak. Csak az a fontos, hogy jók és őszinték legyenek. A gyerek, amíg el nem romlik, nagyon szereti a mesét és a tiszta történeteket. A színháznak rendkívül fontos feladata, hogy lelassítsa a gyerekeknek a befogadó reflexét. Fölmérték, hogy ha egy percen belül nincs változás a tévében, akkor a gyerek elunja a nézett műsort, átkapcsol. Nem bír tovább koncentrálni, állandó impulzusváltozást igényel. A színházban más a helyzet, ott hosszú snittek vannak, és fontos, hogy élő emberek adják elő a történeteket. Ki kell lépíteni a gyerekeket a megszokott média-világukból, és talán épp hogy nem szabad túl sokat változtatni az évszázados gyerekszínházi hagyományokon. Persze érdemes felhasználni a mostani színháztudományok az elméleteit és a fölfedezéseit, de minőségi szinten kell dolgozni, és igazán sok mese-mesét adni a gyerekeknek!

A VIGILIA KIADÓ ÚJDONSÁGA

TERÉZ ANYA

Ahol szeretet van, ott az Isten

Ez a könyv bizonyos fokig folytatása a *Jöjj, légy a világosságom!* című könyvnek. Ott Teréz Anya elsősorban példaként és modelként áll előttünk, itt a szerepe főleg a tanítóé és a vezetőé. A könyv az eddig legteljesebb gyűjteményét adja Teréz Anya gondolatainak, tanításainak, tematikus rendben összegezve őket. Tömör összefoglalást találunk arról, amit ő hitt és tanított az emberi életnek azokról az alapvető kérdéseiről, amelyek különösen is fontosak napjainkban. Reméljük, hogy szeretetének példája és bölcs szavai sokakat segíteni fognak abban, hogy több szeretetet vigyünk a világunkba, és azt egy kicsit jobba tegyük.

Ára: 3.800 Ft

Megvásárolható vagy megrendelhető a Vigilia Kiadóhivatalban és a honlapunkon:

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.

Telefon: 36-1-317-7246; 36-1-486-4443; Fax: 36-1-486-4444;

E-mail: vigilia@vigilia.hu; Honlap: www.vigilia.hu

Valóban „sárkányfogvetemény” vagyunk?

KERESZTY RÓKUS

1933-ban született Budapesten. Ciszterci szerzetes. Tanulmányait az ELTE könyvtár szakán végezte, 1956-ban külföldre távozott, hogy pappá szentelhesse. Rómában, Ausztriában élt, majd Amerikában telepedett le. A dallasi ciszterci gimnázium tanára, számos teológiai könyv szerzője. Legutóbbi írását 2012. 8. számunkban közöltük.

Múlt szombaton a Magnolia mozi előtt Dallas egyik legforgalmasabb pontján várakoztam, míg barátom egy jó félóra után végre megtalált autójával. Unalmamban elkezdtem figyelni a januári napsütésben körülöttem hullámozó embertömeget. Milyen sokatmondó az emberek járása. Fiatal lányok emeletes sarkú cipellőkben, felsőbbrendű szépségük teljes tudatában illegnek el mellettem, kínos eleganciával kifestett, régen elvirágzott öreg hölgyek fagyos arcuk mögé rejtett depresszióval tipegnek szótlan élettársaik mellett. Néhány boldog pár is feltűnik, kecses gyerekkocsikkal szelik át a tolongó tömeget, a boldog kismamák egyszerre mosolyognak a kisbabára és a párjukra. Azután egy lyukas ingben, plasztik-batyut vonszoló öreg koldust pillantok meg, aki legszívesebben láthatatlanná válna az elegáns tömegben. Biztosan hajléktalan.

Mindezek láttán az jutott eszembe: el tudom-e hinni, hogy ez a rengeteg ember, akinek szemmel láthatólag esze ágában sincs, hogy az Uristenre, mennyre vagy pokolra gondoljon, mégis arra van meghívva, hogy az Isten gyermeke legyen és egy örökkévalóságon át viszonozza az Atya végtelen szeretetét? Ugyan ki törődik itt ilyen gondokkal, a látható világon túli valóságokkal? Az amerikai angolban, ha valaki azt mondja: „this is immaterial” — nem azt jelenti, hogy „ez nem anyagi valóság,” hanem azt, hogy „ez nem valóság,” tudniillik nem anyagi, tehát nem számít. A kívánatos fiatal test és a jóízű ételek, magasabb pozíció, a dupla nyereség, hírnév és népszerűség, ez számít, ilyenek a legtöbb ember számára az élet valóságos örömei. És értük halt meg az Isten Fia? Mindegyik úgy siet a maga dolga után, mintha semmi más nem érdekelné...

Hogyan tudnám szeretni ezt a sok önző, élvhajász, agresszív vagy keserű, cinikus arcot? Miért kíván az Isten lehetetlent tőlem? Pedig ha nem tudom szeretni őket, ezzel csak azt bizonyítom, hogy én is ehhez a reménytelen, megkeményedett állapotember tömeghez tartozom.

Vagy talán még sincs igazam? Az emberfaj nem „sárkányfogvetemény”? Van remény?

Eszembe jutnak azok a szent emberek, akikkel személyesen találkoztam. A börtönviselt apátom, aki mindennap imádkozik a megkínzóíért, és arról elmélkedik, hogy ha egy kanálnyi szemétből annyi fényenergiát lehet nyerni, hogy Budapestet egy évig tudnák azzal világítani és fűteni, akkor a terrorlegényeket is fényforrásokká

változtathatja az Úristen. Eszembe jut az a kedves tanító nénim is, aki az első elemiben olyan szeretettel bánt velünk, hogy azt képzeltem, az ő arca a Jézus arca.

Igen, de olyan kevés az észrevehető szent közöttünk. A tömeggel, a megszámlálhatatlan megkeresztelt és meg nem keresztelt ember-milliárdokkal mit tud kezdeni az Úristen? Lehetséges-e az, hogy Szent Ágostonnak van igaza, a *massa damnata*, a nagy tömeg átlagember mind elkárhozik? Jézus azonban nemcsak arra figyelmeztet, hogy sokan próbálkoznak majd bejutni a tágas kapun, és nem tudnak, hanem arról is beszél, hogy a Jó Pásztor egyetlen elveszett bárányért otthagyja a 99 engedelmes juhot, és nem nyugszik, míg meg nem találja és saját vállán vissza nem hozza a nyájhoz. Jézus azt is elmondja, hogy az Atya mindennap lesi az országutat, mikor tér vissza az elveszett fia, s mihelyt megpillantja, elébe szalad és nyakába borul.

Valóban, nem szabad kételkednem az Atya megbocsátó irgalmában, de ennek a tömeg közömbös embernek fogalma sincs arról, hogy ő az elveszett bárány, ő az éhező tékozló fiú, akinek szüksége van bocsánatra.

Amint keresem a közömbös ember számára az Istennel való találkozás útját, arra gondolok, hogy senki sem maradhat közömbös a saját halálával és mindazzal a szenvedéssel szemben, amely azt elővételezi. Minél több emberi sorsot ismerek meg, annál világosabban látom, hogy az annyiszor elátkozott nyomorúságunk, a betegségek, tragédiák, a lelki és fizikai fájdalmak, a csalódásaink, egyszóval a *szenvedés* nemcsak kollektív és személyes bűneink szükségszerű büntetése, hanem az isteni irgalom hatékony eszköze. Gyógykúra, esetleg fájdalmas operáció, amely arra segíthet, hogy végre fölébredjünk és szembesüljünk a saját valóságunkkal. Nem élünk örökké, nem vagyunk önmagunknak elegendő kisistenek. A haldoklásban és a súlyos betegségben az Úristen kiteszít bennünket a Semmi partjára, esetleg a Semmi sötét örvénye fölé tart: „Ne felejtse el ember, hogy porból vagy és porrá leszel”. Ha pedig „Istenhez hanyatló árnyék”-ként irgalomért kiáltunk és megnyílunk az Ő büntető és gyógyító irgalmas szeretetének, akkor már elindultunk az új élet felé.

De nemcsak a saját nyomorúságunk hív minket vissza Istenhez, hanem a másoké is. Ha az az öreg koldus, aki éppen most vánszorog az úttest közepén, hirtelen összeesne, biztosan többen odarohannának, hogy saját életük kockáztatásával is kivonszolják a száguldó autók útjából. Visszagondolok a Twin Tower 2011. szeptember 9-i összeomlására. Az egymás mellett elrohanó, közömbösségükről hírhedt New York-i tucatemberek egyszerre hőssé magasztosultak. A fojtogató gáz és a lángok ellenére ott segítették a tűzoltókat, ahol csak tudták, azok pedig belerohantak a lángokba, hogy mentsek, aki menthető, és végül többen maguk is szénné üszkösödtek.

Számomra a legszebb példát arra, hogy az Úristen hogyan csíhol ki szeretetet a közömbös tucatemberből, az előbb említett tanító nénim mutatta meg. Mikor 90 éves korában viszontláttam, el-

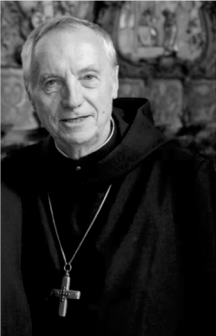
mondta, hogy azért még most is el tud menni a napi esti misére. Kimegy a városmajori templomhoz vivő busz megállójához, ott kiszemeli a legközömbösebb, legmogorvább férfit és a lehető legkedvesebb hangján megkérdezi: „Kedves uram, tudna-e nekem segíteni a buszra való felszállásban?” S nagy élvezettel figyeli, hogyan derül fel a savanyú arc és milyen készségesen vállalja a férfi, hogy „természetesen” segít neki a felszálláskor. S az öreg tanító néni meglepédedten nyugtázza: „Lám, mennyivel jobbak az emberek, mint ahogyan elképzeljük.” S mikor megkértem, hogy imádkozzék értem, rám nézett: „Andris, én mindenkiért imádkozom.”

Valóban, jó az Isten. Mindenkinék, nemcsak a keresztényeknek hány ilyen szolgálatra ad alkalmat. Krisztus olyan közel van hozzánk, mint az az ember, aki tőlünk kenyeret, ruhát, hajlékot és főleg szeretet kér: „Jöjjetek, Atyám áldottai... mert éheztem és ennem adtatok, szomjaztam és innom adtatok.”

Mi, keresztények azonban a többi embernél sokkal többet kapunk, és ezért az Úristen többet is vár el tőlünk. A mi hivatásunk, hogy az emberekkel megértessük és életünkkel elhittessük azt a hihetetlen jó hírt, hogy az Úristen úgy szeret bennünket, mint saját Fiát, sőt valamiképpen jobban is; hiszen Nagyszombat éjszakáján így énekel az egyház: „Hogy megváltsd a szolgát, odaadtad a Fiadat.” És mi tudjuk, hogy ezzel az emberré lett Istennel találkozunk minden emberben. De mi nemcsak a másik emberben találkozunk Krisztussal, hanem közvetlenül Ővele, teljes isteni és emberi, testi és lelki valóságában. És nemcsak találkozunk vele, hanem a kenyér és bor színe alatt magunkhoz vesszük, hogy testünket és lelkünket táplálja és formálja. A szeretet józan részegségével akar eltölteni bennünket. Rajtunk keresztül ki akar égetni minden blazírt közömböséget az emberekből, hogy öröme derítse az elfásult szíveket.

A VIGILIA KIADÓ ÚJDONSÁGA

NOTKER WOLF OSB

Ne nyugtalankodjék a szívetek!
Hogyan élhetünk teljes életet?

NOTKER WOLF

Ne nyugtalankodjék a szívetek!

Hogyan élhetünk teljes életet?

Notker Wolf a bencés rend legfőbb vezetője, prímásapátja igen sokoldalú egyéniség: gondolkodása, életstílusa mélyen benne gyökerezik a bencés lelkiségben, másfelől viszont a rend vezetőjeként szinte folyamatosan utazik szerte a világban, hogy fölkeresse a rendnek a világ szinte minden pontján megtalálható kolostorait. Könyve a szerzetesélet példájából kiindulva kínál tanácsokat a kiegyensúlyozottabb, boldogabb élethez, időnk helyes beosztásához, az étellel együtt járó konfliktusok elkerüléséhez vagy kezeléséhez.

Ára: 2.800 Ft

ERDŐ PÉTER BÍBOROS A SZINÓDUSRÓL Szerdahelyi Csongor kérdéseire válaszol (interjúrészlet)

A világ felfigyelt arra az eseményre, amelynek a lebo-nyolításában bíboros úrnak oroszlátnrésze volt. A szinódusra gondolok, amelynek az első félideje lezajlott, és Ferenc pápa bizonyára meg volt elégedve az ön teljesítményével, mert továbbra is önt bízta meg a főrelátói teendőkkkel. Hogyan élte meg ezt az izgalmas időszakot?

Rendkívül érdekes tapasztalatot jelentett. A gondviselés útjai kifürkészhetetlenek, de valahogy úgy adódott, hogy az utóbbi tizenöt évben gyakorlatilag talán egy kivétellel minden szinóduson részt vettem valamilyen minőségben, még a Közel-Keletről és az Afrikáról szóló szinódusokon is. Úgyhogy volt összehasonlítási lehetőség. És úgy érzem valóban, hogy ez egy rendkívül eleven, élénk szinódus volt, ahol különböző vélemények is megfogalmazódtak, hogy merre tart a további gondolkodás, ezt majd meglátjuk. Az biztos, hogy a téma nagyon fontos. Tehát a család, a család szerepe az evangelizációban, azt hiszem, hogy mind az egyház, mind az emberiség számára nagyon fontos. Szoktuk azt mondani II. János Pál pápa tanítására is utalva, hogy a család pótolhatatlan érték, kincs az emberiség számára. Az emberi személy a családban növekedik, a családban sajátítja el azokat az értékeket, amelyekre a társadalomban pótolhatatlanul szüksége van. Tehát nagyon nagy jellemnek kell lenni annak az embernek, akinek nem adatik meg, hogy családban nevelkedjen, és mégis megtanulja, hogy hogyan kell a másik embert megérteni, tisztelni, hogyan kell megosztani a javakat és a lehetőségeket. Azt hiszem, nem véletlen, hogy karácsonykor mindig a családot állítjuk a középpontba, mert a megtestesüléssel maga Isten mutatta meg, hogy milyen az ő antropológiája, hogyan nézi ő az embert. Azt látjuk, hogy szegénységben születik, azt látjuk, hogy Jézus egy elnyomott kis nép gyermekeként jön a világra, de nem akar lemondani arról, hogy családba születessen és családban nevelkedjék. Tehát azt hiszem, hogy az ember számára alapvető értékről van szó. Éppen ezért fontos az, hogy a mai időkben, a mai általános, intézményes válságok és átalakulások korában is meg tudjuk mutatni a világnak a család értékét, segíteni tudjuk a családokat abban, hogy a hivatásukat teljesítsék, és észrevegyük, hogy az egyháznak is majdnem hogy a legfontosabb funkcióit a családok hordozzák, tehát magát a missziót is. Azt látjuk, hogy a világon mindenütt keletkeztek családokból álló közösségek a plébániákon,

a lelkeségi mozgalmakban, és legtöbbször ezek nyelik meg a távolabb álló embereket a hitnek a barátság útján. Ők azok, akik a legtöbbet tudnak segíteni a krízisbe jutott házaspároknak, vagy akár anyagi és egzisztenciális problémák, munkanélküliség és betegségek esetén. A rokonságok nagy kötelekei mára igencsak meggyengültek már a harmadik világban is. A család azonban olyan érték, amiről nem lehet lemondani, tehát a családot mindeképpen védeni és erősíteni kell, ez azt hiszem, közös felismerése mindannyiunknak.

A szinódus első félideje után van egy majdnem egy éves szünet, de ez munkával telik. Mi várható, milyen folyamatok indulnak be ahhoz, hogy a második félidő eredményes legyen?

Noha a püspöki szinódusnak van szabályzata, és az kitér az előkészítés és a levezetés feladataira is, azonban ennek a szabályzatnak a gyakorlati megvalósítása azért szinódusonként más és más arculatot mutat. A 2014-es szinódus rendkívüli szinódus volt, tehát a püspöki konferenciák elnökei hivatalból vettek rajta részt. A '15-ös rendes szinódus lesz, ahol a püspöki konferenciák a tagjaik sorából választanak képviselőket, mégpedig a nagyobb konferenciák többet, a kisebbek kevesebbet.

Legalább kétszer annyi résztvevője lesz a következő, a második félidőnek.

Több lesz a résztvevő, és meglátjuk, hogy milyen lesz a pontos összetétel. Nyilván a Szentatyának is megvan az alapvető joga nem is csak a szinódus szabályzatában, de ott is arra, hogy a saját kezdeményezésre is nevezzen ki tagokat. Tehát ezeknek a számát illetően és a konkrét személyeket illetően ő szabadon dönthet. Természetesen a szinódusi aulának azért megvan a maga kapacitása, tehát mondjuk a szakértőket akkor máshol kell elhelyezni, ha az ember az aulának minden ülőhelyére tagot akar kinevezni. Tehát azt majd meglátjuk, hányan is lesznek pontosan.

A II. Vatikáni zsinat a Szent Péter-bazilikában volt, legalábbis az ünnepélyes ülések.

Azért azt a Szentatya az utóbbi hetekben hangsúlyozta, hogy a püspöki szinódus nem az egyház parlamentje. Tehát nem arról van szó, hogy minél nagyobb legyen, és nem is egy jogi értelemben vett képviselőzet zajlik ott. Gondolom, ez azért is került szóba, mert a püspöki karok választják ugyan a szinódus tagjait, de nem kötött mandátumuk van a szinódusi atyáknak. Tehát nem úgy áll a dolog,

hogy a kérdésekben haza kellene telefonálniuk és megkérdezni a saját konferenciájuk plénumát, hogy hogyan szavazzanak, vagy milyen véleményt fogalmazzanak meg. Természetesen, amikor felolvassuk a saját jelentésünket vagy a saját felszólásunkat, akkor abban a püspökkari küldöttek elmondhatják, hogy a püspökkarral egyeztetett véleményről van szó, vagy „a püspöki kar közös álláspontját tolmácsolom a jelenlévőknek”, de utána azért a vita szabadon folyik és bárki felvethet új gondolatokat, illetve meg is változtathatja a véleményét. Azért vagyunk együtt, hogy az érveket is meghallgassuk, és figyeljünk egymásra.

Az előkészítés során volt egy kérdőív a világ püspöki konferenciái, szerzetesrendjei, lelkeségi mozgalmi körében, illetve voltak olyan helyi egyházak, amelyek feltették a saját honlapjukra, bárki válaszolhatott rá, és ezeknek a feldolgozása segítette a munkadokumentum első változatát. Most mi várható?

Ezeknek a feldolgozása technikailag nem volt ilyen homogén, hanem két kategóriára kellett osztani a beérkezett anyagokat, egyébként nem lettünk volna készen vele. Egyfelől a válaszok. Válaszokat azok küldtek, akiket megkérdeztünk, vagyis a püspöki konferenciák és a dikasztériumok. Másfelől a hozzászólások, amiket bárki más is küldhetett, ha akart: egyének, családok, mozgalmak, esetleg kívülállók. Természetesen az internetes körkérdés nem volt hivatalos műfaj, sőt az egyik sajtókonferencián Baldisseri bíboros, a szinódus általános titkára jelezte is, hogy nem arra való ez, hogy az interneten válaszoltassuk rá az egész világot. Gondoljuk meg, hogy az interneten bárki válaszolhat, legyen az katolikus hívó, vagy más világnézetű, és meg lehet azt is tenni, hogy egyvalakinek a válasza tízezer válasznak tűnjön. Csak technika kérdése. Tehát azt hiszem, hogy ez nem a hivatalos konzultáció formája volt. Viszont azért olyan nagyon nem bánta a Szentszék ezeket a jelenségeket sem, tehát nem ítélte el vagy bélyegezte meg azt sem, ahol ilyen történt, a közbeszédet bizonyos helyeken ez is befolyásolhatta. Most újra az egyházon belüli, széleskörű konzultáció ideje jött el. Újra kaptunk kérdéseket. Ennek az első okmánynak több része van. A legelső részét alkotja az őszi szinódusnak a záróokmánya, benne azzal a három ponttal is, amely a kétharmadot ugyan nem kapta meg, de a Szentatya határozata folytán ugyancsak publikálásra került. Természetesen vannak benne összefoglaló megjegyzések is, amelyeket utólag a szinódus titkársága fűzött az anyaghoz, és vannak új kérdések. A kérdések közül nem kevés arról szól, hogy a gyakorlatban a családokért mit teszünk, hogy a családoknak milyen funkciója van a helyi egyház életében. Nagyon értékes tapasztalatokat hallok magam is nap mint nap itt, Magyarországon

is. Tehát lesz miről beszámolni a pozitív tapasztalatok között is.

Mi lesz a kétharmados többséget nem kapott néhány kérdés sorsa? Azok lekerültek a napirendről?

Újra és újra felvetik azt a néhány pontot, amely az előző szinóduson nem kapta meg a kétharmadot. Ezek az újraraházasodott elváltaknak a szentáldozáshoz járulásával, illetve a homoszexualitás problematikájával foglalkoznak, de nem abban az értelemben, hogy azt is házasságnak ismerjük el, ezt mindig elutasították mind a püspöki konferenciák, mind maga a szinódus. A szinódusi záróokmányban tartalmilag az apostoli szentszék korábbi megnyilatkozásai vannak megismételve, azt hiszem, hogy kifogástalan módon. Más kérdés, hogy egyesek azt mondják, ennek önmagában érdemes volna egyszer egy külön vizsgálatot szentelni, de nem a család összefüggésében. Mások azt mondják, hogy miért ne, ott is helyénvaló. Ezek tehát az úgynevezett kényesebb kérdések. Azonban ami világméretben és statisztikailag a legerőteljesebb és a legújyszerűbb, az alapvetően két pont. Az egyik a polgári házasság intézményének a gyengülése. Tehát hogy rohamosan csökken azok száma, akik polgári házasságot kötnek. Ez a világnak majdnem minden régiójában jellemző. A másik fontos jelenség, hogy az egyházban a plébániákon rendre megjelennek a hívó családokból álló közösségek, és ezek viselik a terheknek, a feladatoknak egyre nagyobb részét. A gondviselés kegyelméből családgyházzá válunk, miközben azért ez nem mindig volt felülről pontosan előírva. Úgy tűnik, hogy ez valóban az idők jelei közé tartozik. A másik jelenség is, tehát az intézményektől való távolságtartás, szintén egy szélesebb körű folyamatnak a tünete. Tehát nemcsak a házasság intézményével kapcsolatban van ilyen, hanem nagyon sok egyébrel összefüggésben is. Hogy mást ne mondjak, korreláció figyelhető meg, ahol erre jogi lehetőség van, azok száma között, akik házasság nélkül, de tartósan élnek együtt, és azok aránya között, akik semmilyen hivatalos módon nem temetik el a halottaikat. Tehát hazaviszik például a szetteik hamvait, és otthon, lakásban tárolják, vagy elszórják, de nem hivatalos szertartás keretében. Az az ember érzése, hogy az izoláltság, ami a mai embert sokszor jellemzi, megmutatkozik az élet nagy pillanataiban is. Tehát hogy nem is nagyon tudunk mit kezdeni a társadalmi relációkkal, vagy nehezen kapcsolódunk az intézményes világhoz. Ugyanakkor a házasság és a család természetük-nél fogva azért intézmények. Nagyon is megvan a szociális hatásuk. Egyébként annak is üzenete van az élők számára, hogy egy társadalom hogyan kezeli a halottait, tehát a halottak megbecsülése még lélektanilag sem közömbös dolog.

ERNST JÜNGER: ACÉLZIVATARBAN

Ernst Jünger önként vonult be katonának 1914-ben. Még csak 19 éves, de már megjárta a légiót, ahol, mint hamar kiderült, a kemény kiképzés során és a magánzárkában szabadságvágya legyőzte kalandvágyát. Az iskola és az utána következő polgári élet megbízható unalma és álszentsége elől menekült később el mégis a seregbe; s bár hősi eszmény és hazafias idealizmus is vezérelte, saját bevallása és könyvének tanúsága szerint leginkább nyughatatlansága, romantikus elvagyódása hajtott a remélt eseménydús katonai életbe. (A világháború kétmillió német elesettjének 60 százaléka 19–29 év közötti fiatal, ez az átlagéletkor a háború utolsó évében 19 évre csökken, ám korántsem az ifjonti elvagyódás okán, hanem a könyörtelen hadipolitika nyomására, amely ágyútölteléknek használta népe ifjúságát.)

Jünger a háború négy évét — több komoly sebesülés és kitüntetés mellett — végigharcolja, a frontvonalon írt rendszeres és alapos naplójegyzeteit később szépirodalmi formába önti. Bevonulásakor egy mindössze ötvenlapos jegyzetfüzet van nála, ezzel kezdődik a tizenöt jegyzetfüzet, az 1800 oldalas napló története. Az *Acélzivatárban* legelső, 1920-as, és legutolsó, 1978-as kritikai kiadása közötti 58 év alatt hét, egymástól jelentősen különböző szövegváltozat keletkezett. A 2014-ben megjelent, kiváló magyar fordítás az utolsó változat alapján készült. A regény különböző variánsai azonban nemcsak stiláris-esztétikai, hanem ideológiai csiszolást is kaptak. Jünger a konzervatív forradalom híve volt, eszméi haladó nemzetiek, de szigorúan elzárkózott a nemzetiszocialista szemlélettől. Regényét ezért minden változtatással ideológiailag igyekezett egyre semlegesebbé tenni, hogy politikai (ki)használhatóságát és a hamis példastatuálást egyaránt elkerülhesse. Az utolsó módosítás tehát már jóval a második világháború után készült el, érezhető rajta az I. világháború német áldozatai iránt felerősödött együttérzés és gyász, amelyben a kiürült hőskultusz helyett az értelmetlen halálba menetelő fiatal emberek jelennek meg, miközben az állhatatos, a végsőkig harcoló katona becsületét, mártíriumát sem vitatja el.

A szokványos, néhány hónapon át vezetett hadinaplókkal szemben Jünger naplója mintegy négy év krónikája, amelynek előképeként a szerző egy interjúban Stendhal naplóit említi. Irodalmi eszményeként Ariostót is emlegetik, akinek könyvét az író a harctérre is magával vitte.

Jünger tehát a lövészárkokban és a katonai kórházban írt naplójegyzeteit dolgozza át összefüggő elbeszéléssé — ebben olykor azt is akkurátusan jelöli, ha szó szerint idéz saját naplójából —, hogy az később a teljes háborúsnapló-irodalmat meghatározza. Művét — amelyet a 20. század egyik legmeghatározóbb német könyvének tartanak — gyakran állítják párhuzamba Remarque *Nyugaton a helyzet változatlan* című regényével, amely valóban műfaji előzményének tekinti az *Acélzivatart*, s Remarque maga elismerően méltatta annak „pátoz nélkülségét, jótékony tárgyyszerűségét”. Jünger regényének kétségkívül legnagyobb erénye a precíz, alapos részletességű, koncentrált ábrázolóképeség, amellyel a harcokat közletről és rendkívüli szuggesztivitással tudta rögzíteni. Kritikusai azonban lelketlenséget, száraz és embertelen tárgyyszerűséget vetnek a szemére, mondván, hogy miközben túlságosan azonosul a hősi katona szerepével, semmiféle, de legalábbis nem elegendő érzékenységet tudásit az emberi szenvedés iránt. Ami így — természetesen nem igaz. Beható, kíméletlen, sodró erejű, olykor sokkoló ábrázolása írói teljesítményként és dokumentációként egyaránt korszakalkotó, és titka abban rejlik, hogy képes a naplóíró *akkori*, a naplóírás pillanatában megragadott néző- és szemléletmódját közvetíteni — s ezen a naplójegyzetek utólagos csiszolása sem változtatott. A későbbi szövegalkotó gondos, művés literátusként dolgozott, nem vette át a krónikás szerepét.

Jünger ugyanazzal a precizitással rögzíti a harcokat, katonai stratégiákat, technikai eszközöket és eljárásokat, mint a sebesüléssel-haldoklással járó mérhetetlen szenvedést. Lenyűgöző (véltően ifjúságának és kíváncsiságának is köszönhető) figyelme a részleteket a legdrámaibb, legsodróbb erejű és sebességű történelem idején is megragadja, s azokat kíméletlen fegyelmelzettséggel le is jegyzi. Szemérmes író — lett légyen ez akár az idealizált katonakép része —, ám visszafogottságában is kiérezhető megrendülése a pusztítás láttán. S miután az állandó jelen idejű naplót olvassuk, nyomon követhető a tapasztalatlan és derűs érdeklődéssel hadba induló fiatalember fokozatos elkomorulása, érdeklődésének már pusztán a túlélésre összpontosító beszűkülése. (A regény vége felé így ír: „Már nem vakított úgy el a jelenségek ereje. S azt is éreztem, hogy az az értelem, mellyel annak idején elindultam a frontra, időközben felemészteődött, többé már nem elegendő.”)

Az *Acélzivatárban* azzal is vádolták, hogy esztétizálja a halált, s ezáltal a háborút mint olyant dicsőíti. Bár Jünger a háborút valóban az emberiség

szükségszerű velejárójának tekintette, és korának, munkásságának kezdetén igenlően viszonyult hozzá, szemléletének változása már a regény vége felé érzékelhető: a céltalan, átgondolatlan katonai akciók, az értelmetlen halál egyre szkeptikusabbá és elkeseredettebbé teszi a naplót jegyző hadnagyot. Remarka maga is védelmébe vette Jünger regényét, hiszen az részletező, leplezetlen ábrázolásmódjával, saját illúzióival való leszámolásával sokkal inkább szolgálja a békét, mint dicsőíti a háború esztelenségét.

Az *Acélvivatarban* fontos jellegzetessége, hogy önmagában, zárt világként láttatja a háborút, amelyben kizárólag a katonai, azon belül is a harctéri logika érvényes — mindez az idő és/vagy a tér távlatából úgyszólván értelmezhetetlen. (A konkrét harctéren kívül is más világon élnek: a lövészárokban vívott keserves élethalálharc után Jünger hadnagy vidám elképedéssel hallgatja felettese morgolódását a telefonban, aki nehezményezi, hogy miért nem vették fel a telefont.) A harctér a katonának nemcsak mindenféle tevékenységük s esetleg elkövetkező haláluk helyszínét jelenti, de mindennapi életterükké is válik. (Derűsebb, nyugodtabb pillanatokban felvillannak a bajtársiasságnak nem a hősiességet, hanem a békét, civil életet idéző pillanatai: közös borozgatások, beszélgetések, amelyek mély bizalomra erősödnek egy-egy veszélyes helyzetben: a bajtársiasság nem romantikus kellék, hanem az egymásrautaltságból fakad — a humán apró, amely győzelme az embertelen pusztítás közepette.) Jünger a háborút immanens, saját törvényszerűségeit követő voltában, az írói megfigyelés tárgyaként értelmezi: s ezzel együtt saját írói feladatát a pontos lejegyzésben, a hiteles ábrázolásban látja. Az ítélezés mellőzése azonban nem csupán írói attitűd nála, hanem az engedelmesség köteleességét vállaló, a rendszer részeként fegyelmezetten működő katona magatartása, amely csak a megoldandó feladatra — legyen az akár pusztán a túlélés — való összpontosítást teszi lehetővé. Nem fürkészi a parancsok, s harcok okait, messzire mutató következményeit, s ebből következően tárgyilagos-dokumentarista írószemlélete a regény szövetét is meghatározza: mindvégig megőrzi annak tömörségét, intenzitását. A harctéri lét immár mindent uraló valóság („itt és most”-tá) lép elő, míg a valamikori békeemlékek álmokké válnak. Jünger minderről nem metaforaként, hanem a szó megélt és valóságos tartalmaként beszél. *„Változnak a gondolatok. Az ember a holdra néz, és az otthoni szép, kedélyes napokra gondol, vagy pedig a nagyvárosra a messzi távolban, ahol az emberek épp most tódulnak ki a kávéházakból, és számos írólámpa világítja meg a belváros élénk éjszakai nyüzsgését. Mintha mindezt csak álmodná.”*

Hasonlóképpen — mint ahogy minden vonatkozásban óvakodik az általánosító, magyarázatokat, netán konzekvenciákat kutató bölcselkedéstől — szó szerint érti, önmagukban látja és látatja a természet őt körülvevő elemeit, s a harcok következtében kipusztult tájat hagyja önmagáért beszélni. (Miközben katonáskodása kezdetén lenyűgöző aprólékosággal tud ámuldozni az éledező természetben, fellángoló panteista patriotizmusában nyoma sincs a sovinizmusnak: *„A Neckar menti dombok láttán, melyeket körbefontak a virágzó cseresznyefák, egyre erősebbé vált bennem a hazafias érzés. Milyen gyönyörű ez az ország, mennyire megérdemli, hogy akár vérünket ontsuk, hogy meghaljunk érte! Így még soha nem hatott rám a haza varázsa. Komoly és mély gondolatok fogantak meg bennem, s első ízben töltött el a sejtetem, ez a háború jóval több, mint egy nagy kaland.”*) A háború pusztítása az érintetlen természetet éppúgy nem kíméli, mint a békebeli civil élet civilizált helyszíneit: Jünger időről időre visszatér és beszámol a megszállt falvak egyre lesújtóbb állapotáról. A természeti környezet nemcsak díszlete, de a katona életkörülményeit is (többnyire) nehezítő elem: zord állapotait nemcsak el kell viselni, de szüntelenül meg is kell küzdeni vele.

A regény húsز fejezete szigorúan, lineárisan kronologikus: visszavetések, előreutalások nélkül (ritka kivétel valamiféle előérzet sejtetése) teremti meg belső, monoton ritmikára épülő dinamikáját. A harc-pihenés-várakozás-felkészülés-harc szüntelen körforgása nem változik, csak intenzívebbé válik. Jól érzékelhető, ahogy lépésről lépésre, lövészárokról lövészárookra, minden egyes katona sorsán keresztül araszolva mozdul a kívülről lomha hadiállapot — belül azonban csupa dinamizmus, arcok, sorsok, kapcsolatok, folytonos találkozás és megszűnés, koncentráció és szétrobbanás. Az egyre hevesebb és kilátástalanabbá váló harcok során a katonatársak is egyre rövidebb időre, mintegy villanásszerűen kerülnek elének, arcuk, olykor nevük sincs, csupán haláluk kap némi egyéni színezetet, hogy a pusztítás és a pusztulás örületében aztán tompán, visszhangtalanul tűnjenek el a semmiben. Jünger nem kíméli meg az olvasót a sebesülések és a haláltusák (nem részletező, de precíz) leírásától, s ezzel eléri, hogy a számokba-statisztikákba bújtatott tömeghalál mögött megmutatkozhassék a sok egyedi, önmagában álló „kis” halál.

Saját halálát megsejtve válik hangja a legszemélyesebbé: *„Utolért hát engem is a végzet. (...) S különös módon, e pillanat azon kevesek közé tartozik, melyekről állíthatom, valóban boldogok voltak. E pillanatban, mintha csak villámfény világította volna meg, felfogtam az életem a maga legbensőbb alakjában (...) s én mintha kőként süllýedtem volna a mélybe, va-*

lamilyen viharos hullámverés felszíne alá. Ott nem volt már sem háború, sem pedig ellenségeskedés.”

Az első megrázó élmények és tapasztalatok során már felmerül az ellenség személytelenségének meghökkentő észlelése is. Jünger — aki lelkes elkötelezettje lesz később a technikai fejlődés alkalmazhatóságának — többször beszél az arctalan ellenségről, amely különösezt, egyszerűsággal könnyebbé is teszi a gyilkos kötelességet. Az ellenséggel végül egy katartikus végső találkozás során néz szembe a lelkiismeretesen harcoló hadnagytalálkozásukban azonban megrendítő erővel fedezi fel a fiatal kortárs sorstársa mi voltát, tekintetében meglátja önmagát, önmaga reményeit, s ezzel mindenféle gyilkosság — azaz a háború — létjogosultságát függeszti fel: *„A pisztoly csövével odaszegeztem a félelemtől megbénuult ember halántékának, a másik kezemmel pedig erősen megragadtam a zubbonyát, ott díszelgett rajta a rangfokozata és kitüntetése. Tehát egy tiszt volt; valószínűleg ennek az ároknak a parancsnoka. Nyögve belenyúlt a zsebébe, de nem fegyvert, hanem egy fényképet húzott elő, a szemem elé tartotta. Ő volt a képen, népes családja körében, ahogy egy teraszon álltak.*

Ez valamiféle ígéret volt, s egy elsüllyedt, hihetetlenül távoli világ hírnöke. Később, amikor visszaemlékeztem, hogy elengedtem őt, és továbbmentem, nagy boldogságot éreztem. Álmaimban azután még gyakran megjelent. Reméltem, hogy viszontláthatta hazáját.” (Ford. Csejtei Dezső és Juhász Anikó; *Noran Libro*, Budapest, 2014)

BENKŐ GITTA

„EGYETLEN KATASZTRÓFÁT LÁT” W. G. Sebald: *Légi háború és irodalom*

„A pusztulás valós rémképeivel való foglalkozásban mindig van valami illegitim, majdhogynem voyeurizmus, amitől ezek a jegyzetek sem egészen mentesek.”
(W. G. Sebald)

1.
Azzal kezdem, hogy nem is tudom, hol kezdjem. Sebald esetében nem könnyű elkezdni. Talán azért nem, mert túlságosan közel, veszélyesen közel vagyok hozzá, pontosabban ahhoz a néhány könyvéhez, amelyek megjelentek magyarul. Amikor néhány évvel ezelőtt a kezembe került *Austerlitz* című regénye, már az első oldalak után valamiféle szédület fogott el. Ritkán tapasztaltam olvasmányélményeim során, hogy egy könyv ennyire mélyen megérintsen. Illetve nem is az, hogy mélyen megérintett, inkább talán mégis a veszélyes közelsége. Hogy elmosódott a határ a könyv és a tulajdon lelkem között. Nyilván ebből fakadt a szédület is. Mintha egy szakadék peremén szédelegtem volna napokig. Van olyan,

hogy valami rokon-szerűt vélünk felfedezni a világban. Nagyon ritka, azt hiszem. Hosszú életek telnek el anélkül, hogy az ember bárki hozzá hasonlóval találkozna. Sebald lelke rokon az enyémmel, ezt azonnal tudtam, amint olvasni kezdtem. Rokon az enyémmel, bármit is jelentsen ez. Mert tulajdonképpen nem tudom, mit is jelent pontosan ez a rokonság. Ha végtelenül leegyszerűsíténém a dolgot, azt mondanám, hogy a melankólia köt össze bennünket. De hát melankóliából is annyiféle van. Vagy csak egyféle melankólia létezik? Nem tudom. Mindenesetre ugyanazt éreztem az *Austerlitz* című regény olvasása közben, amit azelőtt talán csak Hamvas Béla *Babérliget-könyvének* olvastán, tizenöt évvel ezelőtt. Hogy itt valaki személyesen nekem írt valamit. Ezt bizony nekem szánta, nem másnak. Vagy ha másnak is, az se baj, az elsőszámú megszólított akkor is csak én vagyok. Ami butaság, tudom, mégis így voltam és így vagyok vele. Sebaldban aztán később sem kellett csalódnom. A *Kivándoroltak* négy tökéletes elbeszélése, *A Szaturnusz gyűrűi* vándor-esszéi mind ugyanezt a szerelemhez hasonló, tágas rokonszenvet élesztették újjá bennem.

2013 őszén Drezdában töltöttem néhány napot. Ragyogó, gyönyörű szeptember volt, nagy sétákat tettem egyedül vagy német házigazdával az Elba partján. Néztem a várost, amiről tudtam, hogy 1945. február 13-án megsemmisült egy minden képzeletet felülmúló bombázásban. Ennek ellenére ott láttam mind a híres-nevezetes épületeket magam előtt. A Zwingert, a Semperoper, a Frauenkirchét és a többit. Nem tudtam eldönteni, mit is látok valójában. Vajon ez tényleg Drezda, vagy valamiféle Drezda-másolat, ami kísértetiesen hasonlít az eredetire. Nyilván a már fentebb emlegetett melankóliám számlájára írható, hogy úgy jártam-keltem a városban, mintha egy temetőben lennék. Az épületekre nem tudtam másként tekinteni, mint hatalmas síremlékekre. Megkérdeztem egy-két helybelitől, hogy a szinte minden régebbi épület falában jól látható megfeketedett kövek vajon a bombázást követő tűzviharban égtek-e meg. Egyöntetűen válaszolták, hogy nem, dehogya. Hogy az csak az idő műve. Az idő vasfoga, ugyebár. Furcsálltam kissé, hogy a kelleténél talán határozottabban válaszoltak a kérdéseimre. Szinte indulatosan. Hogy képzelem, és miféle tűzvihar, mintha ezt láttam volna a szemükben, miközben persze roppant udvariasak voltak, a világért sem akartak volna megsérteni. A Drezdát megsemmisítő bombázásról egyébként szinte semmit sem tudhat meg az, aki csak úgy sétál a városban. Nem emlékezett rá semmiféle tábla, legalábbis nem láttam semmi ilyesmit mindaddig, amíg az elutazásom előtt néhány órával be nem tévedtem a Kreuzkirchébe,

egy evangélikus templomba, ami szintén majdnem teljesen megsemmisült a bombázásban, de később újjáépítették. Leültem a hátsó padosorok egyikében. Észrevettem, hogy a templom biztonsági őrre a nyomomban jár, le nem veszi a szemét rólam. Nyilván a hátamon átvett gitártokról hitte azt, hogy egy puskát rejtegetek benne. Már kifelé menet akadt meg a szemem a bejáratnál a jobbra, a templom egyik oldalhajójában berendezett kis kiállításon. Messziről nézve olyanak tűnt, mint az általános iskolák falújságaira kifüggesztett diák-élménybeszámoló, rossz minőségű fotókkal, akómbakomban betűkkel. Aztán közelebb lépve sem tűnt másnak, már ami az egész installáció kivitelezését illeti. A paravánokra fénymásolt fotók voltak felragasztva, némelyik ráadásul ferdén. A fotók alatt tollal írott, már egészen elhalványult, néhány soros magyarázó szövegek. Tényleg mintha egy iskolai önképzőkör éves beszámolóját állították volna ki. Nem tudom, mennyi időt töltöttem ott, a paravánok között. Talán egy órát, de lehet, hogy tíz perc volt csupán az egész. Egy sokkos állapotban lévő, leírhatatlan arcú nőt támogatnak két oldalról a mentőosztag emberei. Épp kihúzták a romok alól. Egy szinte teljesen, a csontvázáig elégett gyermekholttest, feltehetően az anyja karjaiban, aki szintén elégett, üres szemgödrében a világűr sötétje. A felforrósodott aszfaltba olvadva fekszenek az utcán, száz meg száz más holttesttel együtt. Egy gyerek, batyuval a hátán, ahogy megy egy hajdanvolt utcán, amelyből nem maradt más, mint a csupaszművek égnek meredő szálkái. Egy nyitott tehervagonra feltornyozott gőzölgő, füstölgő hullák. És így tovább, talán harminc-negyven kép. Bent, a templom főhajójában egy gyerekórást próbált épp. Felvettem a hangjukat diktafonnal, hogy addig se kelljen tovább nézmem ezeket a képeket. Miközben delejes erővel vonzottak, újra és újra vissza kellett térnem hozzájuk. Nem tudom, hogy jutottam ki a vasútállomásra. Még a német-cesh határ előtt felszállt egy fiatal nő a hálókocsiba, karján egy néhány hónapos kisfiúval. Előre elnézést kért amiatt, hogy a gyerek majd éjszaka sírni fog. Mondtam neki, hogy engem ez nem zavar, nekem is van egy nagyjából ennyi idős fiam, ismerem a dörgést. Éjszaka kimentem rágyújtani a folyosóra. A nő az alsó ágyon feküdt félmeztelenül, a kisfiú még álmában is szoptott. Nem tudtam nem gondolni arra az elégett anyára és az elégett gyereke. Napkeltéig álltam az ablaknál, csak akkor mentem vissza a hálókocsiba, amikor a vonat már a szobi Ipoly-hídon dübörgött át.

A szobi hídon átdübörögve pedig eszembe jutott az az apámtól többször hallott történet, mely szerint a húga, miután kétségbeesetten hosszú ide-

ig nem akart megszólalni kisgyerekkorában, és emiatt aztán már komolyan aggódni kezdtek a nagyszülei, szóval hogy a húga első érthető mondata az volt a zebegényi ház kertjében 1944-ben, hogy: bombáznak. Mert az amerikai Liberátorok épp akkor bombázták a szobi Ipoly-hídat, és a hatalmas dörrenések tisztán hallatszódtak az ősfás, Duna-parti kertben.

2.

Mindannyian háborús sérültek vagyunk, írja valahol Nádas Péter. Nehéz lenne bármivel is megcáfolni ezt a mondatot. Sebald egész életműve ennek a sérülésnek a jegyében íródott. „A háború végén épp egyéves voltam, úgyhogy nemigen maradhattak bennem valós eseményeken alapuló benyomások a rombolás idejéből. Mégis mindmáig az az érzésem, a háborút ábrázoló fényképeket vagy dokumentumfilmeket nézve, mintha, mondhatni, a háborúból származnék, és mintha ezekről az át sem élt borzalmakról olyan árnyék vetülne rám, amely alól sosem tudok majd igazán előkecmeregni” — írja. A *Légi háború és irodalom* című, legutóbb megjelent kötete (alcíme: *A rombolás természetrajza*) ennek a sérülésnek a németesség kollektív tudatalanába való száműzéséről szól. Vagyis arról, miért hallgatott és hallgat a második világháború utáni német irodalom arról, hogy az angol légierő (amerikai segédlettel) porig bombázta szinte az összes német nagyvárost. Még pontosabban arról, hogy mindezek a pokoli légitámadások miért nem jelentek meg a háború utáni német irodalomban. Vagy ha meg is jelentek, akkor miért sematikusán vagy patetikusan ábrázolva. De leginkább sehogyan. Sebald ezzel a könyvvel valószínűleg olyan területre merészkedett, amely messze túlmutat az irodalom határain. A bombázások, valamint a bombázások nyomában kialakult tűzviharok túlélői olyan tapasztalatokkal „gazdagodtak”, amelyeket nemhogy leírni, de valószínűleg elmondani sem lehet. Aki megpróbálta, többnyire meg sem közelítette a valóságot, és csak igen kevés szemtanú akadt, akiknek feljegyzései képesek voltak valamelyest feltárni a százazrek által átélt borzalmakat. Mert végül is mihez kezdjen az olvasó egy olyan visszaemlékezéssel, amely arról ad hírt, hogy 1943 nyarán, közvetlenül a hamburgi tűzvihar után a stralsundi vasútállomásra befutott egy szerelvény, tömve menekültekkel, és innentől átadom a szót a szerzőnek: „...legtöbben közülük még teljesen magukon kívül, minden válaszdadásra képtelenek voltak, megnémultak a sokktól, vagy sírtak, zokogtak kétségbeesésükben. És ezek között a hamburgi transzporttal érkezett asszonyok között többen is voltak, tudtam meg nemrég Sheffieldben, akik

valóban csomagjaik közt hozták halott, füsttől megfulladt vagy a támadásban másmilyen módon életüket vesztett gyermekeiket.” A háború utáni Németország — ezt Pilinszkytól is tudjuk — a totális elhagyatottság benyomását keltette, egy olyan világot, amelyet egyszerűen elhagyott az Isten. Vagy egy olyan világot, ahol valóban a Pokol valósult meg. Akárhogy is próbálom, képtelen vagyok elképzelni azt a jelenetet a stralsundi vasútállomáson, 1943 nyarán. Mint ahogy képtelen vagyok elképzelni oly sok más jelenetet is, amelyeket Sebald idéz fel könyvében. S hogy mi az oka annak, hogy a németiség igyekezett mindezt mihamarabb elfelejteni a háborút követően, annak okát Sebald különös (vagy nem is olyan különös) módon abban látja, hogy bizony sokan érezhették úgy, hogy az őket ért csapások megérdemeltek voltak. Hogy ezek a leírhatatlan tűzviharok valamiféle égi büntetésként érkeztek cserébe mindazokért a szörnyűségekért, amelyeket a németek követtek el a világháború során. Ebből adódhatott aztán az, hogy miután jogtalanak érezhettek bármiféle vádbeszédet vagy tiltakozást, inkább a megszegyenült, büntudattól eltelt hallgatás mellett döntöttek. Nem beszélünk róla, nem írunk róla, igyekszünk elfelejteni. Sebald úgy találja, hogy a német irodalom soha helyre nem hozható hibája ez. A könyvben mintegy szimptomatikus esetként bemutatott író, Alfred Andersch pályaképe nagyrészt megmagyarázza, hogy miképpen tudott egy, a maga korában többé-kevésbé elismert és ünnepelt alkotó mindenféle csúsztatásokkal és visszamenőleges kozmetikázásokkal olyan színben feltűnni, mint ha egész életében maga lett volna a megtestesült ellenzéki és megalkuvást nem ismerő művész. Miközben a valóság, mondanunk sem kell, ennél azért jóval árnyaltabbnak bizonyult a megtagadott, zsidó származású feleséggel, a náci kultúrpolitikával való kacérkodással és a többivel.

Sebald pedánsan lajstromozza mindazokat a borzalmakat, amelyeket a német polgári lakosság szenvedett el a szisztematikus bombázások három esztendeje alatt. Kitér persze arra is, hogy az angolok vajon miért folytatták ezeket a bombázásokat még azután is, hogy nyilvánvalóvá vált: ezekkel a légitámadásokkal nem tudják térdre kényszeríteni Németországot. Sir Arthur Harrisről, az angol Bombázóparancsnokság főparancsnokáról, a szőnyegbombázások atyjáról azt írja: „...sok minden szól amellest, hogy Harris személyében olyasvalaki került a bombázóparancsnokság csúcsára, aki, Solly Zuckermann megfogalmazása szerint, a rombolásban mint olyanban hitt, és aki a leginkább eleget tett a háború legbelső elvének, vagyis az ellenség lakóhelyestül, történel-

mestül és természetes környezetestül történő lehető legteljesebb annihilációjának”.

Sebald azon az állásponton van, hogy a németiség háború utáni példátlan gazdasági sikerességéhez elengedhetetlen volt az a „tudatvesztés”, ami közvetlenül a háború után állt be. A könyv némiképp cáfolja, legalábbis árnyalja azt az oly sokszor hallott, olvasott, hangoztatott álláspontot, mely szerint a németek eminens módon néztek szembe sötét múltjukkal, s ezért mintegy eleven példaként kellene tekintenünk rájuk többek között nekünk, magyaroknak is. A *Légi háború és irodalom* azt sugallja, hogy mindez azért mégsem ilyen egyszerű.

Az egész könyvet amúgy is átjárja a Sebaldnál egyáltalán nem szokatlan melankólia és pesszimizmus. Amire, mondhatnánk, minden oka megvan. Azt az ép ésszel felfoghatatlan pusztítást tekintve, amit második világháborúnak hívunk, az ember könnyedén zuhanhat a legmélyebb kétségbeesésbe. És — ha lehet — még félelmetesebbé teszi az egészet, hogy minden jel szerint nem tanultunk az akkori borzalmakból, nem vontuk le a megfelelő következtetéseket. A világ ma, ahogyan tapasztaljuk, a második világháború romjai alól kelt életre. Ami azt is jelenti, hogy világunk a második világháború gyermeke, annak minden sötétségével, hitetlenségével és örületével együtt. Ez az „azutáni” világ az az árnyék, amely alól, úgy érezte Sebald, hogy sosem tud majd előkecme-regni. Nyilván nem véletlenül idézi Walter Benjamin, aki a történelem angyaláról írja: „...egyetlen katasztrófát lát, mely szüntelen romot romra halmoz, s mindet a lába elé sodorja. Időzne még, hogy feltámassza a holtakat és összeilleszse, ami széttörött. De vihar kél a Paradicsom felől, belekap az angyal szárnyaiba, és oly erővel, hogy nem tudja többé összezární őket. E vihar feltartóztat hatatlanul úzi a jövő felé, amelynek hátat fordít, miközben az égig nő előtte a romhalmaz. Ezt a vihart nevezzük haladásnak.”

3.

Drezdában, 2013 őszén Caspar David Friedrich képei mentettek meg a teljes kétségbeeséstől. A festmények komor fenségessége tartott meg a szakadék peremén. A tündöklő őszben, a saját halálát túlélő városban ezek a képek jelentették az egyetlen fogódzót. Friedrich volt közel s távol az egyetlen, akinek válasza volt mindarra, ami foglalkoztatott. Ennek a válasznak a természetéről most nem szeretnék itt kimerítően írni. Legyen elég annyi, hogy csak az segíthet rajtunk, ami kívül van az időn. (Ford. Blaschtk Éva; *Európa Könyvkiadó*, Budapest, 2014)

GYÓRFFY ÁKOS

HÓNAPRÓL HÓNAPRA

SIENAI SZENT KATALIN — SIGRID UNDSET SZEMÉVEL

A norvég irodalom képviselőire már a 19. század legvégétől figyeltek egész Európában. Ibsen drámaírói munkássága a modern dráma példaképeként szolgált, bár honfitársai körében nem az antik témákat feldolgozó színművei, hanem a norvégok múltját idéző darabjai voltak igazán népszerűek. A *Peer Gynt* nemcsak cselekménye miatt hódított, kelendőségét növelte Grieg kísérezőzeneje is. Elsősorban a nemzeti múlt feltárása, a hajdani valóság felidézése ösztönözte Ibsen és Björnson folytatóit, akik közül Sigrid Undset (1882–1949) lett a legjelentősebb. Részben azért, mert a norvégok történetének kevésbé ismert korszakaival foglalkozott, s ezzel is kielégítette honfitársai igényét, de példát adott tudományos elmélyülésével is. Folytonosan igyekezett tökéletesíteni történelmi ismereteit, és rendszeres önképzésével akkor sem hagyott fel, midőn édesapja halála után a család megélhetési gondjainak enyhítése miatt titkárnőként dolgozott. A rendszeres napi elfoglaltság nem tette lehetővé, hogy vágyát beteljesítve regényeket írjon, viszont alkalma volt felfigyelni társadalmi visszasságokra, a nők alárendelt helyzetére és a gyermekek iránt tanúsított közömbösségre. Talán ezek a tapasztalatok tették fogékonnyá az erkölcsi kérdések megoldásának lehetőségeire. Szemléletéről sokat elárul első, nagysikerű novelláskötetének címe: *Szegény sorok*. Folytathatta volna írói pályáját társadalombíráló prózaí művekkel, de a siker nem tántorította el tervének megvalósításától: történelmi regényeket igyekezett írni a középkorról. Hazájában is meglepetést okozott első nagyszabású ilyen típusú műve, a *Kristin Lavransdatter* (1920), melynek első kötetét hamarosan még kettő követte. Trilógiájáért és következő művéért Nobel-díjban részesült. Akkor már katolikus hitre tért, és a domonkos rend harmadrendjének tagja lett, kortársai pedig a katolikus regényírás nagyjaként méltatták.

Pályáján fordulatot hozott Hitler hatalomra jutása és a náciizmus ideológiájának fertőzése. Amikor a második világháborúban a németek megszállták Norvégiát és Quislinget segítették hatalomra, élete is veszélybe került, kénytelen volt az Amerikai Egyesült Államokba emigrálni. Idegenkedve szemlélte az egyre fejlődő gépi kultúrát, amely szerinte az emberiség elidegenedésének egyik okozója. Meggyőződése szerint csak a kereszténység mentheti meg a világot, a szeretet megélésével és kölcsönösségével. Sejtette azon-

ban, hogy elképzelése illúzió. A háború után hazatért, egyre többet betegeskedett, keveset írt. Kiadója kérésére írta meg *Sienai Szent Katalin* című életrajzi művét, és keserűen kellett tudomásul vennie, hogy a kiadó visszaküldte kéziratát: nem ilyen műre számítottak. Könyve csak halála után jelent meg, s most magyarul is olvasható. A Kairosz Kiadó missziót teljesített a mű kiadásával: kiteljesítette Sigrid Undset magyarul is ismerhető életművét, másrészt ismét ráirányította a figyelmet a kicsit elfelejtett íróra.

Arra a kérdésre könnyen válaszolhatunk, miért éppen Sienai Szent Katalinról írta könyvét. A szent édesanyja heves ellenkezésére határozta el, hogy Istennek szenteli életét. Haját is levágatta, hogy megghiúsítsa anyja kiházasítási tervét, és Szent Domonkos harmadrendjébe lépett be, a mantellaták közé. A rendnek Sienában 100 tagja volt, köztük Katalin a legfiatalabb. Abban a században élt 1347-től 1380-ig, amelyet kiválóan ismert az író történelmi kutatásaiból, s nyilván módja volt addig alig ismert forrásokba is betekinteni, végigolvashatta számtalan levelét is, melyek talán legjobb forrásul szolgáltak a szent első élete és politikusi működése megismertetésében. A kiváló történettudós és filológus számára igazi próba lehetett szembesülnie e levelekkel, hiszen napjainkban sem tudjuk végérvényesen kideríteni, hogy teljesen hiteles-e mindegyik. Sienai Szent Katalin nyugtalan vérmérsékletét, folytonos aktivitását alighanem édesanyjától örökölte, s ez a már-már lávázó gondolkodásmód leveleinek stílusában is megjelent.

Az Anasztentegyház, amelyért mindenét feláldozta volna, nagyon válságos időszakát élte. Itália városállamai és a gazdag famíliák egymással hadakoztak, az apró királyságok fegyveresen indultak a pápai állam ellen. Súlyos megpróbáltatást okoztak a hol itt, hol ott fellobbanó, óriási emberáldozatokkal járó járványok. (Sigrid Undset könyvének egyik legszebb része egy pestisjárvány leírása, melynek során Katalin egyik csodáját tette, talpra állítva kedves gyóntatója haldokló házfőnökét.) A pápa elhagyta Rómát, Avignonba tette át székhelyét, s ott a franciák érdekeinek szemlémében gyakorolta világi hatalmát, 1324-ben kiközösítve Bajor Lajost, mire a német fejedelmek nyilatkozatot fogadtak el a pápa ellen. Némelyik főpap életmódja felháborította és elkésérette a híveket, Katalin is megbotránkozva írt róluk, hiszen nem a lelkekkel törődtek, hanem fényűző palotáikkal és paripáikkal. Katalin egész életében az egyház tekintélyének és küldetésének helyreállításáért küzdött: leveleivel ostromolta Orbán pá-

pát, és ostorozta a feladatukról megfélemlítő, vizsolyt szító, világi hívságoknak hódoló főpapat. Am ennél sokkal fontosabb vonása volt, hogy Krisztus jegyeseként a lelkiségnek olyan példáját adta, amelynek korábbi vonzása elhomályosulni látszott. Ahogy egy évszázaddal korábban a kolduló rendeknek, neki is nagy szerepe lett a katolikus egyház helyes útra térítésében. Eljegyezte magát az Údvözítővel, egész életében látni vélte ujján elhivatottsága gyűrűjét.

23 éves korától két feladat súlya nehezedett rá. Szolgálni akarta az egymással szemben állók megbékélését és a lanyhuló lelkiség megreformálását. Kivételes elhivatottsága és kitartása alkalmassá tette erre. Talán nem tiszteletlenség azt állítani róla, hogy kora nagy utazójaként Itália számos helyén megfordult, s mindenhová elvitte a vigasztalás és megbocsátás szavait. 1375-ben Pisában Krisztus szent sebeit fedezte fel testén. Boldogsága nem ismert határt: régóta vágyott erre. A következő évben Avignonban találjuk, XI. Gergely pápánál, akit sikerült rávennie, hogy hosszas tépelődés után induljon vissza Rómába. Másfél év múlva kolostort alapított Sienában. Az persze nem csoda, hogy társai ritkán látták ott, inkább mindig ott tűnt föl, ahol meggyőződése szerint az egyháznak szüksége volt rá. Amikor Firenzét kiközösítette a pápa, félelem nélkül utazott a városba, ahol a feldühödött tömeg halállal fenyegette. Ő azonban sokkal jobban aggodott fogságban szenvedő társaiért, semmint saját életéért, sőt, később azt panaszolta: szívesen, boldogan szenvedett volna vértanúságot az igazságért. Továbbra is közvetíteni próbált Firenze és a pápa között — eredménytelenül. Közben azért szakított időt arra is, hogy tollba mondja *Dialógusait*, kicsit nehezen értelmezhető tanítását arról, hogy a megrontott világ számára Krisztus az üdvösségre vezető hid.

Nem lehet azt állítani, hogy közéleti tevékenységét siker koronázta. Ellenkezőleg! Az új pápa, VI. Orbán szenvedélyes, lobbanékony természetével az egyházszakadás egyik okozója lett: a sértődött bíborosok Genf érseket ellenpápává választották, aki a VII. Kelemen nevet választotta és tüstént kiközösítette VI. Orbánt. Katalin úgy gondolta, hogy az áldatlan helyzetben talán megoldást jelentene egy mélyen hívőkörből szervezett tanács, ez azonban mitemsem változtatott az áldatlan állapotokon. Katalin teljes energiájával a válság megoldásán fáradozott, de a politika küzdőterén semmilyen eredményt sem ért el, viszont felőrölte egészségét. 1380-ban a Szent Péter-bazilikában összeesett és nyolchetes szenvedés után, miközben látomásaiiban úgy érezte, hogy lelkeért a Sátán és az égiek küzdenek, elhunyt. Addig is gyakran betegeskedett, ebben aszkétikus életmódjának is szerepe volt, noha éppen ő maga írta egyik le-

velében, hogy a folytonos vezeklés hátráltatja a lélek kiteljesedését.

Alázatos volt, de határozottan, kíméletlen következetességgel igyekezett tehetségét, tudását az általa jónak gondoltak szolgálatába állítani. Nem ismert tekintélyt, ha tévedéssel, bűnökkel kellett szembeszállnia. A pápákkal nem tett kivételt, arra intette őket, ne viselkedjenek gyáva csecsemőként, teljesítsék kötelességüket, nehogy arra kényszerüljön, hogy Krisztusnál panaszt tegyen ellenük. Harcias modora nem keltett rokonszenvet felsőbb körökben, azért sem repetek az örömtől, hogy felkészültebb, okosabb volt legtöbbjüknel, az egyszerűbb emberek körében viszont tisztelettel átszótt rajongás övezte. Nemcsak közszájon forgó csodatettei miatt, hanem a belőle sugárzó szeretet és szolidaritás még inkább megérintette őket. Gyermeki egyszerűsége, már-már naivitása arra is képessé tette, hogy átlásson a politikusok mesterkedésén. Egyszerűségének, hivalkodás nélküli életének csodálói a művészek világában is akadtak, s akik hívek voltak hozzá, korai haláláig kitartottak mellette. Halála után volt, aki az általa alapított kolostorba lépett, mások a hétköznapi életben igyekeztek példáját követni. Nem volt egyszerű; Katalin ugyanis szinte felolvadt Isten szeretetében, teljesen kiüresítette magát, hogy mindenestül az övé lehessen.

Mindemellett figyelemre méltó író is volt. *Dialógusa* és 375 eddig ismert levele bizonyítja, hogy kora nyelvében kifejezetten szépen írt, ügyelt stílusára, mondanivalójának világosságára, s a cizellált hasonlatokon majdnem mindig átütnek személyiségének jegyei, melyek megakadályozták, hogy kövesse kora írói sablonjait. Lángoló szavakkal védelmezte a pápát és vele az egyház egyszerűségét és isteni rendelését, és nem egyszer kifejtette: ha a szükség úgy hozza, a szerzeteseknek ki kell lépniük meditációs körükből, s az emberek között kell meggyőzően, hitelesen képviselniük az igazi keresztény magatartást. Érezni, hogy érveit mindenkor az evangéliumi eszmék által hitelesítette. Ezért is tudta megvédeni magát, amikor hivatalosan akarták elítélni; még ellenfelei is megéreztek, hogy mondandóját és tetteit a Lélek támogatása hitelesíti.

Ha Sigríd Undset kiadója regényes életrajtot várt az írótól, olvasmányos, bestsellernek is beváló művet, akkor jogosan küldte vissza kéziratát, arról is tanúságot téve, hogy fogalma sincs sem a szent életéről, sem legfontosabb törekvéseiről, sem a korról. Képtelenség, csak felületesen megvalósítható volna a regényhagyományt követve megjeleníteni Katalint, s kivált nem tett volna íyet a korban kivételesen elmélyült, annak minden részletében járatos író. Sienai Szent Katalinról írt nagyszabású, terjedelmében is impozáns műve

történelem, egyháztörténet, pszichológiai személységrajz együttese, s ami a legfontosabb: egy kegyelemtől átjárt, imádságos ember életének és törekvéseinek beleérző ábrázolása, méltó párja a nagy regényeknek. (Ford. Kőrösiné Merkl Hilda; *Kairosz*, Budapest, 2014)

RÓNAY LÁSZLÓ

ANDREAS LAUN: KERESZTÉNY EMBER A MODERN VILÁGBAN

A salzburgi segédpüspök könyve eredetileg a *Glaube und Leben* osztrák hittankönyv sorozat 8. kötete volt. Amint azt a szerző nemrég Budapesten tett látogatása során elmondta, e kiadványsorozat célja a liberálisabb „hűtlen teológia” által befolyásolt hittankönyvek ellensúlyozása. Azért szerepel szinte minden fejezet címében az Isten szó, hogy jelezze: amikor világunk problémáiról beszél, akkor is elsősorban Krisztusra figyel; vonatkoztatási pontja pedig egyedül a katolikus tanítás.

A kötet első húsz fejezete a hit általános kérdéseit tárgyalja, míg a második nagy rész morális problémákat feszeget. Utóbbi nem véletlen, hisz a szerző szűkebb területe a morálteológia. Legtöbbször viszonylag rövid megállapításokat tesz, hosszabb szöveget csak ritkábban közöl. Ennek oka valószínűleg az, hogy a könyv fiatal felnőtteket céloz meg, ez az internetes kommunikációhoz szokott korosztály pedig nem szereti a többoldalas fejtegetéseket.

Az *Isten és az ember közös története* című részben a teremtés értelmességétől elindulva a keresztény tanítás minden fontosabb elemére kitér. Szóba kerül a Biblia, Krisztus keresztje és feltámadása, a csoda, a megtérés ugyanúgy, mint más vallások és az ateizmus léte. E fejezeteket olvasva felmerülhet az olvasóban, hogy vajon a nagy lépték nem vezet-e esetleg leegyszerűsítéshez? Ez a veszély elhárulhat akkor, ha egy hitoktató személyes útmutatásait is hozzáteszi a könyv megállapításaihoz. Az evolúció kérdését tárgyalva Andreas Laun hangsúlyozza, hogy az egyház sem nem tagadja, sem nem állítja a fajok fokozatos megjelenését és a természetes kiválasztódást. Később azonban néhány közkeletű érvre hivatkozva mégis úgy tűnik, hogy inkább elutasítja ezt a tudományos elméletet. Azt is meg kell jegyezni — bár ez lehet, hogy fordítási hiba —, hogy a muszlim vallásra több szempontból is hibás a mohamedán szó használata.

Az emberi élet szentsége — mely a második rész középpontjába került — azt jelenti, hogy a kezdetétől a végéig különös tisztelet illeti meg. A modern nyugati gondolkodás — talán nem is

annyira furcsa — jellemzője, hogy miközben szerte a világban igyekszik fellépni az emberi jogok védelmében, a propagált demokrácia alapelvei közé olyanokat is besorol, amelyek erkölcsileg megengedhetetlenek. Andreas Laun rámutat arra, hogy napjainkban sokan az étellel-nes eszméket — mint például az abortusz és az eutanázia — az emberi jogok részeként igyekeznek minél szélesebb körben elhinteni.

Mikor kezdődik az emberi élet? Az egyház tanítása szerint a fogantatással. A válasz logikus, hiszen a férfi és a női ivarsejtek egyesülése után kilenc hónappal — ha nem történik étellelens hatás — ember jön a világra. Semmilyen biológiai tény nem utal arra, hogy az emberi élet valódi kezdetét eltoljuk az időben — például a terhesség harmadik hónapjára vagy esetleg a születés pillanatára. De az abortusz elutasítását nem pusztán elméleti érvek támasztják alá. Szinte biztos, hogy nem létezik olyan nő, akinek magzatának eltávolítása — megölése — után ne lenne komoly lelkiismeret-furdalása és pszichés problémája.

De ahogy a kezdet, úgy a vég sincs a mi kezünkben. Az eutanázia aktív formája elleni legkomolyabb érv, hogy végzetes döntésünket nem tudjuk kellő mértékben megalapozni. Mit jelent valójában a „kilátástalan és elviselhetetlen” szenvedés, melyet meg akarunk szüntetni? A szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy a szenvedő, halálköltő ember mellett mindig ott állt, és ott fog állni az egyház azért, hogy támaszt nyújtson neki. A salzburgi segédpüspök arra is kitér, hogy a halálbüntetés kérdésében az egyház álláspontja is változott. Mára már e súlyos büntetési formának a megszüntetése került előtérbe.

Az összejtudomány problematikája jól mutatja, hogy az egyház nem automatikusan hangoztatja aggályait olyan esetekben, amikor az orvostudomány által vizsgált téma határterületet érint. Ha embriókból nyernek összejet, az súlyos etikai problémákat vet fel, hiszen ebben az esetben a kezdődő emberi életet ölik meg. Ha viszont csontvelőből veszik ki az összejtek, akkor annak nem lesznek ilyen következményei. Az persze már egy következő, alapvetően tudományos dilemma, hogy az összejtek valójában milyen módon és eredményességgel alkalmazhatók a gyógyításban. De ugyanígy érdekes a szerző azon felvetése, hogy a szervátültetés — bár napjainkban teljesen elfogadott eljárásnak tűnik — sem feltétlenül problémamentes. Itt az a nehézség merül fel, hogy vajon mikor tekinthető valaki minden kétséget kizáróan halottnak.

Több fejezet is érinti valamiképp a szexualitást. Nem véletlenül, hiszen ezen a területen történnek olyan — sokszor az Európai Unió által is támogatott — változások, amelyek a hétköznapi ember

hagyományos felfogását is érintik. A genderhez — mely eredetileg a nem szerepek társadalmi megjelenését vizsgálta — napjainkra ideológiai felhangok társultak. A püspök szerint a nemét senki nem választhatja meg szabadon. Aki ezt állítja, az nem hallgat a józan észre. (Ford. Csontos Attila; *Kairosz*, Budapest, 2014)

BARANYAI BÉLA

GERGELY ÁGNES: KÉT SZIMPLA A KEDVESBEN

A Kedves nevű eszpresszó a Váci utcában volt található, a korábbi és a mai Piarista Rendházzal szemben (abban az időben, amelyet Gergely Ágnes memoárja bemutat, a budapesti egyetem bölcsészka foglalta el a patinás épületet). Többnyire ebben a presszóban ittuk meg (lassan kortyolva, hogy tovább üldögélhessünk a kopott székeken) azt a szimplát, amelyre ösztöndíjas költségvetésünk lehetőséget adott, ha jól emlékszem, egy kávé akkoriban négy-öt forintba került. Számomra nagyon ismerős, mi több: „kultikus” környezet volt ez: általános iskolában a piarista atyák diákja voltam, majd midőn az államosítással felszámolt iskola két esztendőszüneteltetés után ismét a rend kezébe került, ott végeztem három utolsó gimnáziumi évemet, és négy éven át ott voltam a bölcsészkar hallgatója, majd ugyanitt négy-öt esztendőn át a Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék „társadalmi munkában” (vagyis honorálás nélkül) tevékenykedő előadója. Összesen tizenöt évet töltöttem el a legendás épületben. Gergely Ágneset az egyetemi időkben ismertem meg, ahogy másokat, akiknek egykori alakja most felrémlik előttem a regény olvasván, amely különben a kiváló író korábbi néhány művéhez hasonlóan (*A tolmács*, *A chicagói változat* és a *Stációk* című regényekre gondolok) érzékeny líraisággal, egyszersmind társadalom- és korszakkritikai szemlélettel idézi fel egy küzdelmes és tartalmas írói életút állomásait.

Gergely Ágnes életútját nehéz tapasztalatok terhelték meg: édesapja egy németországi koncentrációs tábor áldozata lett, édesanyjának meg kellett küzdenie a kis család megélhetéséért, az egyetemre a fizikai munka próbátételein keresztül vezetett az útja, tanúja volt az ötvenhatos forradalom bölcsészkar mozgalmainak, majd a forradalom elfojtásának, kültelki általános iskolában tanított, és csak tehetségének, valamint kitartásának köszönhetette, hogy elismert könyvkiadói szerkesztőként, műfordítóként, költőként és elbeszélőként foglalhata el mindenképpen jogos helyét a magyar irodalmi életben és kerülhetett mind magasabbra az irodalmi hierarchiában: ennek volt jele, sok egyéb elismerése között a

2000-ben kapott Kossuth-díj. Mindennek, pontosabban az életút első, küzdelmes szakaszának krónikája az önéletrajzi regény, amely természetesen nemcsak írójának küzdelmeit és csalódásait mutatja be, hanem a mögöttünk maradt korszak: a második világháborútól a nyolcvanas évekig terjedő korszak köznapi tapasztalatait, emberi és társadalmi konfliktusait is.

Egyszersmind a személyes identitás krónikája. Gergely Ágnes zsidó családban született, családi tragédiák árnyékolták be gyermekkorát, később pedig ismételtelen találkoznia kellett a diktatórikus rendszer embertelenségével. Tapasztalatai mégsem idegenítették el szülőhazájától, valójában a magyar irodalom elkötelezettségében találta meg (vagy alakította ki) személyes nemzeti identitását. Hadd idézzem fel egy iskolatársával folytatott beszélgetését, ez ugyanis az izraeli kivándorlást választotta: „Ávri hirtelen nőtt, szurokszemű; sápadt fű volt, a háborút egy józsefvárosi szenespincében bujkálta végig. (...) Ávri sosem nevetett rajtam, és március 15-én nem tépte le a kokárdát a galléromról. Ha énekeltünk, hirtelen megszínesedett az arca; amikor beszélt, erősen gesztikulált. — Aki azt állítja, hogy tudja, mi előtt áll, az hazudik. Ezért nem szabad a vágyainkat a másik emberre rákényszeríteni. Dönteni csak úgy lehet, ahogy a növény: aszerint, hol eresztessz gyökeret. Elvette az iskolatáskámat, és felém fordult. — Mondd, Ági, valójában mi köt téged ehhez az országhoz? — Itt születtem, Ávri. — Itt születtem, itt bujkáltam, itt fagyott le a lábam — cipeljük tovább a múltunkat?! Közép-Európában sohasem lesz béke. Itt valakit mindig lesváboznak, leoláhoznak, lezsidóznak.”

Ennek a párbeszédnek méltó helye volna egy olyan szövegyűjteményben, amely a mindig is fájdalmas magyar nemzeti azonosság-tudat természetét világítja meg. Igaz, a jelennek azok a kulcsfigurái, akik szüntelenül magyarságukat hangoztatják, ezt a párbeszédet meg sem értenék. (*Európa Könyvkiadó*, Budapest, 2013)

POMOGÁTS BÉLA

PATRICK MODIANO: AUGUSZTUSI VASÁRNAPOK

A tavalyi irodalmi Nobel-díjas Patrick Modiano-nak 2014-ben három regénye (*A Kis Bizsu*, *Éjfű*, *Augusztusi vasárnapok*) jelent meg magyarul a Taranus Kiadónál. Az *Augusztusi vasárnapok* eredetileg 1986-ban látott napvilágot franciául, nálunk pedig V. Pánczél Éva fordításában először 1996-ban az Elek és Társa kiadónál. A jelenlegi kiadás a korábbi fordítás javított változatát közli. A szerzőnek eddig viszonylag kevés műve olvasható

magyarul, korábban két további regénye (*Sötét boltok utcája*, *Dora Bruder*), valamint két novellája (*Ki volt Harry Dressel?*, *Zene az éjszakában*) került publikálásra — ezt a hiányt pótolják legalább részben a 2014-ben megjelent művek, köztük az újra kiadott *Augusztusi vasárnapok*.

„Talán ők is múltjuk árnyait kutatták az előttük elvonuló tömegben” (19.), gondolja a narrátor az Angol sétányon körülötte ülő emberekről. A múlt kutatása a Modiano-regények főhőseinek állandó érdeklődési területe. Jeant, az elbeszélőt a cselekmény során egy hét évvel korábbi, homályos esemény foglalkoztatja, a szeretője, Sylvia eltűnése. A szöveg rögzíti, ahogyan újra áttekintheti az egykori események menetét és az ezekkel kapcsolatos benyomásait. Az elbeszélő korábbi életét egy váratlan esemény hatására idézi fel: találkozik Nizzában Villecourt-ral, Sylvia régebbi élettársával. Megpróbál visszaemlékezni, hogyan játszódott le korábban a számára kulcsfontosságú esemény, kísérletet tesz annak kiderítésére, mi történt valójában Sylviával. „Igenis abban reménykedtem, hogy ha végigjárom ugyanazokat a helyeket és még egyszer végigjátszom ugyanazokat a mozdulatokat, nyomon követhetem a láthatatlan szálakat.” (128.) Az elbeszélőnek ez a kijelentése utal Modiano központi témájára: a nyomozás műveletére. A nyomozás a helyszínek vizsgálatán, valamint az eseményekkel kapcsolatos emlékeken alapul. A korábbi események a Marne partján fekvő La Varenne-ben játszódnak, innen szökök el Sylvia az elbeszélővel Nizzába. Szoros kapcsolat van az elbeszélő lelkiállapota és a helyszínek között: a Földközi-tenger partján fekvő város menedéket jelent a szereplők számára, a szöveg róla adott ábrázolásában a világosság és a fény az uralkodó elem, s azt a benyomást kelti az elbeszélőben, hogy itt nem fenyegetheti őket veszély. Az utcák nevei szintén kapcsolatba hozhatók az emlékezéssel, felidézik a korábbi, történelmi múltat (Masséna tér, Gambetta körút, Galliéni part).

A főszereplő emléktöredékeiből apránként feltárul az események közötti összefüggés. Az elbeszélő egy Marne-parti kisváros strandján ismerkedik meg Sylviával, akinek az élettársa, Villecourt meg akarja vásárolni a Dél Keresztjét, a híres drágakövet. Sylvia összeveszik a férjével, és elszökik az elbeszélővel Nizzába. Az üzletben érdekelt alvilági figura, Paul Alessandri az évtizedekkel korábban élt amerikai üzletember, Virgil Neal alakjában megismerkedik az elbeszélővel és Sylviával. Alessandri és a társnője éjszaka elrabolják Sylviát. Az autójukat később megtalálják egy szakadékban, két holttesttel. A „láthatatlan szálak” felderítésére tett kísérlet nem jár sikerrel, nem derül ki, valójában mi történt Sylviával, illetve a drágakóval.

A felvázolt cselekmény akronologikus bemutatása ellenére a mű nem széteső vagy kaotikus. A szöveg szerveződésére érvényes, amit a narrátor az események menetéről mond: „Minden nagyon óvatosan, észrevétlenül zajlott, ahogyan a mintákat szövök a szőnyegbe...” (46.) A szövegben megjelennek a szőnyeg mintáihoz hasonló, vizszozatéró motívumok, amelyek kapcsolódnak a helyszínek, az emlékezet és az identitás kérdéséhez. A kék, a fehér és a rózsaszín, valamint a fény a műben általában az emlékekhez, a korábban felkeresett helyszínekhez vagy korábban ismert emberekhez köthető módon jelenik meg (például a villát, ahol Nealék laknak, Azúr kastélynak nevezik). Az Amerikára vonatkozó számos utalás szintén szövegszervező elem: az elbeszélő többször találkozik az amerikai konzullal, Alessandri amerikai diplomáciai autót vezet (amely egyszer az Egyesült Államokról elnevezett rakparton parkol). Az autó motívuma is részt vesz a szöveg egységének létrehozásában. A mű elején egy amerikai autó várakozik az autószerelő-műhelyben, ahol az elbeszélő dolgozik. Neal két autót vezet, az egyikkel éjszaka elrabolják Sylviát. A haláleset szintén kapcsolódik az autókhoz: Nealék autója szakadékba zuhan és kigyullad. A régi zeneszámok említése ugyanezt a funkciót tölti be a szövegben. Ezek az elemek a szöveg egészét meghatározó struktúrát alkotnak, egységes szöveget teremtenek.

Az emlékezés, a helyszínek és az identitás problémája a mű további lényeges témájához kapcsolódik: a szöveg alkotásának folyamatához. Az elbeszélő szerint az események feljegyzése lehetővé teszi számára, hogy tisztábban lásson. A szöveg létrehozása megteremtí az egységet a szövevényes, áttekinthetetlen világban. (Ford. V. Pánczél Éva; *Tarandus Kiadó*, Győr, 2014)

MIKÓ ZOLTÁN

BÁNYAI JÁNOS: ÍRÓ(K), KÖNYV(EK), PRÓZÁ(K) I-II.

„Olvastam egy könyvet” — ezzel a mondattal kezdi immár több mint tíz éve heti rendszerességgel írt és saját hangján beolvasott ismertetőit Bányai János az Újvidéki Rádió keddi *Szempont* című művészeti műsorában. S ahogy illik, a rovatkezdő bejelentést követően megtudjuk, melyik könyvről lesz szó, ki a szerzője és ki a kiadója. Majd miután némi műfaji eligazítást is kapunk, következik a szakértői tájékoztatást személyes érintettséggel társító, cirka tízpercnyi szöveg. Olyan sajátosan egyedi megszólalási forma ez, melynek pontos műfaji besorolása nem egyszerű. Kritika? Igen. Ismertető? Igen. Esszé? Igen. Mind együtt. És egyik sem. Legszerencsésebb talán olvasmányélménynek ne-

vezni. Egy-egy könyvnek megértés és szeretet mentén formálódó szabad interpretációja arról a hatásról, amit az adott mű belőle kiváltott. Könyvekről ír, de egyben kritikus önvizsgálatot is tart. Az érdeklő, mit nyújt neki az irodalom. Olvasóként azt tapasztaljuk, hogy sokat, mert Bányai János sokat tud az irodalomról. Ez rá vonatkozóan is pontosan úgy érthető, ahogy Bányai Balassa Péter Esterházyról írt *Segédjegyek* című kötete kapcsán fogalmaz: „az irodalomról való tudást az irodalomtól kaptam: az irodalmi mű megértéséből tanulta meg az irodalom elméletét és történetét, nem pedig fordítva”. Következésképp: amikor Bányai János minikurzust tart arról, Erdős Virág könyve (*Eurüdiké*) kapcsán, mi a novella, Nádas Péter regényóriása, a *Párhuzamos történetek* alapján, mi a regény, Márai Sándor kötetét olvasva arról, mi a napló és a tárca, Konrád György *Elutazás és hazatérése*t lapozva arról, mi a különbség az önéletrajz és a valomásos regény között, Spiró György *Fogságát* elemezve, mi a nagyregény, kivétel nélkül mindig a művekből indul ki, a művek alapján fogalmazza meg elméleti szempontjait. Hasonlóképpen jár el akkor is, amikor egy-egy írói opus (például Esterházy, Kukorelly Endre, Parti Nagy Lajos, Tandori Dezső stb.) jellemzésére vállalkozik, amikor arra lát alkalmat, hogy az illúzió irodalombeli szerepére kérdezzen rá, továbbá amikor a szöveg-irodalom és a történetmondó irodalom kérdése kínálkozik, amikor arra keresheti a választ, mi kell az irodalomhoz, hogy irodalom legyen, vagy éppen az olvasás titkát szeretné megfejtetni.

Az utóbbi, maga is olvasó, sőt éppenséggel főfoglalkozású olvasó lévén, Bányait különösen foglalkoztatja, ami az általa kialakított és sikeresen művelt megszólalási forma végett is lényeges. Egyfelől saját olvasói stratégiájának kidolgozása céljából, másfelől pedig a könyvekről készült véleménybeszámolókat olvasók megnyerése érdekében. Bányai írásai különböző elemekből tevődnek össze, olvasóként azt érezzük, mintha csak tartalmat mesélne, persze alapfokon, mivel a megismertetés és tájékoztatás a célja, azt is teszi, de ezenközben szinte észrevétlenül felfedi a mű belvilágát, szerkezetét, rejtett titkait, mindazt, ami egy mű esztétikai értékét jelenti. Azt, amit számára az általa az utóbbi évtizedek talán legjelentősebb magyar regényének tartott *Párhuzamos történetek* példáz, miszerint bár „minden ellenkező híresztelés ellenére a regény tartalma elsődleges”, irodalmi értéknek ez önmagában elégtelen, ha nem a mű „nyelvének, beszédmódjának, formájának, felépítésének, elrendezésének egyszerre függvénye és összefoglalója” is. Ahogy — mint a hosszú távon tempózó úszók vagy futók esetében történik — ezt a felismerhetően egyéni lélegzetvétellel készült szövegek közül legmeg-

győzőbben Spiró Györgynek „az időtlen jelenben a múlt tanúságát, a jelen példáját, a jövőendő híret” kifejező *Fogság* című regényének nem kevesebb, mint tizenegy könyvoldalnyi terjedelmű elemzése tanúsítja.

Nem könnyű, de élvezetes olvasmány, szellemi kaland a nyolcvankét magyar szerzőnek hétszáz-nál is több oldalon mintegy kétszáz prózakötetét, regényeket, novellásköteteket, publicisztikát, naplót, interjúkötet, sőt egy drámakötetet is bemutató, a magyar irodalmat határoktól függetlenül együtt láttató két kötet, melynek főszereplője maga az irodalom, ezen belül jól megférve egymással a köztudatban (vagy csak a magam szerény olvasói ismereteiben) kevésbé számon tartottak és azok, akik ahogy talán az írások száma alapján is láthatóan nagyobb figyelmet kaptak, az úgynevezett kánonba soroltak. Az irodalommal együtt pedig főszereplő a minden, ami irodalom iránt érdeklődő narrátor, Bányai János, aki ezúttal próza-olvasmányairól számol be, mint tette a 2010-ben megjelent, ötvenhárom szerző verseskötetéről írt szövegeket tartalmazó *Költő(k), könyv(ek), vers(ek)*, a mostanéhoz hasonló jelentős kiadványban. (*Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2014, 2015*)

GEROLD LÁSZLÓ

KRUSOVSZKY DÉNES: KÍMÉLETLEN SZENTIMENTALIZMUS Esszék, kritikák

„A költészetről folyó diskurzus mindig egyben a költészetről folyó diskurzusról folyó diskurzus is” — írja esszéket és kritikákat tartalmazó kötetében a mai irodalmi életben elsősorban költőként ismert Krusovszky Dénes. A költői szerep „komfortzónájából” kilépő, jelen esetben *professzionális olvasóként* működő szerző az idézethez híven nem pusztán poétikai megfigyeléseket tesz a modern és kortárs líra elemzése közben, hanem megpróbálja tágabb kulturális kontextusba helyezni az adott szövegeket, ezzel együtt leképezni a kapcsolódó irodalomtörténeti tendenciákat.

A sajátos előszóként is olvasható bevezető eszmefuttatás — a válogatás talán legfontosabb szövege — *A költészet aktualitása* címet viseli. Valóban az „aktuális költészet” (mely megnevezés korántsem azonos a kortárs líra kifejezéssel) helyzetéről tudósít Krusovszky, aki olyan alapvető, hosszú lejáratú problémákra hívja fel a figyelmet, amelyek mind a mai napig meghatározzák az úgynevezett irodalmi közéletet, az alkotók poétikai hovatartozását, és nem utolsósorban az olvasók befogadói reflexeit. Elsőként arra a Kányádi-anekdotára tér ki, melynek tanúsága szerint: „*A vers az,*

amit mondani kell.” Ezután a „folyamatosan változóban lévő költészet” közhelyszerű szövegeit (pontosabban azok időről-időre változó alakváltozatait) veszi szemügyre Spiró György egyik 1982-es tanulmányára hivatkozva. Végül Borbély Szilárd, valamint Edmund Wilson nyomán vázolja fel azt a visszajára fordított folyamatot, melyben elmaradt „a líra idejének átállítása”. Vagyis arra tesz kísérletet, hogy a költészetről való, idejétmúlt beszédmódok béklyóit, anakronisztikus esztétikai elveit elvetve, kíméletlenül, de kellő érzékenységgel szálljon szembe a *verses technika* halálának víziójával és a költészet *elvesztett mércéjének* tév-képzetével.

„A líra válsága pedig azért látszik konstansnak, a modernitásban legalábbis, mert a mindenkori kortársat a mindenkori klasszikussal szemben stigmatizáló, bezárkózó olvasói stratégia korszakról korszakra újrafogalmazott keretekkel, de lényegében változatlan retorikával dolgozik tovább” — hangzik a szerző poétikai polemizálásának egyik fő kitétele, amely az olvasón nemcsak a szó szoros értelmében vett befogadót érti, hanem az irodalomtörténéseket, kritikásokat, írókat, költőket is. Mert inkább ők érdekeltek az ideológiától mentes irodalmi mérce helyrebillentésében. Érdekes, hogy a Krusovszky-féle „kanon” milyen szerzőket emel ki vagy éppen milyen költői kísérleteket marasztal el: hangsúlyosan szerepel a könyvben Marno János és Borbély Szilárd életműve, kiemelt jelentőségű még Tandori Dezső, Takács Zsuzsa, Gyórfy Ákos vagy Kemény István költői teljesítménye, illetve bőven akad „kisebb kritikával illetett” (lásd a *Tíz kiskritika* című fejezetet) kötet is, melynek szerzői szinte mind ugyanazon „neológ” irodalomfelfogás képviselői, amit Krusovszky is üdvözölni látszik.

„Az új irodalom olvasóinak mindig jót tesz a kritikai segítség. Ám nem minden nemzedéknek adatik meg olyan kortárs értelmező, aki folyamatosan együtt mozogva a legújabb fejleményekkel, lépésről lépésre vezethetné be övéit és tétova olvasóikat a szépirodalomba” — olvasható Szilasi László kissé túlzó méltatása a hátsó borítón. Krusovszky Dénes valóban éleslátású ítéleteket, következetesen végigvezetett elemzéseket, érzékeny megfigyeléseket tartalmazó kötetet tett le az asztalra. De vajon kié az a bizonyos asztal, és milyen paksaméták hevernek a fiókokban vagy az alattuk lévő szemetesládában? Van-e jelenleg a mai magyar irodalomnak „főítésze”, esetleg „költőpápája”, akihez mérni lehetne a mostani alkotókat és műveket? És miképpen válhat (ha válhat egyáltalán) az olvasó olyan „kortárs értelmezővé”, aki képes kritikai segítség nélkül is eligazodni az egyre szélesedő — Gutenberg-galaxison inneni és túli — felhozatal szövegtengeré-

ben? A *Kíméletlen szentimentalizmus* koncepciózusan szerkesztett, bár intellektuálisan hullámzó intenzitású írásai emellett érvelnek, hogy itt az ideje újraindítani, legalábbis átállítani a líra megállói idejét; az új időszámítás kezdetét azonban nem forradalmi poétikai változásokban látja megjelenni — bár a nyolcvanas években kialakuló, merőben új távlatokat nyitó neovangárd költészet kanonikus kirekesztését igencsak sérelmezi —, inkább egy olyan szemléletmód és/vagy alkotói attitűd elsajátítását tartja aktuálisnak, amely a közös mércét nem objektíválható módon teremti meg az olvasóközösségen belül.

Habár Krusovszky ezzel a kötettel a költői működés megszokott terepét elhagyta, maradéktalanul mégsem tett eleget az általa követelményként támasztott esztétikai elvárásnak, miszerint minden laikus vagy szakmabeli olvasónak át kell lépnie azokon a mesterségesen kialakított korlátokon, amelyek elválasztják például a konzervatív, mondhatni maradi költészetet a jobb híján most „aktuálisnak” mondott haladó lírai szellemiségtől. Bár a Váci Mihályról szóló kistanulmány (*A történelmi alkalmazott*) ezt a határátlépő szándékot támasztja alá, a könyv tartalmának nagy része azért mindenekelőtt a szerző „övéire” és azok olvasóközösségére vonatkozik. Akik persze nem hiába kerültek az igencsak termékeny költészeti diskurzus középpontjába, a kizökönt irodalmi idő helyrebillentői közé. (*L'Harmattan*, Budapest, 2014)

PAPP MÁTÉ

A LÉT FOGLALATA Gyórfy-Kovács Adrienn kiállítása a Magyar Írószövetség Klubjában

A rendszeres tárlatnéző is érik meglepetések. Noha Gyórfy-Kovács Adrienn itthon is — itthon többször — és külföldön is (München) kiállított már, csak halovány emlékem volt festészetéről. Az is jobbára természetretetéről árukkodó képeihez kötődött. A fényhez, a fény nyitotta alagutakhoz. Azokhoz az alagutakhoz, amelyekben végigbarangolva — most látni csak igazán — végső soron valamiképp Nap-közébe jutunk.

A mítoszhoz, a lelki tartalmakat kivetítő organikus létimádathoz? Ahhoz is, hiszen az erdő, a faágak rengetege, a víztükör, az eget körülölelő hegykaréj — a napról napra növekvő és a nap szentültével megszűnő, majd újraéledő csoda — fölöttébb izgalmat kínál az ecset számára. De még inkább érzékeljük, akár halovány jelzések révén is, a szakrális körökhöz való vonzódást.

Nagybánya mint hagyomány, mint a leget és a tájat a fényészelet késével fölhasító alkotásmód csupán távolról érződik. Ami amott szinte *beléfi-*

ródott a tájba — a boglya és a templomtorony, vagy a különösségével ható Zadar jelképi tágassága, motívumon túli szimbólumértéke jól ismert —, az itt kikíváncozott a földből. Mondhatni légiessé vált.

Gyórfy-Kovács Adrientt sosem a látható érdeklő, hanem — jóllehet nem szakadt el a figuraritástól — annak mögöttese. A dolgok filozófiája. A megfoghatatlan — nyilván a lelki tartalmakat, ha nem is teljességgel magába foglaló — ábrázolása. Szépségimádatában, ha zűrzavaros korunk csatazaját nézzük, van valami korszerűtlen.

Ót az ágak ágogán átderengő fény (*Kilépve az ég alá*, 2010; *Ahogy fényben a fák*, 2012, mindkettő olaj, vászon) és a párában — az érzékelés homályában — megmerülő hegyvonulat s fenyves-rengetege (*Északi erdők*, 2007, o. v.) éppúgy ámulatba ejti — ekkor kell csak igazán vigyázni a lírai lélek szépségfaktorainak a libikókájára —, mint a nonfiguratív foltokból összeálló balladai homály (*Éjszaka a kertben*, 2012, o. v.), vagy a különböző vízfelületeket, de még az útszéli vizet is egyfajta lélekkiradésként nyugtázó, így személyes „világtükörre” avató transzformáció (*Víztükörben*, 2010; *Bajdázó-tó*, 2011, illetve *Pocsolya*, 2012 — mind o. v.).

Szó se róla, mert Kronosz könyörtelen, az idő múlása fölötti, a természetet vallató játékról van itt szó, mikor is a homokóra mindannyiszor való megfordításával az *én-hangsúlyok* — más-más irányból a kiírás — megsokszorozódnak. Akarjuk, nem akarjuk, ez a látszólag felhőtlen, ám a szépségben való föloldódás gyakoriságában némileg kíméletlen *áradás* a képszerkezetekre is kihatással van. Amíg a főntebb már említett *Kilépve az ég alá* a nézőpont eleganciájáról, a *Fényerdő* (2012, o. v.) pedig benső tájképként is a lírai absztrakt megannyi érzelemrégéről tanúskodik, a *Fényerdő* (2010, o. v.) konstruktív építkezésében — kék boksa a természet rejtekén — ott az élmény bódulatát megregulázó fegyelem.

Az életműben az új remeklés, a címében és átszellemített gondolatvilágában Pilinszky János költészetét idéző triptichonhoz, az *Apokrifhoz* (2015, akril, vászon) kell eljutnunk, hogy értsük a gondolati fejlődés stációit. Nem mindennapi alapon nyugszik a megvilágosító — a korábbiakhoz viszonyítva stilizáltabb, mítoszi és biblikus jelképrendszerében *éteri*bb — Nap rejtekét *képmondai* formában idéző példatár. Jóllehet közbülső állomásként a 2001-es olaj-vászon, az ugyancsak hármasszoros *Zarándokok* szépen vall eme különös *el camino* — a *szent út* ihlette találkozással való megsokszorozódás — élményéről.

Az egyből *kettő* lesz, a kettőből *három*, hogy világgossá válják a fókusz, végső soron, ha akarom, családközpontú filozófia fensége. A vörös égboltú tájban cövekként álló alakok *élő* menhírek. S közülük azok jutnak (a találkozás során mindany-

nyian) Nap-közébe — a fejük fölött a forró *golyó* leszen a glória —, akik a közösségépítés legelemibb csatornáiban hisznek. Avval, hogy a fejlődés szempontjából a félúton lévő *Zarándokok* jól láthatóan összegző jellegű, nem mondhatunk le — nem is volna ildomos — az 1998 és 2001 között készült Nap-képek elemei erejéről. Arról a több fokozatú, a szerkezetet hol csigavonalúvá tevő, hol a fénylő központot a fényszálkák vegetációjával pávafarokká emelő *robbanásról*, amely túlmutat a fizika, a csillagászat mint tudomány határain.

A körkörös variációk (megtámasztott korong stb.) révén a feszítetten izzó motívum szellemileg válik. Ha beleolvasunk a *Szimbólumok lexikonába* (Larousse), azonnal érezzük eme festmények (*Napfolyan*, *Napkitörés* — mindkettő 1998, olaj, farost; *Napkép I-II.* és *Napút I-II.* — mind a négy 2001, o. v.) képzőművészetben messze túlmutató üzenetét. „A monoteista hagyományban a Nap az Isten szeme, amibe átszűrődött valamennyi a Zeusz szemeként ábrázolt Nap képéből. Jézus az új Nap, aki fénybe borítja a világot.”

Hogy ez a többféleképpen értelmezhető, másfelől is megközelíthető szimbólum mint a festmények vívőereje miképp jöhetett létre — a gondolati elmélyülés? az önkifejező kísérletezés révén? — a nem akármilyen alapként szolgáló drámai-absztrakt sorozatból (*Vörös-kék I-VI.* — 1997, olaj, farost), annak csak az *Úr* a megmondhatója. Akkor sincs semmi gond, ha a művész megmarad eme *égő színjáték* érzelmeli kavalkádként is fölfogható ábrázolásánál. A nonfiguratív sejtellemmel, nem utolsósorban annál a színkombinációs bravúrral a szerkezetként más és más mutató, a lángható Napot (vörös) és a megjelenésében is hűvös vizet (kék) kontrasztként szembeállító drámánál, amely a sorozat lényegjegye. Erős képek, erős gondolati hozadékkal.

Ám Gyórfy-Kovács Adrientt valaminő összetettebb élmény sarkallta. A lét foglatának miniatóri türelemmel és alázattal való megteremtése. Amely a szakralitás révén a természetet is keretezi. Pilinszky megdidergő *Apokrifja*, a huszadik századi magyar és külföldi líra eme múlhatatlan klasszikusa így vált azonos című festményének gondolati kiindulópontjává. A híres Nap-sorozat Napja ecsetjén kifehéredett. A művész nem a szavakat, nem is a költemény történéseit jelenítette meg, vagyis hogy az ember a gólgotai sötétségből hogyan jut ki a fényre, hanem az önmegvalósító — sosem kockázat nélküli — öröm *égi* és *földi* útját. Magyarán, miképp tükröződik mindez a bensőben.

Meglepetésként rakukerámiákat is látunk. Az anyaggal — égetéssel, színnel — folyó kísérletezés az önkifejezés újabb sikereit ígéri.

SZAKOLCZAY LAJOS

SOMMAIRE*La Grande Guerre*

- MÁTÉ GÁRDONYI: Le Saint-Siège et la Première Guerre mondiale
 ANDRÁS FEJÉRDY: L'évêque Ottokár Prohászka et la Grande Guerre
 TIBOR KLESTENITZ: La Première Guerre mondiale et la presse catholique hongroise
 ZOLTÁN BALÁZS: Guerre et morale
 ■ Poèmes de Mari Falcsik, János Marno, Miklós Véssey et Tibor Zalán
 PÉTER MUSZATICS: Sur le roman „Histoire de Transylvanie” de Miklós Bánffy
 ■ Cardinal Péter Erdő sur le synode
 ■ Entretien avec le poète Tibor Zalán

INHALT*Der Große Krieg*

- MÁTÉ GÁRDONYI: Der Heilige Stuhl und der Erste Weltkrieg
 ANDRÁS FEJÉRDY: Bischof Ottokár Prohászka und der Große Krieg
 TIBOR KLESTENITZ: Der Erste Weltkrieg und die katholische Presse in Ungarn
 ZOLTÁN BALÁZS: Krieg und Moral
 ■ Gedichte von Mari Falcsik, János Marno, Miklós Véssey und Tibor Zalán
 PÉTER MUSZATICS: Über den Roman „Geschichte aus Siebenbürgen” von Miklós Bánffy
 ■ Kardinal Péter Erdő über die Synode
 ■ Gespräch mit dem Dichter Tibor Zalán

CONTENTS*The Great War*

- MÁTÉ GÁRDONYI: The Holy See and the First World War
 ANDRÁS FEJÉRDY: Bishop Ottokár Prohászka and the Great War
 TIBOR KLESTENITZ: The First World War and the Hungarian Catholic Press
 ZOLTÁN BALÁZS: War and Morality
 ■ Poems by Mari Falcsik, János Marno, Miklós Véssey and Tibor Zalán
 PÉTER MUSZATICS: About the Novel “A History from Transsylvania” by Miklós Bánffy
 ■ Cardinal Péter Erdő about the Synod
 ■ Interview with the Poet Tibor Zalán

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, HAFNER ZOLTÁN, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, PUSKÁS ATTILA

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft., Ügyvezető igazgató: Katona Szilvia

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadó-

hivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla száma: OTP

V. ker. 11707024–20373432. Előfizetési díj: egy évre 5.640,- Ft, fél évre 2.820,- Ft, negyed évre 1.410,- Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál

(H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: EU országok: 18.000,- Ft/év vagy 100,- USD, illetve ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10–14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA

Lapunk megjelenését támogatja a Piarista Rend Magyar Tartománya

Ára: 550 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- Hónapról hónapra
Keresztény ember a modern világban
- ANDREAS LAUN
GERGELY ÁGNES
Két szimpla a Kedvesben
- PATRICK MODIANO
BÁNYAI JÁNOS
Augusztusi vasárnapok
- KRUSOVSKY DÉNES
Író(k), könyv(ek), prózá(k) I–II.
Kíméletlen szentimentalizmus
- A lét foglalata. Györffy-Kovács Adrienn
kiállítása a Magyar Írószövetség Klubjában

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Baranyai Béla, Gerold László,
Mikó Zoltán, Papp Máté, Pomogáts Béla,
Rónay László és Szakolczay Lajos

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A misztika a különböző vallásokban
- Báthori Csaba, Falcsik Mari,
Görföl Tibor, Hans Joas,
Kabán Annamária, Maróth Miklós tanulmánya
- Bozók Ferenc, Dobai Lili,
Thierry Loisel, Petrőczy Éva,
Vasadi Péter és Vörös István írása

nka

Nemzeti Kulturális Alap

9 770042 602005